

040/2000168

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Івана Франка

На правах рукопису

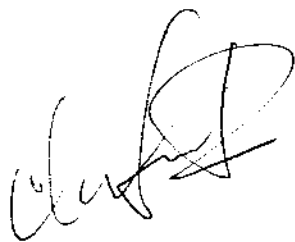
ЛОЗИНСЬКИЙ
Роман Мар'янович

УДК 911.375:39(477.8)

ЕТНІЧНИЙ СКЛАД МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ
ГАЛИЧИНИ
(історико-географічне дослідження)

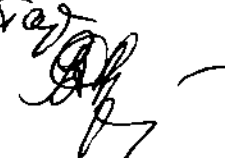
11.00.02 — соціальна та економічна географія

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата
географічних наук

Науковий керівник
Заставний Федір Дмитрович
доктор географічних наук, професор

Всі умови державної дисертації
і декілька за змістом
Львів – 2000

Головний секретар

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНІЧНОГО СКЛАДУ МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ.	10
1.1. Взаємозв'язки між етносом та містом як актуальна наукова проблема	10
1.2. Етнічний склад населення сучасного міста: суть проблеми та основні напрямки її дослідження	14
1.3. Методичні питання географічного дослідження етнічного складу міського населення	20
1.4. Переписи населення як основне джерело до географічного вивчення етнічного складу міського населення Галичини	26
Висновки до розділу 1	33
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК МЕРЕЖІ МІСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ ГАЛИЧИНИ.	34
Висновки до розділу 2	56
РОЗДІЛ 3. ДИНАМІКА ЕТНІЧНОГО СКЛАДУ МІСЬКОГО НАСЕ- ЛЕННЯ ГАЛИЧИНИ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ РОЗВИТКУ КРАЮ	58
3.1. Етнічні групи у містах Галицько-Волинського князівства	58
3.2. Етнічний склад міського населення Руського та Белзького воєводств у складі Польщі	60
3.3. Етнічний склад міського населення Галичини в австрійський період.	76
3.4. Етнічний склад міського населення Галичини у міжвоєнний період (1919–1939 рр.)	94
Висновки до розділу 3	103
РОЗДІЛ 4. ЕТНІЧНИЙ СКЛАД МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ГАЛИЧИНИ В ПЕРІОД ПЕРЕБУВАННЯ ЇЇ У СКЛАДІ СРСР.	105

4.1. Загальні зміни в етнічному складі міського населення в 1939–1989 рр.	105
4.2. Найчисельніші етнічні групи	115
4.2.1. Українці	116
4.2.2. Росіяни	119
4.2.3. Поляки	125
4.2.4. Євреї	128
4.3. Мовна ситуація	133
4.4. Етнічне групування міст Галичини	137
Висновки до розділу 4	142
РОЗДІЛ 5. НАЙВАЖЛИВІШІ ТЕНДЕНЦІЇ В ДИНАМІЦІ ЕТНІЧНОГО СКЛАДУ МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ГАЛИЧИНИ	144
5.1. Суспільно-політичні закономірності розвитку етнічного складу міського населення Галичини	144
5.2. Етнічний склад міського населення Галичини в процесі економічного розвитку регіону.	147
5.3. Етнічний склад міського населення в контексті процесу урбанізації населення Галичини	152
5.4. Міжетнічні відносини в містах Галичини в умовах сучасної суспільно-політичної та економічної ситуації.	156
Висновки до розділу 5	160
ВИСНОВКИ	162
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	166
ДОДАТКИ	176

ВСТУП

Актуальність теми. Міжетнічні відносини, будучи одним із визначальних факторів сучасного суспільного розвитку, вагомо впливають на найрізноманітніші соціальні та політичні процеси. Неврегульованість міжетнічних відносин майже завжди призводить до швидкої їх політизації, що становить загрозу успішному розвитку держави. Особливо потрібними є врівноважені міжетнічні відносини для сучасної України – держави, яка перебуває на етапі свого становлення, коли будь-які прорахунки в етнічній політиці можуть бути використані як внутрішніми, так і зовнішніми силами з метою порушення її територіальної цілісності.

Просторове вивчення етнічного складу населення є першим і одним із найважливіших питань, що постають в процесі розгляду міжетнічних відносин на певній території. Сутність міжетнічних відносин найбільш чітко виявляється у містах, які, будучи складною і динамічною формою територіальної організації населення, виступають центрами сучасного політичного, економічного та культурного життя. Тому географічне вивчення етнічного складу міського населення є необхідною частиною дослідження міжетнічних відносин. Саме на цій підставі можна розробити науково обґрунтовану етнічну політику, яка б враховувала національно-культурні інтереси різних етнічних груп населення, що живуть у містах Галичини.

До середини 80-х років ґрунтовні географічні дослідження з етнічної проблематики в Україні практично не проводилися. Наприкінці 80-х – у першій половині 90-х років в результаті кардинальних змін у суспільно-політичному житті України інтерес до різноманітних питань міжетнічних відносин різко зріс. Проте і нині дослідження з етнічної тематики часто обмежуються описовим вивченням історії та сучасності окремих етнічних груп, що живуть у різних регіонах України, чи загальним оглядом етнічних відносин в Україні або окремих регіонах на основі доступних статистичних джерел. У той же час цілісних історико-

географічних досліджень формування, динаміки та сучасного стану етнічного складу населення України, його структурних та територіальних особливостей із залученням усіх наявних (а не лише опублікованих) статистичних джерел чи здійсненням етносоціологічних досліджень дуже мало.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана на кафедрі географії України Львівського Національного університету імені Івана Франка як планова тема, затверджена Вченою радою Львівського Національного університету (протокол № 9/4 від 5 квітня 1995 р.).

Об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є мережа міських поселень Галичини.

У різні історико-політичні періоди обраний для дослідження регіон – Галичина – розглядався у межах політичних та адміністративно-територіальних формувань, що охоплювали територію краю: Галицьке князівство в давньоукраїнський період; Белзьке та Руське (без Холмської землі) воєводства у час перебування Галичини у складі Польщі; Східна Галичина (без Березівського повіту) у австрійський період; Львівське (без західних польських повітів), Тернопільське, Станіславівське воєводства у період між світовими війнами; Львівська, Івано-Франківська та Тернопільська (без північних волинських районів) області у радянський час.

Предмет дослідження. Предметом дослідження є процес формування та динаміки етнічного складу міського населення Галичини.

Найважливішими аспектами дослідження виступають географічні особливості формування етнічного складу населення міст Галичини, його сучасний стан і територіальні відмінності. Розглядаються також особливості сучасної мовної та етнодемографічної ситуації в Галичині, деякі інші аспекти міжетнічних відносин.

Мета та завдання роботи. Мета дисертаційного дослідження полягає у виявленні найважливіших тенденцій у формуванні та динаміці етнічного складу міського населення Галичини від часу заснування перших міст на її території і до 90-х років XX ст.

Відповідно до окресленої мети було поставлено такі завдання:

- визначити й охарактеризувати основні етапи формування й динаміки етнічного складу міського населення Галичини та її регіонів;
- виявити найважливіші фактори, що впливали на структурні й територіальні зміни етнічного складу міського населення Галичини;
- дослідити сучасний етнічний склад населення у міських поселеннях різних регіонів Галичини;
- вивчити географію розселення малочисельних етнічних груп, що проживають у міських поселеннях краю.

Методологічна основа і методи дослідження. Методологічною основою дослідження слугували роботи провідних українських та зарубіжних вчених. Із досліджень останніх десятиліть використовувалися наукові праці географів та етнологів П. Коваленка, Г. Лаппо, Ю. Пітюренка, В. Покшишевського, А. Степаненка, О. Шаблія, Дж. Джіббса (J. Gibbs), Г. Старовойтової, С. Арутюнова, Ю. Бромлея, В. Козлова та інших. У визначенні теоретико-методологічних засад дисертаційного дослідження велику роль відіграли етногеографічні й етностатистичні дослідження українських науковців першої половини XX ст. В. Кубійовича, С. Рудницького, В. Охримовича, С. Дністрянського.

Характер та складність об'єкта дисертаційного дослідження (мережа міських поселень Галичини включає близько 200 населених пунктів) зумовили широке застосування традиційних у географії порівняльно-географічного та картографічного методів. Історико-географічною спрямованістю роботи пояснюється застосування методів історичної географії: методу історико-географічних зрізів, синхронного та діахронного аналізу. Необхідною умовою при проведенні історико-

географічного зрізу є одночасове дослідження взаємовідносин різних компонентів об'єкта та їх зіставлення, тобто використання методу синхронного аналізу. Щоб пов'язати різночасові зрізи і визначити тенденції розвитку об'єкта за увесь історичний час, застосовувався діахронний аналіз.

Основною джерельною базою виступали матеріали переписів населення, що почали проводитися на території Галичини з другої половини ХІХ ст. Для встановлення етнічного складу міського населення до середини ХІХ ст. залучалися історико-географічні та історичні праці українських та зарубіжних науковців – І. Крип'якевича, Я. Дашкевича, Я. Ісаєвича, Р. Кіся, В. Грабовецького, С. Макарчука, О. Барановича, М. Горн (М. Horn), Е. Горнової (Е. Hornowa), Є. Мотилевича (J. Motylewicz) та інших авторів.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна полягає у тому, що:

- обґрунтовано теоретико-методологічні основи географічного дослідження етнічного складу міського населення. Конкретизовано основні підходи до вивчення етнічного складу міського населення. Вказано на якісні відмінності у формуванні та динаміці етнічного складу населення міста порівняно з етнічним складом сільської місцевості;

- виявлено основні тенденції динаміки етнічного складу міського населення Галичини та досліджено вплив на нього різних факторів. З'ясовано провідну роль у процесі зміни етнічного складу міського населення політико-адміністративного статусу краю, обґрунтовано важливість для визначення динаміки етнічного складу міського населення рівня економічного розвитку території, особливостей процесу її урбанізації;

- досліджено географію розселення етнічних меншин у міських поселеннях Галичини. Визначено динаміку їх розселення на основних етапах розвитку краю, з'ясовано роль різних чинників у цьому процесі;

– виявлено шляхом застосування методики етнолінгвістичного превалювання найістотніші риси сучасної мовної ситуації у регіоні. Показано її відмінності у містах різної величини й різних функціональних типів та територіальні особливості;

– запропоновано методику групування міських поселень Галичини за особливостями етнічного складу населення. Ідентифіковано найважливіші фактори, що впливають на етнічний склад населення окремих міських поселень (величина міського поселення та функціональний тип), та визначено найбільш репрезентативні за етнічним складом населення міста.

– вивчено історико-географічні, соціально-політичні та економічні особливості формування та динаміки мережі міських поселень Галичини. Підтверджено, що в основі формування міської мережі був процес розвитку місцевої системи розселення, а основним етнічним елементом, який створював міста на всіх історико-політичних етапах розвитку краю виступав корінний етнос – українці;

Практичне значення роботи. Основні положення даної дисертаційної роботи можуть бути використані для:

– проведення виваженої етнічної політики, яка б узгоджувала інтереси різних етнічних спільнот, що живуть в Україні, із завданням побудови незалежної Української держави, і була спрямована на збереження її територіальної цілісності, а також забезпечувала національно-культурний розвиток усіх етнічних груп населення України;

– об'єктивного висвітлення деяких етнополітичних проблем і, насамперед, спростування багатьох історичних фальсифікацій щодо місця та ролі різних етнічних груп у процесі розвитку міських поселень Галичини, які постійно пропагуються серед певних кіл у деяких сусідніх країнах з метою порушення територіальної цілісності та державної єдності України.

– проведення конкретно-соціологічних досліджень найбільш репрезентативних міських поселень Галичини (з точки зору особливостей етнічного складу їх населення) з метою комплексного дослідження сучасної етнічної ситуації в Галичині чи вивчення географії малочисельних етнічних груп населення краю.

Дослідження етнічного складу міського населення Галичини має пізнавально-краєзнавче значення, сприяє вихованню патріотизму, дає змогу правильно зрозуміти та реально оцінити соціальні й політичні процеси, що проходять нині в Галичині, їх суть та витоки.

Особистий внесок здобувача. Всі наукові результати дисертаційного дослідження отримані здобувачем особисто. Співавторські ідеї та розробки не використовувалися.

Апробація роботи. Основні результати дисертаційного дослідження були апробовані в доповідях та матеріалах вітчизняних наукових конференцій (Наукова конференція, присвячена 95-річчю від дня народження професора Володимира Кубійовича “Історія української географії і картографії” (Тернопіль, 25–26 грудня 1995 р.); Перша Всеукраїнська науково-практична конференція “Теоретичні та прикладні аспекти соціоекології” (Львів, 7–11 жовтня 1996 р.)), а також обговорювалися на щорічних наукових звітних конференціях кафедри географії України Львівського національного університету.

Публікації. Основні положення дисертації опубліковані в 6 наукових працях загальним обсягом 2,5 друк. арк.

Структура та обсяги дисертації. Дисертація складається із вступу, п’яти розділів, висновків, списку використаної літератури та 14 додатків, що становить 148 стор. тексту, 15 стор. рисунків, 10 стор. літератури, 38 стор. додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНІЧНОГО СКЛАДУ МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

1.1. Взаємозв'язки між етносом та містом як наукова проблема

Упродовж останніх 100-150 років на земній кулі різко збільшилася кількість міст, зросла чисельність міського населення і його частка в усьому населенні планети, збільшилася роль міст в усіх сферах життя суспільства. Відобразивши значні структурні зміни в економіці та соціальному житті, процес урбанізації, будучи за своїм змістом явищем у цілому прогресивним, породжує дуже багато нових проблем. Саме тому більшість сучасних суспільних наук, розглядаючи різні аспекти буття людини та суспільства, найчастіше акцентують свою увагу перш за все на місті, міському жителі. Серед широкого кола проблем сучасного суспільного життя, що потребують детального розгляду, належне місце має зайняти питання взаємодії та взаємозв'язку міста та етносу.

Вплив урбанізації на етноси є найрізноманітнішим. Почнемо з того, що урбанізація найчастіше ускладнює етнічний склад населення території. Пов'язано це з міграціями населення, завдяки яким зростають міста. Міста, особливо найбільші, мають значні ареали міграційного притягування, які можуть виходити за межі регіону чи країни, де знаходиться місто, і охоплювати етнічні території декількох етнічних спільнот, завдяки чому і відбувається притік мігрантів різних національностей. Проте міжетнічні зв'язки, неминучі в процесі адаптації декількох етнічних груп у місті, пришвидшують різного роду етнічні процеси, кінцевим результатом яких здебільшого є поступова асиміляція малих етнічних груп більшими, а отже – зростання етнічної однорідності міста.

Окремим важливим питанням є роль міст у процесі формування тієї чи іншої нації. Міста завжди виступають центрами консолідації етносу, незалежно від того, більшість чи меншість у них становить корінний етнос, і це пов'язано з роллю політичних, економічних та культурних центрів, яку вони відіграють.

Ще одним наслідком впливу міста на етнічні групи є внутрієтнічні зміни, тобто модифікація основних етноутворюючих ознак: мови, культури і т.д. Так, наприклад, процес швидкої урбанізації зумовлює поступове зникнення локальних діалектних розбіжностей у мові того чи іншого етносу і сприяє поширенню літературної мови, а також – появі жаргонів різного походження.

Процес урбанізації поступово змінює антропологічні риси представників етнічної групи. Причиною цього є не лише міжєтнічна взаємодія етнічних спільнот різних антропологічних типів, що відбувається у містах. Зміни значною мірою пов'язані із специфічними властивостями міського середовища (особливий мікроклімат міста, вода, повітря і т.д.), що виникли в результаті взаємодії природних та техногенних факторів, та з умовами міського способу життя (зростання ролі розумової праці, зміни в харчуванні, способах відпочинку тощо). Усе це породжує контрасти в антропологічних рисах жителів міста та поступові загальні зміни їх найважливіших антропологічних ознак [1].

Існують інші аспекти взаємодії етносу та міста: демографічні, психологічні, екологічні тощо. Відмітимо також, що вплив міст на етнічні групи не є одностороннім. Розвиток міст у будь-яку історичну епоху завжди мав свої етнічні особливості і, безперечно, етнічна специфіка процесу урбанізації також потребує різнобічних досліджень.

Відсутність у Радянському Союзі ґрунтовних досліджень із даної проблематики була зумовлена пануючою в державі офіційною ідеологією. Вона визнавала перевагу класових інтересів над національними, що відвертало увагу від дослідження етнічного складу міського населення,

обмежувало його вивченням побуту різних соціальних груп. Вважалося також, що міська культура не є невід'ємною частиною національної культури, а навпаки – суперечить їй, нівелюючи національні традиції. Такий розгляд проблеми йшов у руслі пропаганди псевдонаукової концепції “злиття націй у єдиний радянський народ”, що слугувала прикриттям процесу швидкої русифікації населення різних національностей колишнього СРСР.

Безперечно, що в місті значною мірою втрачаються традиційні етнічні риси людини. Проте зникають здебільшого особливості матеріальної культури (причому далеко не всі), а загалом етнічне в людині залишається, воно лише переходить у її духовне життя, в її психологію. Існують два взаємопов'язані типи етнічної культури: традиційний сільський тип, в основі якого лежать багатовікові зв'язки селянина із землею, виражені в матеріальній культурі, побуті, традиціях, звичаях; і сучасний урбаністичний тип, який базується не стільки на зовнішніх етнічних атрибутах, скільки на внутрішньому психологічному усвідомленні свого етнічного коріння, тобто на етнічній самосвідомості [2, с. 143].

Ще однією важливою перешкодою, що стримувала етнічне вивчення міст, було відведене етногеографії – науковій дисципліні, в межах якої розглядається ця проблема – місце серед суспільних наук. В системі радянських суспільних наук етнічна географія була етнографічною дисципліною, чи, в кращому випадку, дисципліною, що лежить на стику етнографії та географії [3, с. 81; 4, с. 9]. В. Старовойтовою було навіть запропоновано виділити окрему дисципліну – “урбаноетнографію”, яка б займалася вивченням різних етносів у містах [5, с. 6]. Очевидно, що лише етнографічний підхід до вивчення як проблеми розміщення етносів загалом, так і етнічних відносин у містах зокрема, хоч і є необхідним, але не найважливішим. Швидкий розвиток етногеографії у пострадянські роки одразу ж виявив помилковість віднесення етногеографії до етнографічних

наук і показав, що за предметом дослідження та використовуваними методами етногеографія виступає як географічна наука [6]. Зрозуміло, що етнічним вивченням населення міст мають займатися представники різних наук (етнографії, демографії, історії, соціології), але комплексне дослідження усіх аспектів даної проблематики є неможливим без просторового бачення проблеми, без географічного підходу, який дає можливість пов'язати дані різних суспільних наук і розглянути проблему в контексті як загальнодержавних, так і глобальних проблем.

Необхідно відзначити, що в зарубіжних країнах етноурбаністичні дослідження розвивалися в зовсім інших умовах. У США етнічний склад міського населення привернув особливу увагу ще в 30-х роках XX ст., оскільки особливістю цієї країни та інших країн Америки є те, що їх населення формувалося з переселенців із багатьох регіонів світу, і тому характеризується значною строкатістю етнічного складу. В останні десятиліття питання вивчення етнічних груп у містах набуло актуальності й для країн Західної Європи у зв'язку із міграціями робітників – вихідців із країн Північної Африки, Туреччини, колишньої Югославії та деяких інших регіонів.

Важливою проблемою, що виникає у переселенців до міст, є необхідність адаптації до міських умов життя, міського середовища. Ця проблема займає одне з провідних місць в урбаністичних дослідженнях у США, Канаді, країнах Західної Європи, і ця увага є зрозумілою: найбільш корисною для суспільства може бути лише та людина, яка у своїй щоденній життєдіяльності на всіх рівнях (від побутового й до психологічного) відчуває себе комфортно. В поліетнічному місті труднощі адаптації зростають, оскільки виникає необхідність у пристосуванні не лише до нового способу життя, але й до інших етнічних культур. У цій ситуації відмінності у шляхах та умовах адаптації різних етнічних груп, а також неоднаковий ступінь урбанізації (відсоток міських жителів у загальному числі осіб тієї чи іншої національності) можуть породити їх

соціальну нерівність (різниця в заробітній платі, освітньому рівні, умовах проживання і т.п.), що є потенційним джерелом конфліктних ситуацій на етнічному ґрунті.

Необхідність вивчення етнічних відносин у містах України має ще одне дуже важливе підґрунтя. Характерною рисою етнічного складу міст як України загалом, так і Галичини зокрема, є те, що він тривалий час розвивався в колоніальних умовах [7]. Український етнос століттями не мав своєї держави, а “міста, положені на етнографічній території недержавної нації, дуже легко змінюють своє обличчя на користь державної нації, через приплив до міст чужого елемента, в першій мірі урядовницького, і через денаціоналізацію” [8, с. 313]. Перебуваючи впродовж багатьох століть в колоніальному становищі, міста України поступово втратили український характер, будучи довгий час багато в чому чужими для навколишнього українського сільського оточення. Протистояння між українським селом і неукраїнським містом було однією з найважливіших проблем української історії. Певною мірою в деяких регіонах України це протистояння відчувається і зараз.

1.2. Етнічний склад міського населення: суть проблеми та основні напрямки її розгляду.

Вивчення етнічного складу населення є одним із безпосередніх завдань етнічної географії. Воно включає визначення загальної чисельності різних етнічних спільнот, що проживають на тій чи іншій території, та їх питомої ваги в усьому населенні, а також особливостей розселення етнічних груп, тобто форми та характер територіального розміщення, просторові форми взаєморозташування з іншими етнічними групами та міграційні процеси. Дослідження етнічного складу населення має відбуватися в його історичній динаміці і розглядатися в контексті загальносуспільного розвитку досліджуваної території з врахуванням

найрізноманітніших природних, суспільно-політичних та економічних факторів.

Етнічний склад міського населення завжди був складнішим порівняно з етнічним складом навколишньої сільської території. Пов'язано це з генезисом міст, тобто з особливостями їх формування й розвитку. Будь яке місто – це передусім центр певної місцевості, певної системи розселення населення, своєрідна “фокусна точка” [9, с. 16] й, як і в будь-якому центрі, в місті перетинаються найрізноманітніші лінії, зв'язки, потоки, пришвидшується й урізноманітнюється дія всіх суспільних процесів. Крім того, місто породжує нові явища й процеси, створює нові соціальні проблеми, специфічні, властиві лише йому.

Сільська місцевість, на відміну від міста, завжди характеризується більш повільним, більш консервативним способом життя, що можна пояснити багатовіковим зв'язком селянина із землею, яка, годуючи його, завжди була найбільшою цінністю. Для того, щоб змінити етнічний склад населення сільської місцевості потрібно було позбавити селян землі або віднайти вільну землю, щоб поселити сільських іноземних колоністів. Тому цілком зрозумілою є необхідність при етногеографічному вивченні населення розглядати як етнічний склад міського населення, так і етнічний склад населення сільської місцевості, а не обмежуватися даними по всьому населенню. У протилежному випадку виникає ймовірність неправильної оцінки етнічної ситуації у цілому. Для прикладу розглянемо статистичні дані про етнічний склад населення Галичини в 1900 р. (табл. 1.1).

Як бачимо, розбіжності в одному рядку сягають декількох десятків процентних пунктів і, маючи дані лише по всьому населенні, оцінити правильно міжетнічні відносини неможливо. Проте, виділяючи етнічний склад міського населення, помилковим було б розглядати його у відриві від етнічного складу сільського населення. Адже місто завжди знаходиться на якійсь етнічній території, тобто “не в абстрактному середовищі, а в етнічно специфічному, що активно й вибірково” впливає на місто, на

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНІЧНОГО СКЛАДУ МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

1.1. Взаємозв'язки між етносом та містом як наукова проблема

Упродовж останніх 100-150 років на земній кулі різко збільшилася кількість міст, зросла чисельність міського населення і його частка в усьому населенні планети, збільшилася роль міст в усіх сферах життя суспільства. Відобразивши значні структурні зміни в економіці та соціальному житті, процес урбанізації, будучи за своїм змістом явищем у цілому прогресивним, породжує дуже багато нових проблем. Саме тому більшість сучасних суспільних наук, розглядаючи різні аспекти буття людини та суспільства, найчастіше акцентують свою увагу перш за все на місті, міському жителі. Серед широкого кола проблем сучасного суспільного життя, що потребують детального розгляду, належне місце має зайняти питання взаємодії та взаємозв'язку міста та етносу.

Вплив урбанізації на етноси є найрізноманітнішим. Почнемо з того, що урбанізація найчастіше ускладнює етнічний склад населення території. Пов'язано це з міграціями населення, завдяки яким зростають міста. Міста, особливо найбільші, мають значні ареали міграційного притягування, які можуть виходити за межі регіону чи країни, де знаходиться місто, і охоплювати етнічні території декількох етнічних спільнот, завдяки чому і відбувається притік мігрантів різних національностей. Проте міжетнічні зв'язки, неминучі в процесі адаптації декількох етнічних груп у місті, пришвидшують різного роду етнічні процеси, кінцевим результатом яких здебільшого є поступова асиміляція малих етнічних груп більшими, а отже – зростання етнічної однорідності міста.

Окремим важливим питанням є роль міст у процесі формування тієї чи іншої нації. Міста завжди виступають центрами консолідації етносу, незалежно від того, більшість чи меншість у них становить корінний етнос, і це пов'язано з роллю політичних, економічних та культурних центрів, яку вони відіграють.

Ще одним наслідком впливу міста на етнічні групи є внутрієтнічні зміни, тобто модифікація основних етноутворюючих ознак: мови, культури і т.д. Так, наприклад, процес швидкої урбанізації зумовлює поступове зникнення локальних діалектних розбіжностей у мові того чи іншого етносу і сприяє поширенню літературної мови, а також – появі жаргонів різного походження.

Процес урбанізації поступово змінює антропологічні риси представників етнічної групи. Причиною цього є не лише міжєтнічна взаємодія етнічних спільнот різних антропологічних типів, що відбувається у містах. Зміни значною мірою пов'язані із специфічними властивостями міського середовища (особливий мікроклімат міста, вода, повітря і т.д.), що виникли в результаті взаємодії природних та техногенних факторів, та з умовами міського способу життя (зростання ролі розумової праці, зміни в харчуванні, способах відпочинку тощо). Усе це породжує контрасти в антропологічних рисах жителів міста та поступові загальні зміни їх найважливіших антропологічних ознак [1].

Існують інші аспекти взаємодії етносу та міста: демографічні, психологічні, екологічні тощо. Відмітимо також, що вплив міст на етнічні групи не є одностороннім. Розвиток міст у будь-яку історичну епоху завжди мав свої етнічні особливості і, безперечно, етнічна специфіка процесу урбанізації також потребує різнобічних досліджень.

Відсутність у Радянському Союзі ґрунтовних досліджень із даної проблематики була зумовлена пануючою в державі офіційною ідеологією. Вона визнавала перевагу класових інтересів над національними, що відвертало увагу від дослідження етнічного складу міського населення,

обмежувало його вивченням побуту різних соціальних груп. Вважалося також, що міська культура не є невід'ємною частиною національної культури, а навпаки – суперечить їй, нівелюючи національні традиції. Такий розгляд проблеми йшов у руслі пропаганди псевдонаукової концепції “злиття націй у єдиний радянський народ”, що слугувала прикриттям процесу швидкої русифікації населення різних національностей колишнього СРСР.

Безперечно, що в місті значною мірою втрачаються традиційні етнічні риси людини. Проте зникають здебільшого особливості матеріальної культури (причому далеко не всі), а загалом етнічне в людині залишається, воно лише переходить у її духовне життя, в її психологію. Існують два взаємопов'язані типи етнічної культури: традиційний сільський тип, в основі якого лежать багатовікові зв'язки селянина із землею, виражені в матеріальній культурі, побуті, традиціях, звичаях; і сучасний урбаністичний тип, який базується не стільки на зовнішніх етнічних атрибутах, скільки на внутрішньому психологічному усвідомленні свого етнічного коріння, тобто на етнічній самосвідомості [2, с. 143].

Ще однією важливою перешкодою, що стримувала етнічне вивчення міст, було відведення етногеографії – науковій дисципліні, в межах якої розглядається ця проблема – місце серед суспільних наук. В системі радянських суспільних наук етнічна географія була етнографічною дисципліною, чи, в кращому випадку, дисципліною, що лежить на стику етнографії та географії [3, с. 81; 4, с. 9]. В. Старовойтовою було навіть запропоновано виділити окрему дисципліну – “урбаноетнографію”, яка б займалася вивченням різних етносів у містах [5, с. 6]. Очевидно, що лише етнографічний підхід до вивчення як проблеми розміщення етносів загалом, так і етнічних відносин у містах зокрема, хоч і є необхідним, але не найважливішим. Швидкий розвиток етногеографії у пострадянські роки одразу ж виявив помилковість віднесення етногеографії до етнографічних

наук і показав, що за предметом дослідження та використовуваними методами етногеографія виступає як географічна наука [6]. Зрозуміло, що етнічним вивченням населення міст мають займатися представники різних наук (етнографії, демографії, історії, соціології), але комплексне дослідження усіх аспектів даної проблематики є неможливим без просторового бачення проблеми, без географічного підходу, який дає можливість пов'язати дані різних суспільних наук і розглянути проблему в контексті як загальнодержавних, так і глобальних проблем.

Необхідно відзначити, що в зарубіжних країнах етноурбаністичні дослідження розвивалися в зовсім інших умовах. У США етнічний склад міського населення привернув особливу увагу ще в 30-х роках ХХ ст., оскільки особливістю цієї країни та інших країн Америки є те, що їх населення формувалося з переселенців із багатьох регіонів світу, і тому характеризується значною строкатістю етнічного складу. В останні десятиліття питання вивчення етнічних груп у містах набуло актуальності й для країн Західної Європи у зв'язку із міграціями робітників – вихідців із країн Північної Африки, Туреччини, колишньої Югославії та деяких інших регіонів.

Важливою проблемою, що виникає у переселенців до міст, є необхідність адаптації до міських умов життя, міського середовища. Ця проблема займає одне з провідних місць в урбаністичних дослідженнях у США, Канаді, країнах Західної Європи, і ця увага є зрозумілою: найбільш корисною для суспільства може бути лише та людина, яка у своїй щоденній життєдіяльності на всіх рівнях (від побутового й до психологічного) відчуває себе комфортно. В поліетнічному місті труднощі адаптації зростають, оскільки виникає необхідність у пристосуванні не лише до нового способу життя, але й до інших етнічних культур. У цій ситуації відмінності у шляхах та умовах адаптації різних етнічних груп, а також неоднаковий ступінь урбанізації (відсоток міських жителів у загальному числі осіб тієї чи іншої національності) можуть породити їх

соціальну нерівність (різниця в заробітній платі, освітньому рівні, умовах проживання і т.п.), що є потенційним джерелом конфліктних ситуацій на етнічному ґрунті.

Необхідність вивчення етнічних відносин у містах України має ще одне дуже важливе підґрунтя. Характерною рисою етнічного складу міст як України загалом, так і Галичини зокрема, є те, що він тривалий час розвивався в колоніальних умовах [7]. Український етнос століттями не мав своєї держави, а “міста, положені на етнографічній території недержавної нації, дуже легко змінюють своє обличчя на користь державної нації, через приплив до міст чужого елементу, в першій мірі урядовницького, і через денаціоналізацію” [8, с. 313]. Перебуваючи впродовж багатьох століть в колоніальному становищі, міста України поступово втратили український характер, будучи довгий час багато в чому чужими для навколишнього українського сільського оточення. Протистояння між українським селом і неукраїнським містом було однією з найважливіших проблем української історії. Певною мірою в деяких регіонах України це протистояння відчувається і зараз.

1.2. Етнічний склад міського населення: суть проблеми та основні напрямки її розгляду.

Вивчення етнічного складу населення є одним із безпосередніх завдань етнічної географії. Воно включає визначення загальної чисельності різних етнічних спільнот, що проживають на тій чи іншій території, та їх питомої ваги в усьому населенні, а також особливостей розселення етнічних груп, тобто форми та характер територіального розміщення, просторові форми взаєморозташування з іншими етнічними групами та міграційні процеси. Дослідження етнічного складу населення має відбуватися в його історичній динаміці і розглядатися в контексті загальносуспільного розвитку досліджуваної території з врахуванням

найрізноманітніших природних, суспільно-політичних та економічних факторів.

Етнічний склад міського населення завжди був складнішим порівняно з етнічним складом навколишньої сільської території. Пов'язано це з генезисом міст, тобто з особливостями їх формування й розвитку. Будь яке місто – це передусім центр певної місцевості, певної системи розселення населення, своєрідна “фокусна точка” [9, с. 16] й, як і в будь-якому центрі, в місті перетинаються найрізноманітніші лінії, зв'язки, потоки, пришвидшується й урізноманітнюється дія всіх суспільних процесів. Крім того, місто породжує нові явища й процеси, створює нові соціальні проблеми, специфічні, властиві лише йому.

Сільська місцевість, на відміну від міста, завжди характеризується більш повільним, більш консервативним способом життя, що можна пояснити багатовіковим зв'язком селянина із землею, яка, годуючи його, завжди була найбільшою цінністю. Для того, щоб змінити етнічний склад населення сільської місцевості потрібно було позбавити селян землі або віднайти вільну землю, щоб поселити сільських іноземних колоністів. Тому цілком зрозумілою є необхідність при етногеографічному вивченні населення розглядати як етнічний склад міського населення, так і етнічний склад населення сільської місцевості, а не обмежуватися даними по всьому населенню. У протилежному випадку виникає ймовірність неправильної оцінки етнічної ситуації у цілому. Для прикладу розглянемо статистичні дані про етнічний склад населення Галичини в 1900 р. (табл. 1.1).

Як бачимо, розбіжності в одному рядку сягають декількох десятків процентних пунктів і, маючи дані лише по всьому населенні, оцінити правильно міжетнічні відносини неможливо. Проте, виділяючи етнічний склад міського населення, помилковим було б розглядати його у відриві від етнічного складу сільського населення. Адже місто завжди знаходиться на якійсь етнічній території, тобто “не в абстрактному середовищі, а в етнічно специфічному, що активно й вибірково” впливає на місто, на

Таблиця 1.1

Етнічний склад населення Галичини за матеріалами перепису 1900 р.
(за критерієм віровизнання, в %)

	Усе населення	Міське населення	Сільське населення
Українці	63,6	26,8	72,1
Поляки	22,6	32,0	20,5
Євреї	13,0	40,0	6,6

Примітка. Розраховано за: Weinfeld I. Ludność miejska Galicji i jej skład wyznaniowy (1881-1910) // Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. – T. 24., Z. 2. – Lwów, 1912. – S. 1-52; Zamorski K. Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji. Ludność Galicji w latach 1857-1910. – Kraków – W., 1989. – 284 s.

етнічні групи, що у ньому проживають [5, с. 5]. Більшість міст виникали саме із сільських поселень, і саме за рахунок сільського населення, як правило, вони зростають. Навіть якщо корінний етнос не становить більшості в населенні міста, воно залишається центром консолідації етносу, зростання національної інтелігенції, розвитку національної культури. Таким чином, дослідження етнічного складу населення міста є неможливим без вивчення процесу формування й розвитку етнічної території народу, який є корінним для регіону, де знаходиться місто. Відповідно, вивчення різних етнічних груп у місті необхідно поєднувати із вивченням проблем корінного етносу та інших етнічних спільнот, “розселених в одній історико-етнографічній області й об’єднаних спільною історичною долею та тривалими етнокультурними контактами” [10, с. 3].

Попередній аналіз етнічного складу населення міста включає також розгляд його географічного положення. При вивченні географічного положення, передусім, необхідно виділити власне етногеографічне положення міста, тобто його розташування в межах етнічної території корінного народу, а також положення по відношенню до етнічних територій безпосередніх етнічних сусідів. Етногеографічне положення міста залежить від положення та конфігурації етнічної території корінного

етносу. Свого часу В. Покшишевський, порівнюючи етнічний склад населення столиць союзних республік колишнього СРСР та вибірково деяких інших міст, поділив усі міста за їх розташуванням у межах території “розселення основної частини нації” (етнічної території, але з врахуванням щільності населення – Л. Р.) на центральне, периферійне, удавано-периферійне (коли місто розміщене на околиці етнічної території, але в місці значної густоти населення) та альтернативне (останнє розглядалося коли етнічна територія була розділена на дві відокремлені частини) [11, с. 7-8]. Зрозуміло, що цей поділ потребує уточнення з врахуванням інших складових частин етногеографічного та загалом географічного положення, адже різні елементи останнього (політико-географічне та геополітичне, економіко-географічне, фізико-географічне положення) також опосередковано, а доволі часто й прямо впливають на етнічний склад населення міста.

У процесі подальшого розгляду етнічного складу населення міста вже зараз виділилося декілька основних підходів, які по суті виступають поступовими стадіями дослідження проблеми: етнодемографічний, етномікрогеографічний і етнопроцесуальний [4, с. 17]. Кожен із підходів характеризується певним набором проблем, які покликаний вирішити, та методів, при допомозі яких ці проблеми вирішуються.

Суть першого підходу полягає в дослідженні кількісного співвідношення етнічних груп, що проживають у місті, та динаміки їх чисельності й питомої ваги. Ще його застосування передбачає аналіз основних показників етнодемографічної ситуації щодо регіону, міста й етнічних груп, що у ньому проживають, а також вивчення міграційних процесів. Основою підходу є аналіз та інтерпретація статистичних даних. Дослідження етнічного складу населення міста в тих випадках, коли він особливо складний, доцільно проводити за допомогою коефіцієнта етнічної мозаїчності міста. Першим, хто зробив описову спробу кількісного визначення етнічної мозаїчності міста, був В. Сметанич. Він

виділив містоутворюючі (становлять не менше 1% населення міста) національності та містовизначаючі (не менше 10% населення) національності, та за кількістю відповідно перших і других запропонував обчислювати етнічну мозаїчність населення міста [12]. Пізніше ряд дослідників вивели більш строго математичні індекси етнічної мозаїчності міст (див. підрозд. 1.4.).

При наступному підході вивчається етномікрогеографія міста, тобто просторові особливості розміщення різних етнічних груп у межах території міста (по районах, кварталах, вулицях, чи навіть окремих будинках). Цей підхід передбачає чи не найбільш копітку й трудомістку роботу, логічним завершенням якої має виступати етнічна карта міста. Спроб детального вивчення етномікрогеографії міста в колишньому СРСР було зовсім небагато, незважаючи на те, що це питання становить великий науковий інтерес. Прикладом застосування методу можуть бути етнічні карти, складені у процесі проведення в 70–80-х роках Інститутом етнографії АН СРСР наукового проекту “Оптимізація соціально-культурних умов розвитку й зближення націй у СРСР” [13].

Третій підхід до вивчення етнічного складу населення міста передбачає дослідження етнічних процесів у ньому. Складність цього підходу полягає в тому, що при його застосуванні дані переписів населення можуть використовуватися лише дуже незначною мірою, а основним джерелом інформації тут, як правило, виступають результати конкретно-соціологічних досліджень населення міста.

Переліком вищерозглянутих підходів дослідження етнічного складу населення міста не обмежується. Так, етноурбаністичні роботи останніх років дають можливість говорити про формування ще одного підходу до вивчення населення міста – етнокультурного.

Етнокультурний підхід існує у вигляді деяких теоретично обґрунтованих положень, поки ще мало підтверджених практичними результатами. Одним з основних положень етнокультурного підходу є

твердження про існування етнокультурного (етнічного) ядра міста. Під етнічним ядром міста розуміють ту частину населення, яка виступає носієм міської етнічної культури. Етнічне ядро формується з корінних жителів міста впродовж декількох поколінь. У тому випадку, коли в місті проживає декілька чисельних етнічних груп, воно може мати декілька етнічних ядер. В суспільному житті міста роль етнокультурного ядра полягає в “підтримці та кількісному і якісному відтворенні суспільства, яке виступає носієм даної культури, і досягається через оптимальну адаптацію до даних соціально-історичних і природних умов”[14, с. 10]. Окрім якісного відтворення населення етнічне ядро має ще одну важливу функцію – функцію адаптації мігрантів до умов міського життя. З етнокультурним ядром пов’язано багато зовсім нерозроблених проблем: умови й фактори його формування, критерії стійкості, причини дезінтеграції, зміна ядра, етнокультурна класифікація міст.

На підставі етногеографічного вивчення міста можна розробити етнічну типологію міст, яка дасть можливість вибрати з кожного типу найбільш репрезентативні об’єкти для їхнього наступного детального дослідження. Цікаву спробу типології міських поселень за етнічним складом населення здійснила Л. Моногарова для міст Таджикистану. Автор врахував такі критерії: а) етнічна структура міста; б) географічне положення; в) функціональний тип; г) загальна чисельність населення; д) історія міста [15]. Безперечно, що ці критерії мають бути уточнені й доповнені. Загалом розробити чітку типологію міст України за етнічним складом населення можна лише шляхом аналізу міст усіх регіонів нашої країни.

Здійснивши етнічну типологію міст, можна перейти до вирішення наступної задачі – районування території України за особливостями етнічного складу міського населення. В науковій літературі уже відомі приклади використання методу районування при вивченні етнічного складу міського населення. Так, Н. Юхнєва виконала етнічне

районування міського населення Європейської частини Російської імперії за матеріалами перепису 1897 р. Автор виділив і картографував ареали домінування в міському населенні різних національностей (український ареал, російський, єврейський тощо) [16]. Результати районування показали, що етнічний склад міського населення досліджуваної території мав безпосередній зв'язок з історико-географічними особливостями розвитку окремих її регіонів.

Окремою проблемою є картографування етнічного складу міського населення. Картографування етнічних явищ і процесів включає ряд специфічних прийомів, нехарактерних при інших видах картографічних робіт. Тому поступово виділяється окрема наукова субдисципліна – етнічна картографія. Етнічне картографування має давню історію, проте в основі більшості сучасних етнічних карт ми бачимо етнічний склад сільського населення, найчастіше відображений методом етнічних територій, тоді як відомостей про етнічний склад міського населення не подається. Отже, потрібно шукати нові способи картографування етнічного складу населення території. Окрім карт власне етнічного складу населення міст, необхідно також складати й інші карти на етноурбаністичну тематику, які відображали б динаміку етнічного складу міського населення, етнічні процеси у містах, етнодемографічну ситуацію тощо. Загалом питання картографування етнічного складу міського населення є лише частиною більш широкої проблеми розвитку етнічної картографії в Україні, кінцевою метою вирішення якої має стати створення етнічного атласу України.

1.3. Методичні питання географічного дослідження етнічного складу міського населення.

Дослідження етнічного складу міського населення є міждисциплінарною проблемою, а отже потребує інтегрального підходу, тобто залучення методів різних наукових дисциплін: етнічної географії,

етнічної картографії, історичної географії, етнічної демографії, етносоціології та інших.

Одними з найважливіших при розгляді етнічного складу міського населення є географічні методи, оскільки місто як особлива й складна форма просторового розселення населення виникає, функціонує й розвивається передусім під впливом географічних факторів. Суть географічного підходу полягає в тому, що його застосування обов'язково передбачає зв'язок із територією, а також комплексність, конкретність та глобальність мислення [17, с. 108-109]. Використавши географічний підхід і проаналізувавши просторові особливості етнічного складу міського населення певного регіону, можна пов'язати результати досліджень різних наукових дисциплін і досягнути цілісного бачення проблеми. З використовуваних нами географічних методів можна назвати такі: порівняльно-географічний метод, метод територіального аналізу й синтезу, метод типізації, картографічний метод тощо.

Серед методів географії окремо зупинимося на картографічному методі. Картографування власне етнічного складу міського населення найчастіше залежить від його співвідношення з етнічним складом оточуючої сільської місцевості та від мети картографування. Найпоширенішим способом картографування етнічного складу населення міст є спосіб людності з використанням: а) знаку-сфери, пропорційної $\sqrt[3]{N}$, де N – чисельність населення міста; б) квадрата, розбитого на рівновеликі квадратні клітинки, де площа квадрата дорівнює площі проекції куба, об'єм якого відповідає людності міста [4, с. 115]. Зручність другого способу свого часу показав В. Наулко, який склав карту етнічного складу населення України за результатами перепису населення 1959 р. [18].

Складністю досліджуваного об'єкта та тривалістю його еволюції пояснюється необхідність використання при етногеографічному вивченні міста історичного та логічного підходів. Суть історичного підходу полягає в дослідженні історичних особливостей динаміки етнічного складу

населення міст у їх конкретній різноманітності, у виявленні найважливіших історичних фактів, та на цій основі таке відтворення історичного процесу, при якому б розкривалися логічні закономірності його розвитку. Використання історичного підходу значно ускладнює наукове дослідження, тому він завжди поєднується з логічним підходом. Логічний підхід не передбачає безпосереднього розгляду ходу історії, а розкриває її логіку шляхом вивчення історичного процесу на вищих стадіях його розвитку. Основою підходу є особливість складних об'єктів, яка полягає в тому, що вони на вищих стадіях розвитку у своїй структурі й функціях у стислому вигляді відображають усі риси попередньої еволюції.

При використанні історичного підходу в географічних дослідженнях неодмінно застосовуються методи, які традиційно пов'язують з історичною географією – науковою дисципліною на стику історії та географії, яка останнім часом набула значного розвитку. Це, зокрема, методи історико-географічних зрізів, синхронного та діахронного аналізу.

Метод історико-географічних зрізів полягає у вивченні вузлових моментів у розвитку досліджуваного об'єкта, при проходженні яких відбувалися якісно нові зміни основних його характеристик. Історико-географічні зрізи можуть бути компонентними та інтегральними [19, с. 80]. За допомогою перших вивчаються окремі сторони досліджуваного об'єкта в той чи інший вузловий момент, тоді як другі передбачають комплексне дослідження об'єкта. Необхідною умовою при проведенні історико-географічного зрізу є одночасове дослідження взаємовідносин різних компонентів об'єкта та їх співставлення, тобто використання методу синхронного аналізу. Щоб пов'язати різночасові зрізи й визначити тенденції розвитку об'єкта за весь історичний час, застосовується діахронний аналіз.

В дисертаційній роботі виникла необхідність в проведенні таких інтегральних історико-географічних зрізів:

– X – перша половина XI століть – період, коли проходив процес формування перших міст на території Галичини;

– перша половина XVII ст. – період напередодні Визвольної війни, яка суттєво вплинула на міжетнічні відносини в Україні;

– друга половина XIX – початок XX століть – час, коли економічний підйом у Галичині зумовив істотні зміни в етнічному складі міського населення, а проведення переписів населення дало можливим зробити детальний аналіз цих змін;

– 40-і роки XX ст. – період, коли Друга світова війна та події перших повоєнних років призвели до найбільш кардинальних змін у етнічному складі міського населення Галичини за весь час існування міст.

Оскільки найчастіше основним джерелом відомостей про етнічний склад населення міст виступають матеріали переписів населення, то у процесі їхньої обробки обов'язково використовуються найрізноманітніші математичні та статистичні методи: табличний метод, аналіз рядів динаміки, метод індексів та інші. Суть цих методів детально описана в методичній літературі по статистиці, соціології, демографії; зупинимось лише на деяких кількісних показниках, що використовувалися нами безпосередньо при розгляді етнічних аспектів географічного вивчення населення міст Галичини.

У попередньому розділі уже йшла мова про задачу етнічної мозаїчності міста, яка є частиною більш широкого питання типології етнічних середовищ. Свого часу В. Покшишевський сформулював таку задачу: етнічний склад населення якого міста є складнішим, яке має співвідношення питомої ваги трьох національностей 50:30:20 чи 40:35:25? Пізніше було запропоновано ряд варіантів вирішення цієї задачі, найбільш відомими з яких є індекси етнічної мозаїчності, запропоновані Л. Моногаровою та Б. Еккелем. Перший з них має таке вираження:

$$M_i = 1 - \left(\sum_{j=1}^m \left| p_i^j - \frac{1}{m} \right| \right) : 100\%,$$

де M_i – індекс етнічної мозаїчності;

p_i^j – процент національності j у населенні міста i ;

$1 \dots j \dots m$ – враховані національності;

$\frac{1}{m}$ – теоретична частка кожної національності в населенні міста при

максимальній мозаїчності розселення.

Якщо частка кожної національності є рівною, індекс має максимальне значення – 1 [15].

Показник мозаїчності Б. Еккеля записується так:

$$M = \sum_{j=1}^m p_j (1 - p_j),$$

де p_j – доля національності j у населенні даного регіону чи населеного пункту [20].

Цей коефіцієнт є видозміною показника різномовності Дж. Грінберга [21, с. 204-205], де замість даних володіння тією чи іншою мовою враховується приналежність до тієї чи іншої національності. Показник різномовності має такий вигляд:

$$M = 1 - \sum_{j=1}^m p_j^2.$$

Вивчаючи етнічних процеси у місті, доцільно використовувати так звані показники “етнокультурного превалювання”. Суть його полягає в тому, що “культурні особливості одних етнічних спільнот сприймаються представниками контактуючих з ними етносів більш активно, а інших менш активно” [13, с. 220]. Показники етнокультурного превалювання відображають ступінь сприйняття культурних особливостей різними етнічними спільнотами. Окремим випадком етнокультурного

превалювання є етнолінгвістичне превалювання, тобто сприйняття різними етнічними спільнотами мов окремих національностей (найчастіше – це мова корінної національності і російська мова). Етнолінгвістичне превалювання можна визначити на підставі матеріалів переписів населення, тоді як в інших випадках превалювання для отримання вихідних даних потрібно проводити етносоціологічні дослідження. При дослідженні етнолінгвістичного превалювання можливі два випадки: а) аналіз мовної взаємодії населення корінної національності (у нашому випадку – українців та росіян); б) ступінь сприйняття іншими, менш чисельними національностями української та російської мов.

В першому випадку використовується такий показник:

$$D_1 = (E_k^p - E_p^k) : (E_k^p + E_p^k),$$

де D_1 – коефіцієнт етнолінгвістичного превалювання;

E_k^p – питома вага представників корінної національності, які рідною мовою вважають російську, серед усіх представників даної національності;

E_p^k – питома вага росіян, які рідною мовою вважають мову корінної національності, серед усіх росіян.

При від'ємному значенні коефіцієнта в регіоні чи населеному пункті превалює мова корінної національності, додатньому – російська мова, нульовому – вплив обох мов однаковий. Чим вище (нижче) значення коефіцієнта, тим вищий ступінь превалювання відповідної мови.

У другому випадку застосовується такий показник:

$$D_2 = (E_c^p - E_c^k) : (1 + E_c^c),$$

де E_c^p , E_c^k і E_c^c – питома вага осіб досліджуваної національності, що рідною мовою вважають російську мову, мову корінної національності та мову своєї національності в загальному числі представників досліджуваної національності.

При підрахунку цього коефіцієнта можливим є використання абсолютних даних:

$$D_2 = (C_p - C_k) : (C - C_c),$$

де C_p , C_k і C_c – число осіб досліджуваної національності, які вважають рідною відповідно російську, українську та мову своєї національності, а C – чисельність представників досліджуваної національності [13, с. 221].

Ці коефіцієнти можна підрахувати і на підставі даних про другу мову, якою вільно володіють представники різних національностей.

1.4. Переписи населення як основне джерело до географічного вивчення етнічного складу міського населення Галичини.

При етногеографічному вивченні території основним джерелом традиційно виступають етнічні показники, що фіксуються у процесі проведення науково організованих переписів населення чи інших видів статистичного обліку населення.

В Галичині перед її входженням до складу Австрії загального статистичного обліку населення не проводилося. Лише в останні роки існування Речі Посполитої відбулося декілька переписів єврейського населення з метою його оподаткування. З 1772 р. на територію краю проводилися австрійські ревізії населення (так звані “конскрипції”), які монархія почала проводити ще з 1754 р. [22, с. 19]. Ревізії проводилися з адміністративними й військовими цілями, вони були як загальноімперськими, так і регіональними. Фіксована ними етнічна інформація є дуже обмеженою. Матеріали австрійських ревізій населення частково зберігаються в ЦДА у Львові, частково – в рукописному відділі Національної Бібліотеки Австрії у Відні [23].

Найбільш повними й найбільш придатними для використання в нашому дослідженні є матеріали науково організованих загальних переписів населення. Щодо того, який з австрійських обліків населення можна вважати першим переписом, єдиної думки немає. Інколи переписами називають пізніші конскрипції, які, починаючи з 1817 р., проводилися періодично, більш-менш організовано, а їхні матеріали почали постійно публікуватися [24, с. 9]; інколи – облік населення 1850-1851 рр. [25, с. 169]. Більша частина дослідників згоджується на тому, що перший австрійський перепис населення датується 1857 р. [26, с. 4-9]. Усього на території Галичини австрійською владою було проведено 6 переписів: у 1857, 1869, 1880, 1890, 1900 та 1910 рр. Результати всіх цих переписів найбільш повно друкувалися у офіційних австрійських статистичних виданнях німецькою мовою, значна частина яких зараз знаходиться за кордоном. Найважливіші матеріали передруковувалися польською мовою у Львові місцевими статистичними виданнями при Крайовому Статистичному бюро, що діяло з 1873 р. Українською мовою матеріали австрійських переписів майже не опубліковувалися.

Із показників, на підставі яких можна досліджувати етнічний склад населення, переписи 1857 р. і 1869 р. фіксували віровизнання та національність жителів Галичини (див. додаток А). Проте на той час критерій національності виявився майже не придатним для наукового аналізу, оскільки більша частина населення його просто не розуміла, тому при аналізі результатів цих переписів використовуються лише матеріали про віровизнання жителів краю. Крім того відмітимо, що в 1867 р. відбулися кардинальні зміни в адміністративно-територіальному устрої Галичини, а отже, принаймні на повітовому рівні, дані перепису 1857 р. без додаткових розрахунків є неспівставними з даними наступних переписів. З необхідних нам матеріалів переписів 1857 р. і 1869 р. у науковий обіг було введено лише процентні відомості про етнічний склад населення повітових

міст в 1869 р., які опублікував у своїй розвідці про населення Галичини В. Рапацький [27].

Починаючи з 1880 р. переписи населення проводилися періодично раз в 10 років, причому в методиці їх проведення не було особливих змін, а отже – їх матеріали є цілком співставними. Основним критерієм, на основі якого можна було б визначити етнічний склад населення, залишалося їх віровизнання. Разом із вірою реєструвалася рідна мова, проте цей показник не був чітко окресленим і найчастіше реєстрував розмовну мову, що значно занижувало число українців. Крім того, при обрахунку етнічних груп з переліку повністю випадали євреї, основна маса яких розмовляла мовами інших етнічних спільнот, що жили в Галичині. Взагалі, австрійські переписи населення, так само, як і пізніші польські, суттєво зменшували чисельність українців у Галичині. Свого часу на цю проблему у своїх працях неодноразово звертали увагу такі відомі українські вчені, як В. Барвінський, М. Кордуба, В. Кубійович, С. Рудницький, В. Садовський, а особливо детально її вивчав В. Охрімович [28-30]. Фальсифікації даних сприяв той факт, що лише у великих містах переписні листки заповнювалися безпосередньо населенням, тоді як в абсолютній більшості населених пунктів це робилося так званими "конскрипційними" урядовими комісарами, призначення яких було важливим політичним питанням. Крім того, основною статистичною одиницею при проведенні переписів була не людина, а житловий будинок, що створювало додаткові можливості для зловживань [22, с. 25]. Саме тому у другій половині XIX ст. при визначенні етнічного складу населення головним критерієм виступає не мова, а віровизнання населення, яке, як політично менш важливе, було відповідно й менш сфальсифікованим, а отже значно реальніше відображало етнічні відносини. Хоча варто зауважити, що і при визначенні віри жителів фальсифікації були доволі частими, і це ми покажемо на прикладі міст у подальших розділах. Ще відмітимо, що за деякими даними впродовж першої половини XIX ст. чисельність українського населення точніше

реєстрував мовний показник, оскільки саме на той час припадали випадки масового переходу греко-католиків у римо-католицьку віру [31, с. 82].

Зміни в суспільно-політичному житті Галичини, що відбувалися з кінця 40-х років XIX ст., зумовили швидке зростання етнічної самосвідомості українців, тому випадків зміни віровизнання поменшало.

Починаючи з перепису 1880 р. матеріали австрійських переписів доволі повно публікувалися в таких виданнях як “Rocznik (пізніша назва Podrecznik) Statystyki Galicyi”, “Rocznik Statystyki przemyslu i handlu krajowego” (обидва під редакцією Т. Рутовського) та “Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych” (під редакцією Т. Пілата). Для нашого дослідження найбільше значення мають 9 том другого з названих видань, в якому є відомості про віровизнання та рідну мову жителів більш як 300 історичних міст та містечок Галичини за результатами перепису 1880 р., та другий зошит 24 тому третього з видань, де вміщено дані про визнання населення 103 адміністративних міст краю в 1880, 1890, 1900 та 1910 рр.

У міжвоєнний період польською владою на території Галичини було проведено два переписи – в 1921 та 1931 рр. Поміж інших показників перепис 1921 р. реєстрував віровизнання та національність жителів, а перепис 1931 р. – віру та рідну мову (język ojczysty), причому з метою заниження числа українців окремо виділялися українська та руська мови. За названими критеріями результати перепису 1921 р. було опубліковано для кожного населеного пункту Галичини, перепису 1931 р. – в розрізі повітів із виділенням окремо сільського й міського населення та найбільших (із населенням понад 20 тис. осіб) міст [32-36].

Ще одним джерелом до вивчення етнічного складу міст Галичини у міжвоєнний період, хоча й не статистичним у прямому розумінні цього слова, але дуже близьким за об'ємом інформації та характером її отримання, є дослідження видатного українського географа В. Кубійовича. Оскільки результати польських переписів були багато в чому недостовірними, В. Кубійович, використавши дані церковних шематизмів

та свідчення місцевих жителів, зібрав відомості про етнічний склад усіх населених пунктів Східної Галичини станом на 01.01.1939 р., а пізніше на їх основі склав детальну карту [37]. Щодо міст ці матеріали є доволі приблизними, але важливо, що автор подав чисельність у містах перехідних між українцями та поляками груп: латинників та греко-католиків із рідною польською мовою.

В 1943 р. під час другої світової війни було проведено перепис населення німецькою окупаційною владою, який за відомостями В.Кубійовича охопив приблизно 70% населення Галичини [37, с. 12].

У повоєнний період перший загальний перепис населення радянською владою було проведено лише у 1959 р., тобто через 14 років після закінчення війни. Таке пізнє проведення перепису, на жаль, позбавляє можливості провести детальний аналіз змін у етнічному складі населення міст у перше повоєнне десятиліття, коли відбувалися найбільш кардинальні зміни за весь час існування міст. Щоб заповнити цю прогалину, було використано окремі матеріали поточного обліку населення, зокрема, інформацію про міграцію населення у міських населених пунктах у другій половині 1940-х років.

Наступні переписи населення відбулися у 1970, 1979 і 1989 рр. Чи не найважливішою рисою всіх радянських переписів було те, що з одного боку програма їх проведення була доволі широкою і включала розробку значного об'єму статистичних таблиць, а з іншої сторони лише мізерна частка отриманої статистичної інформації була опублікованою.

Усі чотири переписи реєстрували національність й рідну мову опитуваного на основі соціально-психологічного підходу, тобто записувалася національність, до якої відносив себе сам опитуваний, й мова, яку сам опитуваний вважав рідною, а в тих випадках, коли йому було важко визначитися – мова, якою він краще володіє чи якою користується в сім'ї. Починаючи з перепису 1970 р. реєструвалася друга мова, якою опитуваний вільно володіє. Кількість національностей, що враховувалися

при проведенні перепису 1959 р. становила 126, 1970 р. – 122, 1979 р. – 123, 1989 р. – 126, проте подібний широкий перелік національностей використовувався лише для населення областей та обласних центрів, в той час як у таблиці етнічного складу населення районів, міст, селищ міського типу включалося лише декілька. Для перепису 1959 р. це було 5–15 національностей (у залежності від міста), перепису 1970 р. – 12, перепису 1979 та 1983 рр. – лише 5 (українці росіяни білоруси, євреї, поляки) плюс графа "інші національності" для Івано-Франківської та Львівської областей і 3 (українці, росіяни, поляки) – для Тернопільської. Перелік мов, що входили у статистичні таблиці, крім мови своєї національності, нараховував ще не більше 10 найпоширеніших. Нижньою межею територіального масштабу обробки матеріалів були міста та селища міського типу.

Програми повоєнних переписів передбачали розробку деяких етнодемографічних, етносоціальних та етнокультурних показників. Зокрема, за матеріалами перепису 1959 р. розроблялися таблиці розподілу представників різних національностей за заняттями, суспільними групами та сімейним станом, віковою структурою, рівнем освіти. У програми наступних переписів було додано розробку таблиць кількості дітей у сім'ях різних національностей, розміру сім'ї, тривалості проживання в населеному пункті тощо. Проте розробка усіх перерахованих матеріалів проводилася лише в розрізі областей, значно рідше – по обласних центрах та окремих найбільших містах. Окремо за статтю та типом поселення (міське та сільське населення) розроблялася майже вся згадувана інформація.

Аналізуючи переписи населення, необхідно звернути увагу на те, що в 1959 р. та 1970 р. визначився етнічний склад наявного населення, а в 1979 р. і 1989 р. – етнічний склад постійного населення. Етнічний склад наявного населення майже завжди дещо складніший порівняно з етнічним складом постійного населення, тому їх порівняння є науково не зовсім

коректним. Крім того, різниця, що виникає між цими категоріями населення, хоча і не перевищує, як правило, 2–3% для, деяких міст може зростати до 10–20%. Тоді результати більш ранніх переписів є неспівставними з матеріалами переписів пізніших років. В Галичині такими населеними пунктами є курортні центри, в наявному населенні яких завжди є багато відпочиваючих. Так, наприклад, при проведенні перепису 1989 р. чисельність наявного населення у Моршині перевищувала кількість постійних жителів на 48,5%, у Трускавцю – на 35,1%, Славському – на 16%, Східниці – на 15,5%, Немирові – на 14,6%.

Результати давніших радянських переписів за етнічним складом населення та рідною мовою широко опубліковувалися лише в розрізі областей, за етнодемографічними та етносоціальними показниками – в цілому по Україні. Дещо розширені відомості про етнічний склад населення областей та обласних центрів видавалися дуже малим тиражем із поміткою “для службового користування” й розповсюджувалися по деяких державних установах. Найбільш повні результати переписів зберігаються зараз частково в обласних державних архівах (головним чином це деякі матеріали за 1959 р. та 1970 р.), частково – в обласних статистичних управліннях (у відділах демографічної статистики та архівах статистичних управлінь).

Результати перепису 1989 р. оприлюднені більш широко. На початку 90-х років було видано декілька довідників як на державному рівні, так й місцевими статистичними управліннями. Проте наклад майже усіх цих видань є надзвичайно малим, а багато матеріалів етнічної статистики досі не опубліковано.

Крім переписів населення, деякі відомості про етнічні відносини можна отримати з поточної статистики населення (статистики народжуваності та смертності, міграції населення, шлюбів та розлучень і т.д.), яка також реєструє етнічну приналежність. Проте стан оприлюднення цієї інформації ще гірший, ніж статистики переписів. Лише в останні роки

почав видаватися щорічник “Населення України”, який поміж інших матеріалів подає відомості про кількість померлих і народжених серед представників найчисельніших національностей та однонаціональні шлюби в розрізі областей. Відмітимо також, що багато даних по етнічних відносинах поточна статистика лише фіксує, не опрацьовуючи їх через відсутність у статистичних управліннях достатньої кількості працівників, коштів тощо.

Висновки до розділу 1

Результати вивчення етнічного складу населення знаходять практичне застосування у вирішенні найрізноманітніших соціальних проблем, і тому є важливим напрямком сучасних суспільно-географічних досліджень [38]. Оскільки існують якісні відмінності у формуванні та динаміці етнічного складу населення міста порівняно з етнічним складом сільської місцевості, доцільно при аналізі етнічного складу населення території завжди виділяти ці дві складові.

В колишньому Радянському Союзі ґрунтовних досліджень з етнічної проблематики було дуже мало, що пояснювалася пануючою в державі офіційною ідеологією, яка визнавала перевагу класових інтересів над національними. Незважаючи на велику кількість інформації (передусім статистичних джерел), етноурбаністичні дослідження території України лише починаються. Виділилося декілька підходів: етнодемографічний, етномікрогеографічний, етнопроцесуальний, етнокультурний.

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК МЕРЕЖІ МІСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ ГАЛИЧИНИ

Мережа міських поселень Галичини, яка на даний час охоплює близько півтори сотні міст та селищ міського типу, сформувалася в наслідок тривалого історичного розвитку регіону, пройшовши у процесі свого становлення декілька етапів. Кожен із них характеризується як наявністю специфічних притаманних лише йому рис, так й багатьма спільними властивостями.

Однією з найскладніших проблем, що постає при розгляді першого, давньоруського, історичного етапу розвитку міст Галичини є проблема походження перших міст. Її можна розділити на декілька не менш дискусійних підпроблем: зміст самого поняття “місто”, співвідношення процесу виникнення міст із процесом формування державності у східних слов'ян, роль міст у формуванні давньоукраїнського етносу тощо. При розробці цієї проблематики у науковців поступово виробилося ряд теоретичних положень, які зараз більшою чи меншою мірою приймаються майже всіма, а саме:

– міста на території Русі, так само, як і в інших європейських країнах, виникли як результат “складних перехресних процесів – економічних, соціальних і військово-політичних – і одразу ж виступили на сцену у вигляді складного комплексу явищ” [39, с. 478];

– виникнення міст проходило не за “єдиною соціологічною формулою”, а мало декілька конкретних варіантів, що “визначалися поєднанням багатьох чинників різнорідного характеру” [40, с. 9,13];

– виникнення найдавніших міст було поступовим процесом перетворення того чи іншого поселення в місто, який включав декілька перехідних фаз (етапів), причому лише на вищих з них з'являється

давньоруське феодальне місто з відповідним набором ознак і функцій, описаних в літописах;

– найважливішими рушіями формування міст були розвиток ремесел та землеробства в економічній сфері, розвиток феодалізму – у сфері суспільних відносин [41, с. 64].

Серед критеріїв, на підставі яких можна говорити про поселення як про місто, найчастіше згадуються такі: оборонні укріплення, торгово-ремісниче населення, присутність представника княжої влади [42, с. 8].

Врахувавши вищевикладене П. Толочко виділив три конкретних шляхи виникнення міст:

– торгово-ремісничий: виникнення міст із поселень – центрів торгівлі й ремесла, що з'являлися на найважливіших шляхах;

– общинно-феодальний: формування міст на основі племінних центрів давніх слов'ян;

– феодальний (або державний): закладання міст князями чи іншими представниками державної влади [43, с. 233].

Найбільш повні відомості про міста на території Галичини в давньоукраїнський період подають літописи. Їх аналіз показує, що найдавніші міста виникали переважно на берегах судноплавних рік або на сухопутних торгових шляхах у зручних для оборони місцях. Першим у літописах на території Галицької землі згадується місто Перемишль – 981 р. Генезис Пермишля остаточно не з'ясовано. Скоріш усього він виник як результат розвитку місцевих відносин ще до поширення на територію західноукраїнських земель влади київських князів. Найімовірніше, що свого часу це був племінний центр білих хорватів [44].

В XI ст. з'являються відомості ще про два міста – Звенигород (1087 р.) і Тербовль (1097 р.), в XII ст. – про Галич, Тисменицю, Микулин, Голі Гори, Удеч, Сянок, Ярослав, Пліснеськ [45]. В XIII ст. постають ще близько десяти населених пунктів, які в літописах названо містами: Любачів,

Городок, Вишня, Товмач, Коломия, Львів та інші. Усього до 1350 р. на території, що пізніше охопила Руське та Белзьке воєводства Речі Посполитої, виникло щонайменше 21 місто [46, с. 57]. Якщо ж врахувати, що в це число не ввійшла частина поселень, про які не можна з певністю сказати чи це були міста, чи села, а також міські поселення, які з різних причин до середини XIV ст. на сторінках літописів не згадувалися (а про те, що такі міста були, свідчать археологічні дослідження), то загальна кількість міст становила 25-30. Найбільшими містами давньоукраїнського періоду були Галич та Перемишль, в яких проживало декілька тисяч осіб.

Літописні відомості майже про всі міста, що виникли на території Галицького князівства до середини XII ст., підтверджені археологічними дослідженнями. Незважаючи на спустошливу монголо-татарську навалу в середині XII ст., більшість галицьких міст не зупинилися у своєму розвитку, що свідчить про активне соціально-економічне життя Галицького князівства в XIII–XIV століттях. Втратили своє колишнє значення важливих суспільних центрів лише Галич та Звенигород, причому в занепаді останнього суттєву роль відіграв швидкий розвиток Львова.

Щодо XV–XVIII століть, тобто періоду, коли Галичина перебувала у складі Польщі, найбільші дискусії викликають: проблема магдебурзького права, його місця та ролі у процесі розвитку міських поселень регіону; питання, пов'язані з формуванням міст (час і шляхи виникнення поселення; первісні зв'язки міста із селом, на основі якого воно виникло; джерела поповнення населення міст і т.д.).

Магдебурзьке право – це особлива форма феодального міського права, що виникла в XII ст. у Німеччині. На магдебурзькому праві у XIII–XVIII століттях ґрунтувалося самоврядування багатьох міст Центральної та Східної Європи. Магдебурзьке право на території Галичини вперше було надано Сяноку у 1339 р. [47, т. 5, с. 229], тобто ще в період існування Галицького князівства. До початку XV ст. магдебурзьке право мали майже

всі найбільші міста краю та деякі менші. Ймовірно, що спочатку магдебурзьке право використовували лише німецькі колоністи. Пізніше воно поширилося на інші етнічні групи (як це, для прикладу, було у Володимирі на Волині), які до цього керувалися нормами давньоукраїнського міського права. Магдебурзьке право не було однорідним для всіх міст, воно поділялося на декілька типів за своєю внутрішньою організацією й абсолютністю наданих прав. Тип магдебурзького права найчастіше залежав від часу його отримання, економічної могутності міста, співвідношення соціальних й етнічних груп у місті тощо. [48, с. 62]. Магдебурзьке право в Україні зазнало впливу місцевих давньоукраїнських міських прав, а також польського права. Вплив магдебурзького права на розвиток міст в Україні не може бути трактованим однозначно, його роль має розглядатися окремо для різних міст чи груп міських поселень.

Інша проблема – проблема виникнення міст у польський період – має не лише наукове, а й політичне значення, оскільки деякими зарубіжними вченими свого часу неодноразово висувалися твердження про те, що найголовніша заслуга у заснуванні міст на території України в XIV–XVIII століттях була за польськими та німецькими поселенцями. Ці твердження є безпідставними. Як було показано раніше, ще в XI–XIII століттях на території України існував “високорозвинутий міський лад древньої Русі, що склався на основі давньоруського права”. Українське місто XIV–XVIII століть, будучи “генетично пов’язане з давньоруським феодальним містом, пройшло свій самостійний шлях історичного розвитку, в основі якого лежали економічні фактори і місцеві українські традиції міського устрою”[49, с. 135].

Подібно до західноєвропейських міст, міста України найчастіше розвивалися із сільських поселень, що знаходилися в густозаселених районах з розвинутим сільським господарством. Дуже часто надання

поселенню магдебурзького права лише юридично закріплювало вже сформовані суспільно-економічні відносини міського характеру. Місто також могло бути створене феодалом-землевласником (звичайно, що про створення тут можна говорити лише умовно, це було всього лише сприяння в наданні магдебурзького права) й на основі порівняно економічно слабкого поселення. Закладання міста було вигідне феодалу, оскільки воно давало значно більші прибутки, ніж село, і до того ж прибутки грошима. Крім того, нове місто ставало опорним пунктом феодала на навколишній території, а привілеї, які надавав власник міщанській верхівці, зближували останню з феодалом, що давало нові важелі впливу на мешканців міста. Таким чином, сприяючи утворенню міст, феодали спрямовували процес їх розвитку у вигідне їм русло. Слід сказати, що в окремих випадках землевласники штучно стримували розвиток міст на підвладній їм території. Особливо поширеним стало це явище у XVIII ст., коли із зростанням попиту й цін на продукцію землеробства, феодалам стало вигідніше розвивати сільське господарство [50, с. 185]. Цілком можливо, що створення деяких міст було певною поступкою селянам, яких феодали часто не могли стримати на своїх землях, адже жителі населеного пункту з правами міста вже не відробляли панщини, а оплачували її грошми. До числа містоутворюючих факторів можна віднести також оборонні потреби. Ця обставина була найважливішою у Галицькій землі, яка найчастіше потерпала від нападів татарських орд. Нарешті, на Прикарпатті важливим чинником розвитку міст був видобуток солі. Саме цим шляхом у XVI – XVII століттях виникли Калуш, Косів, Ланчин, Солотвин, Яблунів та деякі інші міста [51, с. 107].

За формою підпорядкування усі міста поділялися на королівські (до цієї групи відносилися головним чином найдавніші міста), шляхетські (найчисельніша група міст) та церковні. За правовим статусом існував

поділ на міста (*civitas*) і містечка (*oppidum*), проте в зарахуванні міст до тієї чи іншої групи не було чіткої визначеності.

Перше століття перебування галицьких земель у складі Польщі характеризувалося деяким пожвавленням економічного життя, одним із виявів якого була поява багатьох нових міст та зростання давніх. Найважливішою причиною розвитку міст була інтенсивна зовнішня торгівля, адже через територію Західної України йшли торгові шляхи із Західної Європи у причорноморські й прикаспійські країни, в Середню Азію, на Близький та Середній Схід.

За підрахунками М. Горн, до 1400 р. на території, що увійшла до складу Руського та Белзького воєводств, історичні джерела фіксують 37 міст, до 1450 р. – 87, а до 1500 р. – 110 міст, тобто за 150 років, що минули після занепаду Галицької держави, чисельність міст зросла в 5 разів [46, с. 72]. Найбільше нових міст виникло в Перемиській, Львівській та Галицькій землях. Найважливіші галицькі міста того часу нам перелічує “Список городов русских дальних и ближних” – важлива пам’ятка східнослов’янської історичної географії кінця XIV ст. Серед галицьких міст “Список ...” згадує такі: Львів Великий, Коломия, Галич, Зудечів (Жидачів), Самбір, Дрогобич, Перемишль, Тереховля [52, с. 234].

В XVI ст. кількість міст продовжує зростати, хоча й не такими швидкими темпами, як раніше. Відомий польський історик О. Яблонівський вказав на 163 міста на території Червоної Русі у 70-х роках XVI ст. Його доповнив Я. Кісь, нарахувавши як мінімум 187 міст у кінці XVI ст., і ще 26 міст, що виникли в першій половині XVII ст. (разом – 213) [53, с. 37]. Ще раніше І. Крип’якевич обчислив, що в 40-х роках XVII ст. на території Руського воєводства було 177 міст, Белзького – 32, Холмської землі – 23 [54, с. 26]. Нарешті М. Горн доповнив усіх вищеназваних дослідників, підрахувавши, що до 1647 р. на території досліджуваних воєводств виникло 223 міських поселення (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Кількість міст у Червоній Русі та їх приналежність у 1647 р.

Земля	Всього	в тому числі:		
		королівські	шляхетські	церковні
Белзька	31	15	15	1
Галицька	75	16	57	2
Львівська	71	12	55	4
Перемиська	32	12	19	1
Сяноцька	14	4	8	2
Разом	223	59	154	10

Примітка. Складено за: Horn M. Walka klasowa i konflikty społeczne w miastach Rusi Czerwonej w latach 1600-1647 na tle stosunków gospodarczych. – Wrocław, 1972. – S. 23.

Найбільше міст було в Галицькій землі. Специфіка міст цієї землі полягала в тому, що багато з них мали чітко виражений оборонний характер. Адже, саме Галицька земля найбільше потерпала від набігів кримсько-татарських орд, які (разом із пожежами та епідеміями) були найбільшим лихом для міст України тих часів. Так, наприклад, лише за 1605-1633 рр. кримські татари здійснили як мінімум 26 наїздів на міста Галичини, в результаті яких було знищено більше половини всіх міст Руського воєводства [56, с. 208-209].

Серед міст, що виникли навколо побудованих з оборонною метою замків, можна назвати Скалат, Надвірну, Гримайлів, Богородчани, Струсів, Лисець та інші [51, ст.107]. Найбільшими містами Галицької землі в першій половині XVII ст. були Коломия (близько 3 тис. жителів), Тереховля (2,4 тис.), Рогатин (1,9 тис.), Галич (1,6 тис.) [56, с. 50].

Друге місце за кількістю міських поселень займала Львівська земля. Центр землі й одночасно столиця Львівського воєводства – Львів – був одним із найбільших міст та найважливіших торгових центрів Речі

Посполитої. Населення Львова на початку XVII ст. становило близько 17-20 тис. осіб (із них 5 тис. жило власне у “місті”, тобто на обведеній мурами території), а в середині століття зросло до 25-30 тис. [57, с. 27]. Іншими великими містами Львівської землі були Броди (5 тис. у середині XVII ст.), Городок (3 тис.), Яворів та Жовква (по 1,5 тис) [58, с. 16].

У Перемиській землі 28 з 32 міст було сконцентровано в Перемиському повіті. В інших повітах було лише 4 міста, причому 3 із них – Дрогобич, Самбір і Стрий – були одночасно й повітовими центрами. Найбільшими містами землі були Перемишль (понад 6 тис.), Самбір (4,5 тис.), Ярослав (понад 3 тис.), Стрий (2,6 тис.) В першій половині XVII ст. міські жителі становили 18-20% всього населення землі [59, с. 37].

У найменшій за площею Сяноцькій землі міські жителі складали до 14% населення. Найбільшими містами були Кросно (2,5 тис.), Сянок (1,6 тис.) та Ліско (1,1 тис.) [59, с. 37].

У Белзькому воєводстві питома вага міських жителів у першій половині XVI ст. становила 26,5%. Найбільше жителів було у Томашеві (близько 4 тис. у 1630 р.), Буську й Потиличі (2,7 тис.), Сокалі (2,6 тис.), Магерові (2,4 тис.) [60, с. 9].

Більшість міст Червоної Русі за числом жителів були зовсім невеликими – до 1 тис. мешканців, а в багатьох випадках – і до 500. Незначна кількість жителів та аграрний характер господарства багатьох міських поселень зовсім не свідчили про їх слабкість чи неповноцінність. Малі міста були характерною рисою європейської середньовічної цивілізації. Хоча й маючи за економічну базу землеробство, вони якісно відрізнялися своєю “принциповою орієнтацією на грошовий обмін і часто яскраво вираженою спеціалізацією” [61, с. 71]. Будучи посередниками між великими містами й сільською місцевістю, малі міста забезпечували стабільний товарообмін і відігравали важливу роль у формуванні внутрішнього ринку регіону [62, с. 195].

З другої половини XVII ст. торгівля й ремесла Галичини сповільнюють свій розвиток, а в багатьох містах – занепадають. Це було зумовлено тривалими війнами на території Польщі та зміною напрямків головних торгових шляхів. У цей період виникло дуже мало нових міст, а в багатьох із тих, що існували раніше, різко зменшилася чисельність населення. В окремих найменших містах залишилося всього декілька десятків осіб. Так, наприклад, в Хирові та Краківцю в 1673 р. мешкало лише по 28 осіб, Бабичах – 36 осіб, Фельштині – 42 особи . [63].

Лише в 40-х роках XVIII ст. політична ситуація у Польщі покращується й починається певний підйом в економіці краю. Міста поступово переорієнтовуються на обслуговування потреб внутрішнього ринку, крім того, зростає значення торгівлі з Росією. Суттєво змінюється роль різних міст у господарстві Галичини. Дещо сповільнюється розвиток Львова та деяких інших найбільших міст: Дрогобича, Коломиї, Перемишля. В занепаді зовнішньої торгівлі Львова велику роль відіграло “право складу”, яке раніше вагомо сприяло розвитку міста. Іноземні купці почали оминати Львів й виставляти свої товари в інших містах, найчастіше приватних, власники яких створювали оптимальні умови для торгівлі. До міст, що у другій половині XVIII ст. зростали найшвидше, належали Станіславів, Тернопіль і, особливо, Броди, які у другій половині XVIII ст. стали найбільшим торговим містом краю.

Розвиток міської мережі на території Руського й Белзького воєводств мав деякі суттєві відмінності порівняно з іншими регіонами України. Західні українські воєводства поступалися іншим українським землям (крім Волині) за питомою вагою міських поселень серед усіх населених пунктів та за часткою міських жителів у населенні. Певною мірою це можна пояснити специфікою розвитку міської мережі в інших регіонах. Велика кількість укріплених міст у Брацлавському, Київському, Чернігівському та Подільському воєводствах була зумовлена необхідністю захисту від

набігів кримських татар (подібне явище ми спостерігали в найсхіднішій Галицькій землі Руського воєводства). Крім того, в центральноукраїнських воєводствах значну частину міст становили козацькі поселення, яких на заході України не було.

На відміну від корінних польських земель, в Руському та Белзькому воєводствах було значно менше міст, що належали католицькій церкві. За щільністю міської мережі досліджувані воєводства не набагато, але поступалися перед Мазовією (229 км на одне місто проти 245 км на Червоній Русі), проте випереджали Великопольщу та Помор'я [64, с. 24].

Після переходу Галичини до складу Австрії перед новою владою постала проблема впорядкування існуючої на території краю мережі міст та містечок. Австрійська адміністрація зіткнулася зі значними труднощами, адже не було чіткого критерію визначення міста, чіткого розмежування понять “місто” й “містечко”, багато історичних міст фактично вже давно були звичайними селами. Польський дослідник Я. Карпінієс на підставі семи найбільш авторитетних австрійських джерел підрахував, що за історичним критерієм (наявністю наданих королем міських прав) упродовж австрійського періоду містами або містечками називалося 338 розташованих у Галичині осель, з яких 61 незмінно кваліфікувалося як місто, 122 – як містечко, 79 – як місто або містечко в різних джерелах, а 76 називалися містами, містечками або селами. З певністю міськими можна було назвати 310 поселень [65, с. 25-27].

В перші десятиліття австрійського панування відбулися важливі зміни в соціально-правовому становищі міст. Низкою рішень австрійської влади органи міського самоуправління були перетворені в державні установи. Проводилася політика підтримки колишніх королівських міст, та поступово ліквідовувалося приватне володіння містами шляхом викупу їх у колишніх власників. Остаточо приватне володіння містами було ліквідоване лише після відміни кріпацтва в 1848 р. В 1785 р. значно

зменшилася кількість міст (із більш як 250 до 90), а більшу частину головним чином приватних за формою володіння міських поселень із набутими в попередні століття обмеженими міськими правами було віднесено до розряду містечок. Того ж року було скасовано магдебурзьке право. Поступово на управління містами була поширена австрійська адміністративна система, покращилося правове регулювання діяльності міст, в діловодстві утвердилася німецька мова.

В останній чверті XIX ст. питання віднесення населених пунктів до розряду міст було вирішене на законодавчому рівні. Це відбулося шляхом надання окремим населеним пунктам так званих “міських статутів”, за якими організовувалося міське самоуправління. З того часу і до 30-х років XX ст. у Галичині існувало дві системи міст: фактична, в основі якої лежало реальне самоврядування населених пунктів, та історична, яка базувалася на давніх, але вже давно не діючих міських привілеях, наданих свого часу королем тим чи іншим поселенням. У 1889 р. у Східній Галичині статuti міст офіційно отримали 19 найважливіших населених пунктів: Броди, Бережани, Бучач, Дрогобич, Городок, Жовква, Золочів, Коломия, Перемишль, Самбір, Снятин, Станіславів, Сокаль, Стрий, Сянок, Тернопіль, Тереховля, Яворів, Ярослав. В 1896 р. статuti міст (дещо інші за змістом порівняно із статутами 1889 р.) отримали ще 82 населених пункти краю. Таким чином, якщо додати Львів, який ще з 1870 р. користувався власним статutom, наприкінці XIX ст. загальна кількість міст на території Східної Галичини (без етнічно польського Березівського повіту) становила 102. За винятком Борислава, Підволочиська й Тустановичей, усі ці населені пункти вважалися містами чи містечками і за історичним критерієм (рис. 2.1 і 2.2). Варто також відзначити, що із 102 міст 4 (Радимно, Риманів, Синява, Ярослав) знаходилися на польських етнічних землях, і питома вага українців у них була незначною. З 98 власне українських міст 92 зараз входять до складу України, а 6 (Ліско, Любачів,

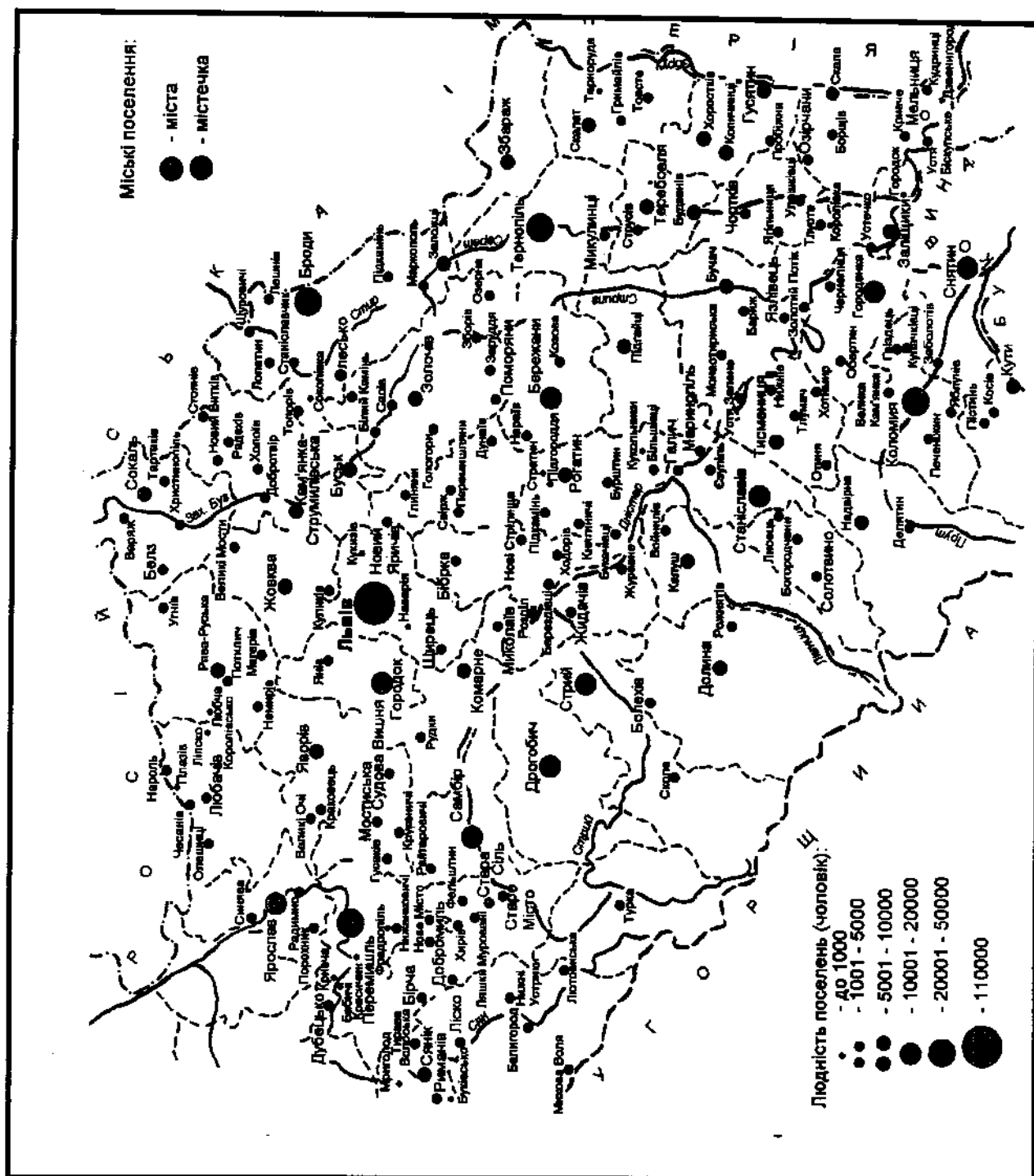

Рис. 2.1. Історичні міста й містечка Галичини в 1880 р.

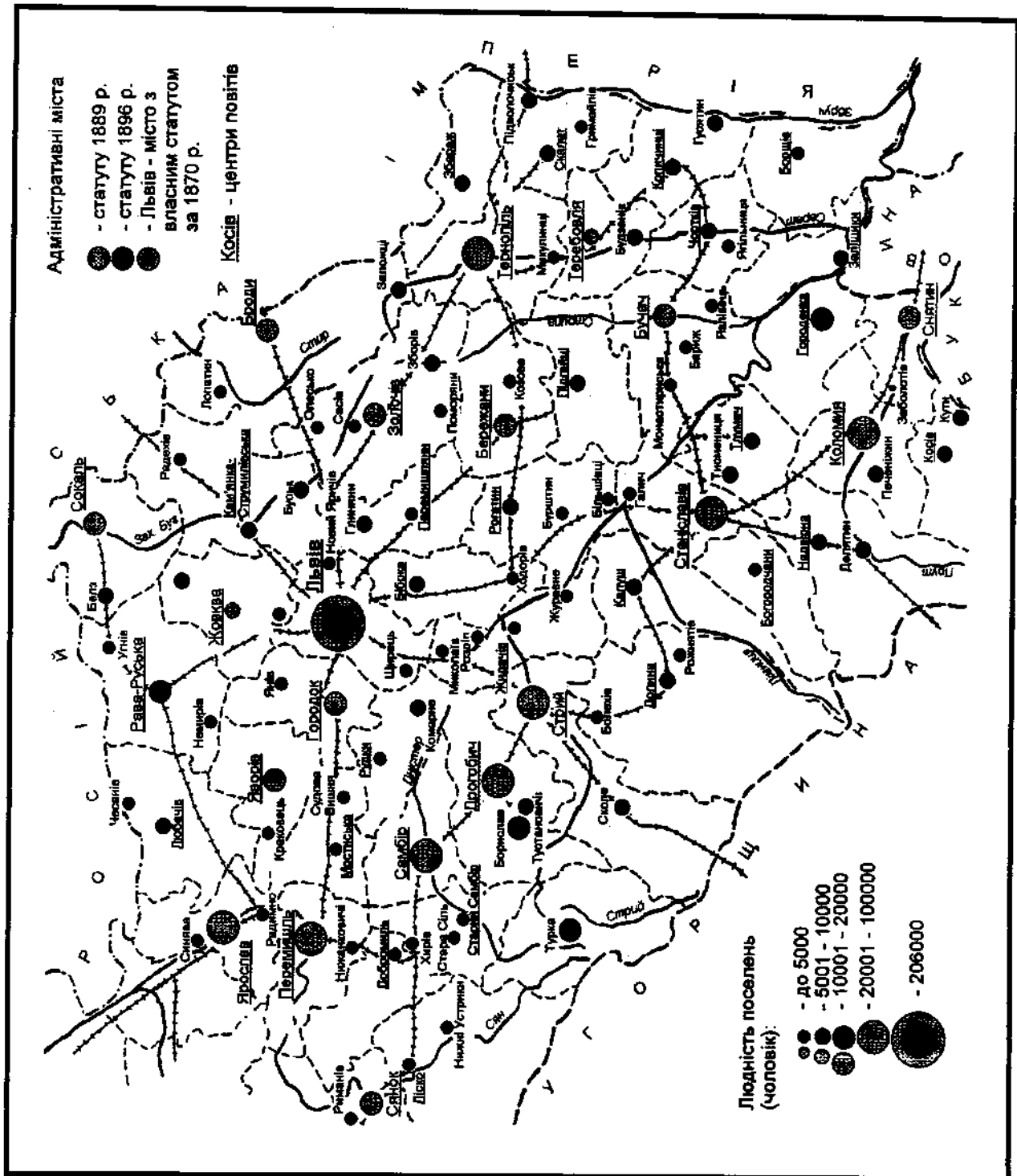

Рис. 2.2. Адміністративні міста Галичини в 1910 р.

Нижні Устрики, Перемишль, Сянок, Чесанів) розміщуються на території Польщі. З населених пунктів, які перебувають у складі України, 62 зараз мають статус міст, 25 – селищ міського типу, 5 є селами (Бариш, Будзанів, Ягільниця, Язлівець (тепер Яблунівка) у Тернопільській області, Сасів – у Львівській).

З переходом Галичини до складу Австрії не лише була впорядкована мережа міських поселень, але й дещо пожвавився економічний розвиток міст. Відбулося це головним чином за рахунок активізації прикордонної торгівлі з Росією, тоді як дрібне ремісничє виробництво через конкуренцію з боку промислово більш розвинутих регіонів Австрії зовсім занепало. Тому до середини XIX ст. швидко зростала чисельність населення лише у найважливіших адміністративних центрах краю (Львів, Коломия, Перемишль, Тернопіль, Ярослав) та окремих торгових містах (Броди, Бучач).

Інтенсивний розвиток капіталістичної промисловості в Галичині почався лише у другій половині XIX ст. Наслідком його стало підвищення темпів урбанізації краю. В першу чергу розвивалися великі міста, в яких виникала більшість нових промислових підприємств. Так, наприклад, населення Стрия впродовж 1880-1910 рр. зросло на 145,1%, Дрогобича – на 90,2%, Львова – на 87,8%, Коломиї – на 84,7%, Станіславова – на 78,9%. Масова міграція жителів із навколишніх сіл зумовила різке збільшення населення не лише у вище перерахованих містах, але й у приміських гмінах, які за темпами приросту могли навіть випереджати відповідні міста [66, с. 14-15].

У Прикарпатті швидке зростання темпів урбанізації населення було спричинене розвитком нафтової й лісової галузей промисловості. Завдяки першій галузі за короткий час із сільських поселень перетворилися в доволі великі міста Борислав і Тустановичі, друга зумовила помітне збільшення числа жителів у Турці, Скольому. Ще одним фактором, що суттєво

вплинув на розвиток багатьох міст, стало будівництво залізниць. Його вплив, підсилений фактором прикордонного положення, обумовив зростання Рави-Руської, Сокаля, Підволочиська. Загалом чисельність населення 102 адміністративних міст Галичини збільшилася з 694,4 тис. осіб у 1880 р. до 1051,9 тис. в 1910 р., або на 51,5%, а питома вага міського населення в усьому населенні підвищилася з 18 до 20%.

Необхідно зазначити, що в досліджуваний період процес урбанізації населення Галичини проходив дуже нерівномірно. Поряд із районами, в яких міста розвивалися швидко, існували місцевості, де чисельність міського населення майже не збільшувалася, а в багатьох містах число мешканців навіть зменшувалося. Найбільш повільно розвивалися міста східних повітів краю (територія сучасної Тернопільської області). Суттєво затримувався ріст більшості міст, що знаходилися в 50-60-ти кілометровій зоні навколо Львова. Третій, значно менший регіон сповільненого розвитку міст, знаходився у Прикарпатті між Стриєм і Станіславовом (туди входили Богородчани, Болехів, Долина, Калуш, Рожнятів). Усього за 1880-1910 рр. чисельність населення зменшилася в 14 містах Галичини, і в тому числі таких відносно великих, як Заліщики, Підгайці, Броди (останні в середині XIX ст. за чисельністю населення поступалися лише Львову, а в 1910 р. перемістилися на десяте місце). В 31 місті кількість жителів за 30 років зросла менш як на 25%, при тому, що загальна чисельність краю збільшилася на 39%. Про суперечливість процесу урбанізації населення Галичини в досліджуваний період свідчить ще й той факт, що більшість міських поселень лише на початку XX ст. випередили сільську місцевість за темпами зростання чисельності населення, а до того поступалися їй за цим показником (табл. 2.2).

В роки першої світової війни практично на всій території краю проходили активні військові дії, від яких більшою чи меншою мірою постраждали майже всі міста. Тому за 1910-1921 рр. загальна чисельність

Таблиця 2.2

Зростання чисельності населення Галичини в 1880-1910 рр. (у %)

Роки	Усе населення	в тому числі:			
		міське			сільське
		Львів	19 міст статуту 1889 р.	82 міста статуту 1896 р.	
1881-1890	12,0	16,6	16,0	10,7	11,7
1891-1900	11,7	25,0	17,8	7,3	11,2
1901-1910	10,7	28,9	19,2	10,3	8,5
1881-1910	38,6	87,8	62,8	30,9	35,9

Примітка. Подається за: Weinfeld I. Ludność miejska Galicyi i jej skład wyznaniowy (1881-1910) // Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. – T. 24., Z. 2. – Lwów, 1912. – S. 5.

міського населення зменшилася на 10%. Найбільше постраждали міста деяких центральних повітів (Бережанського, Калуського, Надвірнянського, Рогатинського), через територію яких лінія фронту проходила два-три, а то й більше разів. Менше постраждали міста на заході та південному заході краю, які перебували в зоні військових дій лише в перший рік війни, а також – у крайній східній частині Галичини, яка в перший місяць війни була захоплена російськими військами й перебувала під їх контролем в усі наступні роки війни безперервно.

Порівняно незначних втрат у чисельності населення зазнали майже всі великі міста, оскільки в роки війни, рятуючись від військових дій, туди переселялися жителі навколишніх сіл та невеликих міст. Значно більше постраждали малі міські поселення. За 1910-1921 рр. в 40% всіх міст чисельність населення зменшилася більш як на 20%, в 16 містах – на 30-50% (Белз, Броди, Бучач, Галич, Зборів та інші), а у трьох – Синяві, Більшівцях та Гусятині – більш як на половину.

Після закінчення Першої світової війни Галичину було передано Польщі. Галицькі землі поділили на три воєводства: Львівське (до його

складу було прилучено деякі польські етнічні землі), Станіславівське та Тернопільське. Повоєнною польською владою було збережено (із незначними змінами) встановлені в австрійський час повітовий поділ й систему міського самоврядування. Тому в 1921 р. при проведенні перепису населення до розряду міст було віднесено всі 102 населених пункти, яким надавалися австрійські міські статuti плюс ще лише два – Скалу в Борщівському повіті та Княгинин Село біля Станіславава.

В 1933 р. у Польщі було введено в дію новий закон про міське самоврядування. Відповідно до нього Ягільниця, Язлівець, Нижанковичі та Стара Сіль стали селами, Княгинин Село увійшло до складу Станіславава, а Тустанівці злилися з Бориславом. Натомість статус міста отримали Винники біля Львова, Мельниця, Хоростків і Товсте Місто в Тернопільському воєводстві та Отиня – в Станіславівському. Таким чином загальна кількість міських поселень у Галичині зменшилася до 103 (рис. 2.3). Усі вказані зміни було враховано при обробці результатів перепису населення 1931 р. за віровизнанням й рідною мовою, опублікованих в другій половині 30-х років.

У міжвоєнний період промисловість Галичини перебувала в занепаді, і тому ріст більшості міст був дуже повільним. Чи не найпоширенішим шляхом збільшення чисельності населення у містах стали адміністративні перетворення, тобто прилучення до міст навколишніх сільських гмін. Наприклад, до Львова в 1930 р. було приєднано Клепарів, Голоско Мале, Замарстинів, Знесіння, Сигнівку, Кульпарків та частини інших громад, за рахунок яких населення міста зросло майже на 30 тис. осіб. З приєднанням одного лише Княгинина чисельність жителів Станіславава одразу ж збільшилася на 17 тис. осіб. Подібним шляхом помітно зросла чисельність населення у Болехові, Бориславі, Бродах, Калуші, Чорткові. Чисельність населення міст, адміністративні межі яких не змінилися, здебільшого зросла лише на

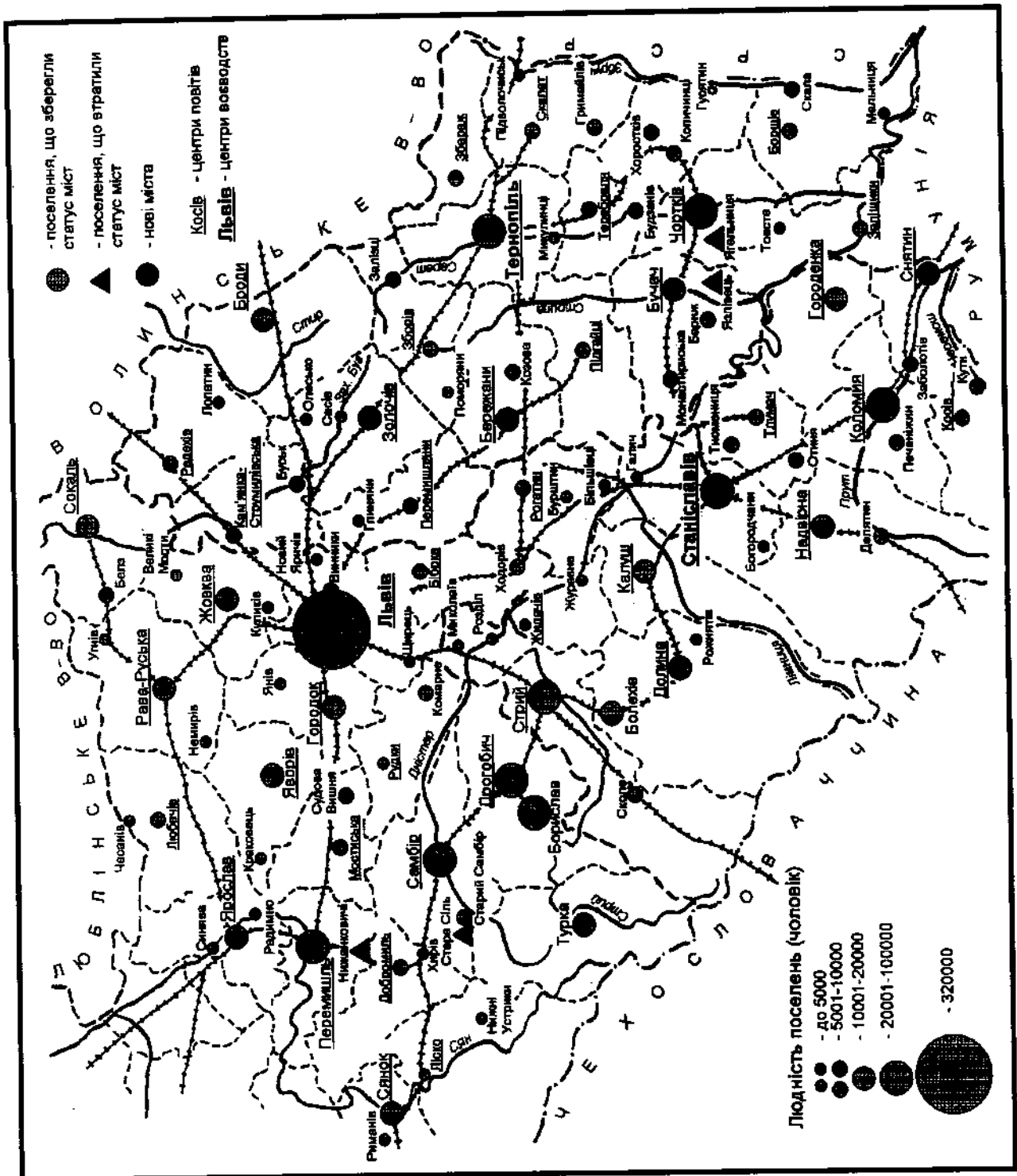

Рис. 2.3. Міська мережа Галичини після польської адміністративної реформи 1933 р.

декілька відсотків. В багатьох малих містах кількість жителів так і не досягла довоєнного рівня, а в деяких – рівня кінця минулого століття.

Чергові зміни в міській мережі відбулися після включення Галичини до складу СРСР. На території тієї частини Галичини, що в 1939 р. увійшла до складу Української РСР, за польською адміністративною схемою до розряду міських поселень відносилося 95 поселень: 50 – у межах сучасної Львівської області, 22 – Івано-Франківської. 23 – Тернопільської [67, ст.50]. Статус цих населених пунктів було переглянуто й узгоджено з існуючими у СРСР нормативами, проте з врахуванням історичних особливостей розвитку міст на території краю. Тому більша частина довоєнних міст зберегла свій статус або стали селищами міського типу, хоча багато з них за чисельністю населення чи іншими критеріями не відповідали встановленим вимогам. Надалі число міських поселень постійно зростало. Відбувалося це переважно за рахунок нових промислових міст й селищ, що виникали у процесі індустріалізації регіону. Так, наприклад, якщо в 1950 р. на території трьох досліджуваних областей було 61 місто й 67 селищ міського типу, то в 1970 р. – відповідно 64 і 79, а в 1989 р. – 71 і 82 (рис. 2.4 і 2.5). Вже після проведення останнього перепису містами стали Глиняни та Моршин у Львівській області та Бурштин в Івано-Франківській.

Як і все населення Галичини міське населення зазнало дуже великих втрат у роки Другої світової війни. Порівняно з довоєнним періодом чисельність населення в багатьох містах зменшилася в декілька разів. Особливо сильно постраждали міста, основу населення яких становили євреї, майже повністю винищені фашистами. Проте, незважаючи на те, що після закінчення війни населення міст Галичини по суті формувалося наново, в більшості випадках воно відновлювалося доволі швидко за рахунок мігрантів із різних регіонів колишнього СРСР. Для прикладу, населення Львова в 1945 р. складало 185,9 тис. осіб, а в 1948 р. – вже 355,7

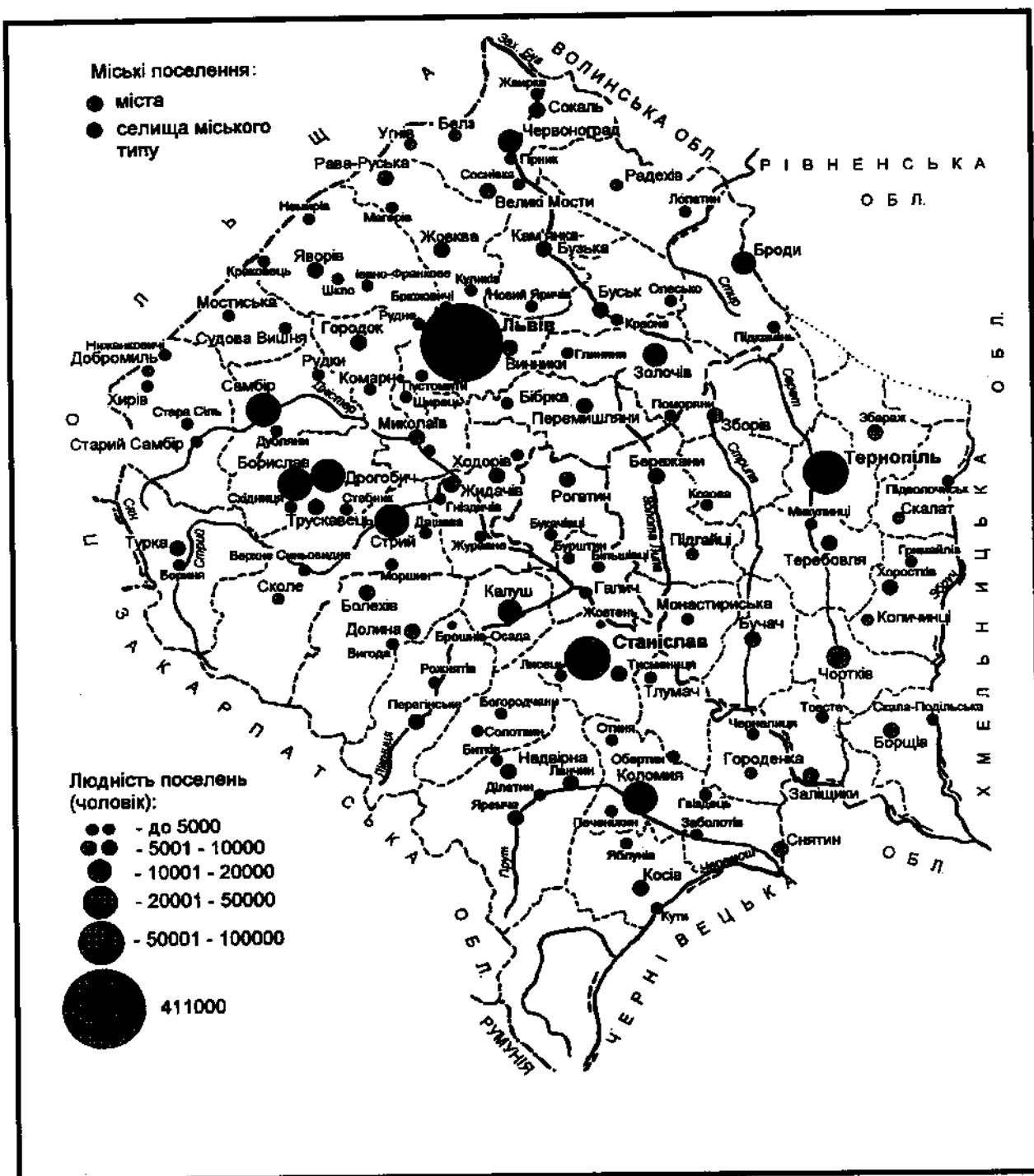

Рис. 2.4. Міські поселення Галичини в 1959 р.

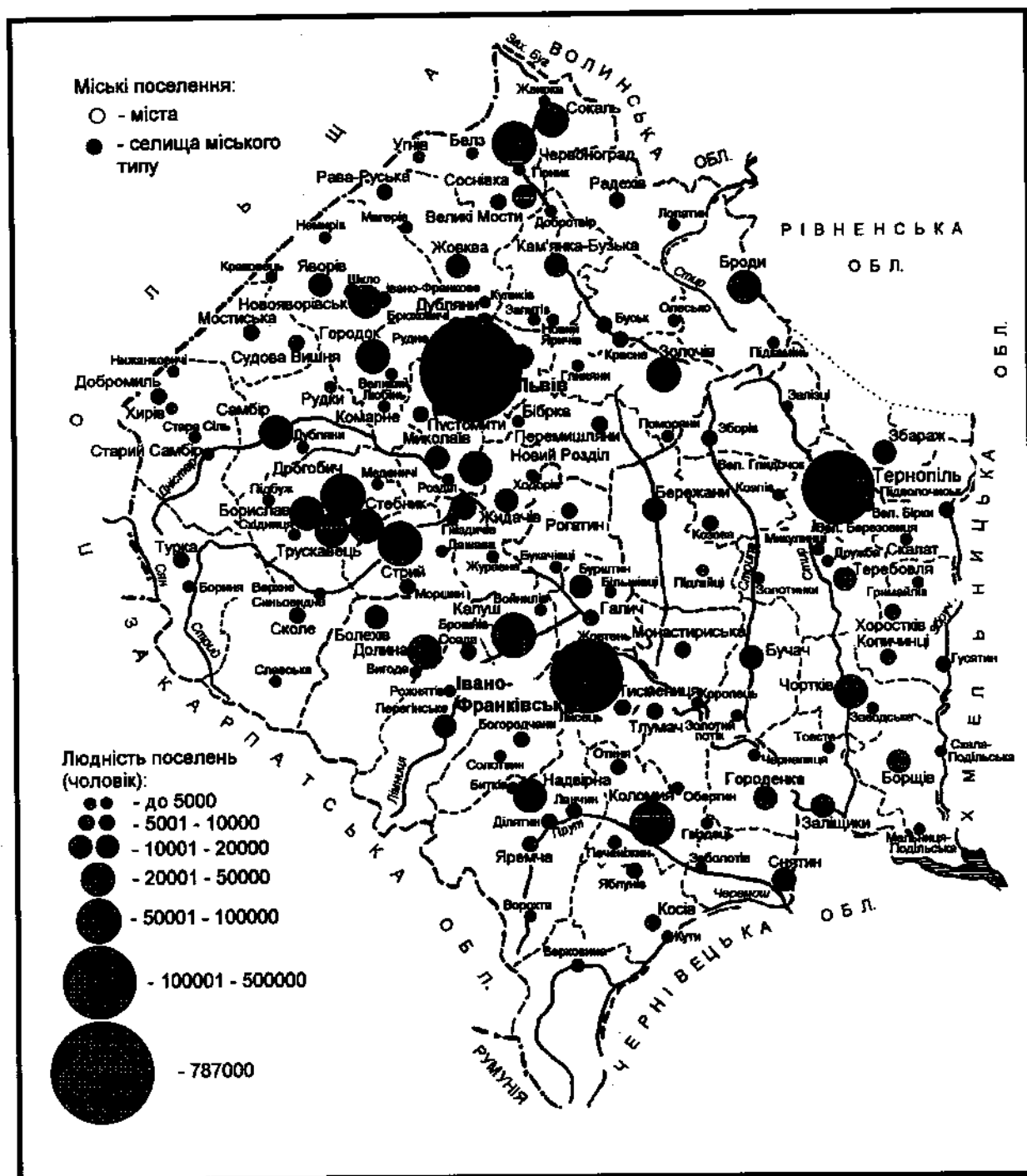

Рис. 2.5. Міські поселення Галичини в 1989 р.

тис. осіб, чисельність мешканців Городка за цей ж період зросла з 1,2 тис. до 5,9 тис, Золочева – з 4,7 до 9,7 тис.

В подальші десятиліття чисельність міського населення продовжувала швидко зростати і, відповідно, зростав рівень урбанізації населення Галичини. Зумовлене це було доволі швидкою індустріалізацією галицьких областей. Хоча загальні темпи індустріалізації населення Галичини в повоєнний період були набагато швидшими порівняно з усіма попередніми періодами, проте цей процес знову ж таки був нерівномірним. Найвищі темпи зростання чисельності населення спостерігалися у нових промислових містах: Червонограді, Калуші, Новому Роздолі, Новояворівську, Стебнику та інших. Число жителів у цих містах упродовж 1959-1989 рр. збільшилося в декілька разів. Інтенсивно розвивалися також усі обласні центри та більшість доволі великих міст регіону (Дрогобич, Коломия, Самбір, Стрий). Значно повільніше зростала чисельність населення малих міст. В більшості з них ріст населення за досліджуваний період становив 10-30%, а у таких містах як Белз, Копичинці, Угнів, Хоростків та в багатьох селищах міського типу в останні десятиліття спостерігалось деяке зменшення кількості жителів.

Сучасний характер міського розселення в Галичині має суттєві відмінності порівняно з іншими регіонами України. Майже половина всіх міст краю – малі, із чисельністю населення до 10 тис. жителів, а справді великих міст із населенням понад 100 тис. осіб є лише 3, і це виключно обласні центри (табл. 2.3).

Невелика кількість населення в більшості міст регіону пояснюється незначним рівнем концентрації у них промислового виробництва. У віднесенні деяких поселень до категорії міст важливу роль відіграло їх давнє історичне минуле, впродовж якого вони незмінно мали статус міста. Саме тому до категорії міст у Галичині належать такі невеликі поселення як Угнів (1,2 тис. жителів в 1989 р.), Белз (2,4 тис.), Підгайці (3,4 тис.).

Таблиця 2.3

Групування міст Галичини за кількістю постійного населення
(за даними перепису 1989 р.)

Людність, тис. осіб	Кількість міст	Чисельність населення, тис. осіб	Питома вага	
			в загальній кількості міст	у загальній чисельності міського населення
до 5	9	33,4	12,7	1,4
5-10	23	181,3	32,4	7,8
10-20	18	230,5	25,4	9,9
20-50	13	345,3	18,3	14,8
50-100	5	347,0	7,0	14,8
100-500	2	413,9	2,8	17,7
понад 500	1	786,9	1,4	33,6
Разом	71	2338,3	100	100

Примітка. Розраховано за матеріалами Івано-Франківського, Львівського та Тернопільського обласних статистичних управлінь.

З 80-х років спостерігалось поступове сповільнення темпів зростання чисельності населення майже у всіх міських поселеннях. Найбільш відчутним це було в деяких промислових містах. Так, за 1979-1989 рр. кількість мешканців Калуша збільшилася лише на 10,9%, Борислава – на 4,1%, Соснівки -на 3,3%. На початку 90-х років в умовах економічної кризи ріст міських поселень припинився.

Висновки до розділу 2

Перші міські поселення на території Галичини виникли як результат розвитку місцевих суспільних відносин ще до поширення на територію західноукраїнських земель влади київських князів. В X –XIII століттях на

території Галичини вже існувала доволі розвинута мережа міських поселень, що ґрунтувалася на давньоукраїнській правовій основі. Галицькі міста XIV – XVIII століть, хоча і формувалися за відсутності української державності, були генетично пов'язані з давньоукраїнським феодальним містом і пройшли свій самостійний шлях історичного розвитку, в основі якого поряд із загальноєвропейськими муніципальними правовими нормами лежали й українські традиції міського устрою. Оскільки міська мережа Галичини розвивалася в колоніальних умовах, її розвиток був дуже сповільненим і нерівномірним. Розвивалися головним чином найбільші адміністративні центри, та центри окремих високоприбуткових галузей промисловості. Часткова індустріалізація регіону відбулася лише у другій половині XX століття. Історико-географічні умови розвитку міської мережі Галичини зумовили існування на її території великої кількості малих міських поселень та незначне число великих промислових міст.

РОЗДІЛ 3

ДИНАМІКА ЕТНІЧНОГО СКЛАДУ МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ГАЛИЧИНИ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ РОЗВИТКУ КРАЮ

3.1. Етнічні групи у містах Галицько-Волинського князівства

Корінними жителями на заході України були східні слов'яни, про тривале проживання яких на цій території неодноразово засвідчують історичні джерела, дані археологічних досліджень, результати вивчення місцевої топоніміки тощо. У процесі етнічного розвитку східних слов'ян з їх середовища поступово почали виділятися окремі племінні об'єднання, частина з яких пізніше стала основою формування давнього українського етносу. До останніх належали білі хорвати, волиняни, уличі та тиверці, які в VIII–XII століттях проживали на території західноукраїнських земель. В X–XI століттях на території Західної України починають виникати перші міста: Перемишль, Буськ, Белз. Виникнення цих міст не було якимось окремим історичним процесом, воно відбувалося в контексті існуючих на той час суспільно-політичних та економічних відносин і було закономірним етапом у розвитку давньоукраїнських племен. Перші міста на території сучасної Галичини виникали на основі племінних центрів білих хорватів, волинян, бужан, а отже першими жителями цих міст було давнє українське населення.

В XII–XIII століттях із зростанням числа міст у Галицькому князівстві, розвитком ремесел й торгівлі у міських поселеннях краю починають з'являтися представники інших етнічних спільнот: вірмени, євреї, німці. Найраніші згадки про євреїв і вірменів у містах Київської Русі припадають на XI–XII століття. Ймовірно, що не набагато пізніше представники цих етнічних спільнот поселилися і в найбільших галицьких містах: Галичі, Звенигороді, Перемишлі. Проте в історичних джерелах

перші відомості про іноземців у містах Галицького князівства датуються другою половиною XIII ст. Вони пов'язані з вірменами, про проживання яких у 1277 р. у Львові свідчив надпис на надмогильному камені [68, с. 166]. Скоріш усього, що у другій половині XIII ст. у Львові проживали і євреї, хоча найбільш ранні документальні відомості про євреїв на території Галичини є лише у грамоті про надання Львову магдебурзького права за 1356 р. [69, ст. 15].

В першій половині XIV ст. завдяки толерантній політиці до іноземців, яку проводили галицькі князі, їх число в містах Галицької землі зростає. Зі сходу найактивніше переселяються вірмени, а із заходу починають прибувати німці. Німців галицькі володарі запрошували для відбудови міст, зруйнованих після монголо-татарської навали. Найранішими звістками про проживання німців у Галицькому князівстві є згадка про існування в Галичі Німецьких воріт, датована 1235 р. та відомості про війта з німецьким ім'ям Бертольд у Львові за 1352р, [69, с. 15]. Скоріш усього, що в останні десятиліття існування Галицького князівства німецькі колонії вже були в декількох найбільших містах краю. Свого часу деякі українські історики навіть звинувачували останніх галицьких князів в тому, що вони заповнили міста чужинцями, і тим самим послабили князівство в боротьбі з поляками [70, с. 62].

Крім представників згадуваних вище етнічних спільнот у прикордонних галицьких містах проживали поляки та угорці, а при дворі галицьких князів можна було зустріти чехів та волохів [47, т. 3, с. 135-136]. У грамоті польського короля Казимира про надання Львову магдебурзького права, крім русинів (тобто українців), вірмен та євреїв, серед жителів міста перераховувалися ще й татари та "сарацини" (ймовірно, що жителі Сурожа в Криму) [71, с. 15].

Таким чином, до середини XIV ст., тобто до часу ліквідації Галицького князівства, в його містах вже проживали представники

багатьох етнічних груп (див додаток Б). Проте загальне їхнє число було незрівнянно меншим порівняно з корінним етносом. Абсолютну більшість населення становили українці. Саме вони найчастіше були задіяні в управлінні містами, яке ґрунтувалося на давньоукраїнському праві. Українці були не просто найчисельнішою етнічною групою, вони були державним етносом, тобто народом, який жив у своїй власній державі, в той час як представники інших етнічних спільнот поселялися у містах за згодою князів, щоб сприяти розвитку торгівлі та ремесел. У другій половині XIV ст. ситуація змінюється, під натиском сусідніх держав Галицьке князівство припиняє своє існування, а в містах краю поступово створюються сприятливі умови для масового переселення іноземних колоністів та зростання їх ролі в міському управлінні.

3.2. Етнічний склад міського населення Руського та Белзького воєводств у складі Польщі

Після захоплення Галицького князівства Польщею в етнічному складі населення міст почалися поступові зміни. Адже міста, що знаходяться на етнічній території недержавної нації, якою були українці в польській державі, завжди найшвидше реагують на зміну політичних умов і першими притягують до себе представників державної нації: урядовців, військових тощо.

Перше століття перебування Галичини у складі Польщі було своєрідним перехідним періодом, під час якого відбувалася поступова інтеграція регіону до нових суспільно-політичних умов. Спочатку польська влада поводитися на новозавойованих землях доволі обережно, тому становище українського населення в більшості міст особливих змін не зазнало. Позиції українського населення швидко погіршилися в XV ст., і пов'язане це було з переходом міст на магдебурзьке право. Якщо щодо

ролі магдебурзького права на загальний розвиток українських міст єдиної думки немає, то вплив його на становище українського населення в містах у більшості випадків виявився негативним. Справа в тому, що магдебурзьке право виникло в Німеччині, тобто в регіоні, де панувала католицька церква, і його правові норми (тісно переплетені з релігійними нормами й традиціями) були розраховані саме на католицьке населення. Польське католицьке населення українських міст використовувало цей факт із метою дискримінації православних українців, хоча у власне німецькому магдебурзькому праві не було ніяких особливих положень, які б обмежували права православного населення. Тому вже з XVI ст. в історичних документах зафіксовані чисельні випадки боротьби українського міського населення за надання їм рівних прав з поляками, як наприклад це було в Городку, Дрогобичі та Красноставові, де поляки не допускали українців до участі в міських органах самоврядування, хоча останні становили більшу частину населення названих міст [47, т. 5, с. 238-239].

Крім розглянутого фактора посиленню чужоземців у містах сприяли слабкий економічний розвиток багатьох міст та особливості соціально-економічних відносин на селі, які перешкоджали українцям переселятися у міста. Нарешті, урізноманітненню етнічного складу міського населення Галичини вагомо сприяла міждержавна торгівля, яка в XIV–XVI століттях була чи не найголовнішим стимулятором розвитку міст на заході України, і якою швидко заволоділи іноземці.

Таким чином, українці, перебуваючи в несприятливих суспільно-політичних умовах, зазнавали національно-релігійного та соціального гніту й поступово відсторонювалися від участі в управлінні містами, а пізніше – взагалі витіснялися з галицьких міст шляхом асиміляції, чужоземної колонізації чи навіть прямої заборони поселятися й займатися ремеслами. Процес витіснення українців із міст охопив декілька століть, і

причому принаймні до середини XVII ст. вони все ще залишалися найчисельнішою етнічною групою в більшості міських поселень краю.

Найважливішим фактором, що тривалий час підтримував чисельну перевагу українців було те, що міста перебували в українському етнічному середовищі, на українській етнічній території, сформованій за рахунок суцільно українського населення в сільській місцевості. Адже міста виникали здебільшого шляхом надання магдебурзького права тому чи іншому селу, і тому від початку основну масу населення новоутворених міст становили українці. Крім того, сільська місцевість завжди вступала важливим джерелом поповнення міського населення.

В Руському воєводстві українців найбільше було в містах Львівської та Галицької земель, де ще в середині XVII ст. вони становили 70 – 80% населення [72, с. 81], найменше – у містах Сяноцької та Перемиської земель, західні частини яких знаходилися на польській етнічній території. В Белзькому воєводстві, за підрахунками М.Горна, який використав матеріали люстрацій для 9 міст, в 1565 р. українці становили 66,8% населення, поляки – 16,3%, євреї – 2,6% [73, с. 232].

Навіть у містах польсько-українського етнічного пограниччя українці становили значну частину населення. Зокрема на території Перемиської та Сяноцької земель за люстрацією 1565 р. переважно українські прізвища були не лише в жителів Дрогобича, Стрия, але навіть таких західних міст як Мриголод, Радимно, Тирава Сольна. В більшості великих міст цих земель було декілька православних церков: в Перемишлі – 9, Стрию – 5, Дрогобичі – 3, Старому Самборі і Радимно – по 2. В таких містах як Ярослав, Сянок, Радимно були українські дільниці, передмістя чи вулиці з назвою “Руська”. На території Сяноцької землі українців було найменше, але і там у XVI–XVII століттях українські церкви були в Бабичах, Дубесько, Ліско, Мриголоді, Новотанчу, Сяноку [59, с. 59-60, 201-203].

Особливо сильним було становище українців у містах Галицької землі. Тут українці майже повсюдно мали рівні права з поляками, вільно засідали в місцевих міських урядах, в багатьох з яких навіть мовою зібрань була українська. Не зазнавали українці утисків і в релігійних справах. У першій половині XVII ст. у Коломиї було 7 церков, у Галичі – 6, Снятині – 4 і т.д. [56].

Певною мірою свідченням про переважання українців у населенні більшості міських поселень Червоної Русі може бути активна підтримка жителями багатьох із них військ Богдана Хмельницького в роки Визвольної війни. Багато галицьких міщан вступало до армії Хмельницького, очолювали місцеві антипольські повстання. В деяких містах створювалися військові формування на зразок козацьких. Найбільш активну участь у Визвольній війні брали міщани з Тереховлі, Рогатина, Калуша, Товмача, Долини, Дрогобича [74, с. 103].

В головному місті Західної України, – Львові, – українці опинилися в несприятливому становищі вже в XV ст. З часу побудови нового “німецького” міста в улоговині під давньоукраїнським замком українці були обмежені у ньому лише однією вулицею. Тривалий час їх там було лише декілька родин. Так, за даними І. Крип’якевича в 1405-1408 рр. у межах львівських міських мурів проживало лише 13 русинів, і тільки в XVI ст. їх число почало зростати [75, с. 16-17]. Основна маса українського населення Львова проживала на передмістях, особливо багато їх було на Підзамчі, яке охоплювало територію колишнього княжого міста. Проте, в XV-XVI століттях на передмістях також починають масово селитися євреї та поляки. Таким чином уже до першої половини XVII ст. українці були значною мірою витіснені з міста та становили у ньому лише близько 20% населення [57, с. 27-28].

Чисельність власне поляків ще тривалий час після захоплення Галичини Польщею у більшості міст була незначною. Деяке зростання

чисельності поляків почалося лише з 1435 р., коли руські землі були переведені на польське право. Помітне збільшення кількості поляків відбулося також у XVI ст., на початку якого проходила швидка полонізація німців. Поляки швидко зайняли панівні позиції в управлінні більшої частини великих міст, проте їх загальне число до середини XVII ст. все ще залишалося значно меншим від чисельності корінних українських жителів, а в багатьох містах – і від чисельності євреїв та вірменів. Поляки переважали лише в містах більшої частини Сяноцької землі та південно-західних районів Перемиської, тобто ближче до польської етнічної території. Це засвідчують відомості про кількість православних церков та католицьких костелів у містах, а також прізвища жителів. Так, наприклад, в Сяноцькій землі на початку XVII ст. церкви були лише в 6 з 14 міст. На території Перемиської землі не було церков у Каньчuzі, Ланьцуті, Переворську, Порохнику, деяких інших містах. Люстрації другої половини XVI ст. показують, що переважно польські прізвища мали жителі Лежайська, Ланьцута [59, ст.59-60].

На схід від Сяну значну частину жителів поляки становили лише в деяких містах, що виникали й розвивалися за рахунок польських переселенців, а не формувалися з українських сіл, як наприклад Самбір, в якому навіть існувала заборона на вільне поселення українців. Особливе становище серед міст регіону було у Львові, де внаслідок цілеспрямованої політики витіснення українського населення вже в XVII ст. поляки становили половину всіх жителів [57, с. 27-28]. Багато поляків було у інших містах – центрах королівської влади, в містах, де були резиденції великих польських феодалів, в містах, що розташовувалися на важливих торгових шляхах тощо. В перерахованих вище групах міст швидше проходила полонізація українського населення, відбувався постійний притік польського населення ззовні.

Таким чином, чисельність поляків на території українських воєводств постійно зростала. Так, наприклад, навіть у найсхіднішій Галицькій землі на початку XVII ст. костьоли були в 31 місті, а в 1648 р. – вже в 46 з 79 міст [56, ст.234-235]. Я.Кісь вважав, що неухильне зростання чисельності польського населення привело до того, що в XVII–XVIII століттях етнічний склад міського населення в цілому змінився на користь поляків [72, с. 82], проте деякі матеріали, зокрема, пізніші австрійські переписи, свідчать, що насправді це сталося лише у найбільших містах, а в основній масі міських поселень поляки здобули перевагу не раніше другої половини XIX ст., а в багатьох – значно пізніше, в 20-30-і роки XX ст. Спочатку ж українців у містах за чисельністю випередили євреї.

Найбільш ранні відомості в історичних документах про проживання євреїв на території Галичини (Львів) датуються 1356 р., хоча з'явилися вони тут швидше всього значно раніше. До переселення у міста краю євреїв могло підштовхнути їх вигнання в XIII ст. із території Угорського королівства. В 1404 р. уперше згадуються євреї у Дрогобичі, в 1420 р. – в Підгайцях, потім ідуть Кросно (1426-27 рр.), Галич (1436-38 рр.), Белз (1439 р.) і т.д. Надалі кількість міст, в яких було єврейське населення, швидко зростає: якщо до 1500 р. євреї жили в 25 з 110 міст Руського та Белзького воєводств, то в 1575 р. – у 84 з 191, а в 1654 р. євреї були вже в 2/3 всіх міст обох воєводств [76, с. 15-26].

Природно, що спочатку євреї з'являлися у найбільших містах регіону, проте вже з початку XVI ст. активізувалася їх міграція у середні та малі міста. В перші століття при поселенні євреї надавали перевагу королівським містам, добиваючись у них від короля привілеїв для своїх громад, але з часом ситуація змінилася, і вже в XVI ст. 60% всіх міських поселень, де проживали євреї, були приватновласницькими. Польська шляхта в XVI–XVII століттях охоче дозволяла євреям поселятися у своїх

містах і надавала їм значні привілеї, сподіваючись за рахунок євреїв збільшити свої доходи від міст.

Загалом ставлення до євреїв на території українських земель, що перебували під владою Польщі було неоднозначним. Воно змінювалося відповідно до політичної кон'юнктури у владних верхах Речі Посполитої й визначалося з одного боку господарською вигодою, яку приносили євреї королю та великим феодалам, з іншого – релігійною нетерпимістю до євреїв із сторони католицького духовенства, дрібної шляхти, заможного міщанства та частини простого населення. Варто відмітити, що загалом становище євреїв у Західній Україні було кращим порівняно з іншими регіонами Польщі та сусідніми державами, і тому туди масово переселялося єврейське населення з найрізноманітніших областей Європи. В XIV ст. головний потік євреїв ішов із західних польських земель, в наступні століття почали масово прибувати єврейські переселенці з Чехії, Угорщини, Німеччини, Литви. Ймовірно, що серед єврейського населення галицьких міст були, також, вихідці з Іспанії та Португалії, інших країн, де жителі іудейського віровизнання зазнавали переслідувань.

В багатьох містах Руського та Белзького воєводств органами міського самоврядування робилися спроби обмежити чисельність єврейського населення. Міський патриціат, побоюючись конкуренції у торгових справах, добивався в короля привілею *de non tolerandis Judaeis*, чи інших прав, що чисельно обмежували, або взагалі забороняли поселення євреїв у містах та регламентували їх тимчасове перебування. В ряді міст заборони поселятися євреям містилися в локаційних привілеях. Крім того, євреям не дозволяли селитися у містах, що належали католицькій церкві. До міст, що першими отримали привілей *de non tolerandis Judaeis* та подібні йому належали: Самбір (1542 р.), Городок (1550 р.), Красноставів (1554 р.). Стрий (1567 р.), Мостиська (1568 р.). Кросно, Старий Самбір та Тарногород (усі в 1569 р.) [76, с. 21]. Усього на території Руського та Белзького воєводств

різного роду повних чи часткових заборон на поселення євреїв відомо приблизно для 25 міст. Потрібно сказати, що цих заборон майже ніде суворо не дотримувалися, і практично в усіх цих містах жили євреї.

Найбільші єврейські колонії були у Львові, Перемишлі та Самборі. За підрахунками М.Горн у третій чверті XVI ст. у Львові жило близько 1500 євреїв, а вже в 1648 р. у межах власне міста, на передмістях та в юридиках проживало 4800 євреїв [679, с. 62,70]. За іншими джерелами в 1576 р. у Львові було біля 3000 євреїв [77, с. 112]. Я.Кісь вважав, що на початку XVII ст. євреї становили 20% населення Львова (при загальному числі жителів – 17–20 тис.) [57, с. 27,28]. Євреї міста поділялися на дві общини, міську й передміську, які між собою майже не підтримували зв'язків. В Самборі, здебільшого на передмісті Бліх (Blich), в 1568 р. було майже 2000, а в 1648 р. – уже близько 2600 євреїв. Того ж року єврейська колонія Перемишля налічувала майже 900 осіб. Крім цих міст, чисельні єврейські колонії були в Ряшеві (680 осіб в 1648 р.), Тарногороді (понад 500), Галичі, Ратно, Буську, Бродах, Яворові, Золочеві, Жовкві, Городло, Коломії, Бучачу, Олесько [76]. Поряд із тим до середини XVII ст. у багатьох містах чисельність євреїв обмежувалася лише декількома родинами, а в 1/3 всіх міст євреїв узагалі ще не було.

В історико-географічній літературі було здійснено декілька спроб підрахувати загальну чисельність єврейського населення Руського та Белзького воєводств у другій половині XVI – першій половині XVII століть. Євреї оподатковувалися окремо від християнського населення, і саме на основі відомостей про "єврейські" податки базуються підрахунки їх чисельності. На найбільшу увагу заслуговують обчислення М.Горн, за яким загальна кількість оподаткованого єврейського населення в 1538 р. становила 3500 осіб, 3100 з яких жили у містах. В 1578 р. євреїв було близько 18 тис., із них 15 тис. – у містах, де вони становили 11,9% населення. В 1648 р. у Руському (разом із Холмщиною) та Белзькому

воєводствах проживало 54 тис. євреїв, в тому числі у містах – 45 тис. (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Чисельність єврейського населення у містах Руського та Белзького воєводств у другій половині XVI – першій половині XVII століть (осіб)

Землі	1578 р.	1648 р.	Приріст, %
Белзька	2465	8300	236,7
Галицька	2175	6000	176,3
Львівська	2800	9450	237,5
Перемиська	3000	8150	171,1
Сяноцька	150	840	460,0
Разом	11590	32740	183,1

Примітка. Подається за: Horn M. Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i pierwszej połowie XVII wieku. Działalność gospodarcza na tle rozwoju demograficznego. – W., 1975. – S. 55, 65, 75.

Цей ж польський науковець провів більш детальні дослідження єврейських колоній у Перемиській та Сяноцькій землях Руського воєводства і в Белзькому воєводстві. За його підрахунками в першій половині XVII ст. єврейське населення Перемиської землі становило 3,5% всіх жителів і 14,1% – жителів міст, Сяноцької – відповідно 1,6% і 6,2%, Белзького воєводства – 5% і 14,6% [60, с. 92-94; 78, с. 9; 79, с. 96]. Приблизно в той же час євреї за даними Е. Горнової складали близько 5% міського населення Галицької землі, а найбільше їх було в Чорткові (750 осіб в 1627-28 рр.), Галичі (730 осіб, або 26,6% всіх жителів), Тернополі (480 осіб), Коломиї (360 осіб) [56, с. 238].

Особливості іудейської віри, побуту й звичаїв євреїв, відношення до них інших етнічних груп, окремі норми магдебурзького права сприяли ізолюваності єврейських общин у середньовічних містах. Єврейське населення було об'єднане в особливі організації, – кагали, – діяльність яких поширювалася в адміністративній, фінансовій, судовій, релігійній,

виховній сферах. Простий єврей перебував майже в абсолютній залежності від кагалу. Розвитку кагалів сприяла державна влада, оскільки лише через кагали вона могла впорядкувати систему отримання податків із єврейського населення. Часто кагали найбільших міст підпорядковували собі єврейські общини навколишніх менших міст, і останні змушені були вести боротьбу за власну автономію. У 80-х роках XVI ст. виник Коронний ваад, який об'єднував кагали всіх земель Польщі.

Ще однією чисельною етнічною групою в містах Руського та Белзького воєводств були вірмени. Історія вірменських середньовічних колоній в Україні має значну наукову літературу різними мовами. Серед українських дослідників цим питанням найбільш детально займалися В. Грабовецький та Я. Дашкевич. Останній виділив такі етапи в розвитку вірменських колоній на території України:

1) XI – перша половина XIV століть – поява вірменів на Україні та виникнення їх колоній у більшості великих міст;

2) друга половина XIV – перша половина XV століть – "золотий вік" в історії вірменських колоній, період їх найбільшої економічної сили;

3) друга половина XV – перша половина XVII століть – поступовий занепад колоній у зв'язку із занепадом міжнародної торгівлі через зміну основних напрямків торгових шляхів, роздрібнення колоній та асиміляція вірменів, посилена релігійною унією з Римом [68, с. 180-181].

У другій половині XVI ст. починається масова еміграція вірменів з України, яка особливо зросла після захоплення в 1672 р. Туреччиною Поділля, де було близько половини всіх вірменських колоній.

В XI – XVIII століттях на території Правобережної та Західної України вірмени проживали як мінімум в 70 місцевостях, в тому числі на землях Руського та Белзького воєводств – більш як в 20 містах [68, с. 154, 156-175] (рис. 3.1). Найбільше вірменів було у східній частині Руського

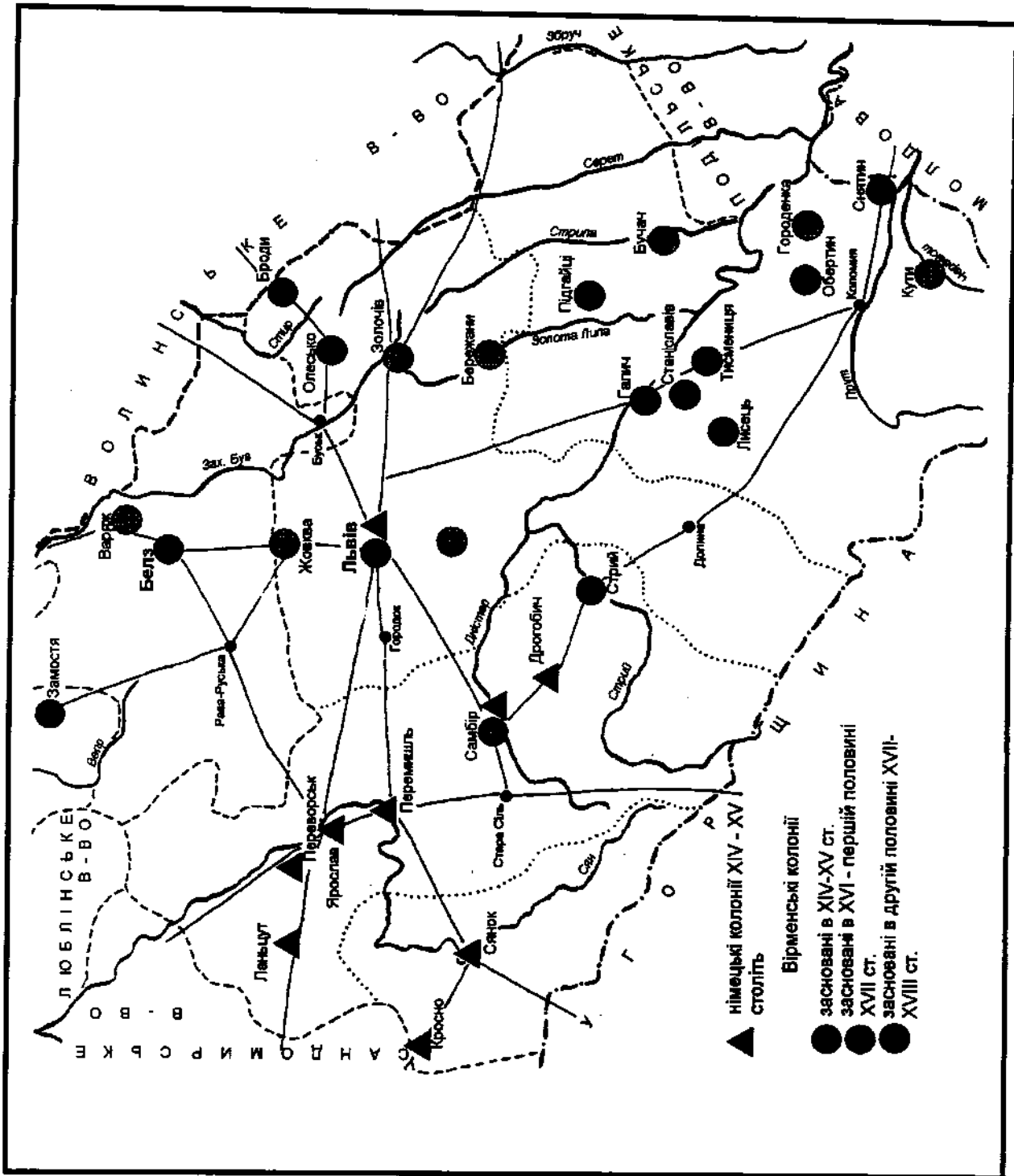

Рис. 3.1. Німецькі й вірменські колонії на території Белзького й Руського воєводств у XIV-XVIII ст.

воеводства, тобто в містах Галицької (найчисельніші колонії у Станіславові, Тисмениці, Підгайцях, Снятині й ін.) та Львівської (Львів, Золочів, Броди, Бережани) земель. В 1417 р. лише в межах міських мурів у Львові на 1280 оподаткованих осіб було 337 вірменів (26,3%) [68, с. 167]. На початку XVII ст. за підрахунками Я.Кіся вірмени становили 10% населення Львова [57, с. 127]. Вірменська колонія у Львові разом із колоніями в Амстердамі та Венеції входила до числа трьох найбільших у Європі [80, с. 28].

Головним заняттям вірменів була торгівля, хоча серед них було багато ремісників, державних службовців. Найбільші вірменські колонії часто отримували від короля чи власників міст різного роду привілеї, що виявилось в існуванні різних ступенів суспільної організації колоній у містах Галичини. Перший, найнижчий ступінь становило поселення у місті декількох вірменських родин на рівних з усіма міщанами умовах, другий – виникнення колоній з релігійною автономією (церква, парафія), третій – релігійна та адміністративно-судова автономія, четвертий і найвищий – існування олігархічних органів самоврядування та утворення єпископств та архієпископств у релігійній сфері [68, с. 154-155].

В перше століття перебування галицьких земель у складі Польщі в органах самоврядування ряду найбільших міст важливу роль відігравали німці. В XII–XV ст. німецькі колонії були характерним явищем міського життя в Польщі, Чехії, Угорщині. Німців запрошували королі з метою покращення економічного становища міст та отримання таким чином додаткових прибутків. В посиленні німецьких колоній велике значення мало надання містам магдебурзького права та політика польських королів, які підтримували чужоземців для того, щоб послабити у містах позиції українського населення. Найбільше німців було на південному заході Руського воеводства (Сяноцька та Перемиська землі). Так, наприклад, у Кросно, Ланьцуті, Переворську німці становили щонайменше декілька

відсотків від усього населення [59, с. 163]. Багато їх було також у Дрогобичі, Самборі, Перемишлі, Сяноку [81, с. 176]. Менш чисельним німецьке населення було у Львівській землі. Зосереджувалося воно головним чином у Львові. За деякими даними (ймовірно, що завищеними) у першій половині XV ст. з 5 тис. жителів Львова, які проживали на території, обведеній міськими мурами, 4 тис. становили німці [82, с. 76]. Офіційною мовою діловодства у Львові тоді поряд із латинською також була німецька мова. Переселення німців у міста Галичини почалося ще у другій половині XIII ст. Найбільш інтенсивний їх притік спостерігався у XIV ст. У XIII ст. темпи прибуття німецьких переселенців значно знизилися, а вже в першій половині XVI ст. почалася їх швидка полонізація. Саме за рахунок полонізації багатих німецьких родин у Львові та деяких інших містах воєводства зміцніло становище поляків, яких до XVI ст. у Галичині було дуже мало.

Окрім представників вищерозглянутих етнічних груп у XIV–XVII століттях у містах Галичини проживала незначна кількість представників інших етнічних спільнот. В більшості випадків це не були більш чи менш чисельні колонії, а окремі сім'ї, які швидко асимілювалися, або через деякий час поверталися на батьківщину. Їх проживання найчастіше було пов'язане із жвавою зовнішньою торгівлею, яку вели міста краю. В містах Сяноцької та Перемиської земель проживали угорці. Так, зокрема у Кросно, яке з XIV ст. мало право складу угорських вин, була Угорська вулиця [59, с. 66]. Угорці зустрічалися також у Коломиї, Лежайську, Ліско, Перемишлі, Переворську, Самборі, Сяноку, Ярославі, тобто в містах, через які проходили торгові шляхи в Угорщину [59, с. 66; 56, с. 24]. Проживали угорці й у Львові. Так, наприклад, угорського походження була відома родина Боїмів. Ще угорці жили в Дунаєві Львівської землі. В містах Галицької землі зустрічалося доволі багато волохів, а у Снятині було навіть Волоське передмістя [56, с. 243]. Крім того, волохи жили у Добротворі на

території Белзького воєводства [64, с. 78]. В Галичі, Львові та деяких інших місцевостях мешкали караїми. За даними П. Сиреджука представники цієї етнічної групи вперше з'явилися на території Галичини в Галичі десь між 1564 і 1578 роками [51, ст.130]. З інших етнічних груп, що проживали в регіоні, потрібно ще згадати греків (Львів, Снятин), татар (Жовква, Городок), чехів (Ліско, Переворськ), болгар (Львів).

Упродовж другої половини XVII – перших десятиліть XVIII століття Польща майже безперервно перебувала в дуже складному політичному становищі. В результаті тривалих війн господарство країни занепало, під час перебування на її території російських і шведських військ велику кількість міст було зруйновано, майже у всіх містах значно зменшилася чисельність населення. Усі ці події привели до важливих змін у етнічному складі багатьох міст Галичини.

Великий вплив на розвиток єврейських поселень на території України мала Визвольна війна українського народу в 1648-1654 рр., проте для єврейського населення Руського та Белзького воєводств вона не мала таких негативних наслідків як для Волині, Поділля чи Брацлавщини. Зменшення чисельності євреїв у роки війни на досліджуваних землях було незначним і за короткий час їх кількість знову почала зростати. В 1676 р. за підрахунками І.Шіпера на території Червоної Русі проживало 71365 євреїв, із них 13144 – в Белзькому воєводстві та Холмській землі [77, с. 117]. В кінці XVII ст. євреї вже заплатили 92 тис. злотих податку (із розрахунку 1 злотий на одну особу) [83, с. 28]. Скоріш усього на початку XVIII ст. число євреїв у досліджуваних воєводствах досягло 100 тис. осіб. Швидке зростання чисельності єврейського населення в галицьких містах у першу чергу було зумовлене тим, що з кінця XVII ст. король та власники багатьох міст, сподіваючись хоч якось відродити міста, почали надавати євреям права, які по суті урівнювали їх з християнським населенням. Так, наприклад, в 1682 р. євреї були зрівняні у правах християнами в

Лежайську, в 1691 р. – у Динові, в 1706 р. – у Стрию, в 1722 р. – у Ланьцуті, в 1732 р. – у Самборі і т.д. [63]. В кінці XVII – першій половині XVIII століть в етнічному складі населення багатьох міст Галичини відбувся якісний перелом, суть якого полягала в тому, що за питомою вагою населення євреї вийшли на перше місце, відтіснивши українців на друге, а в деяких західних містах – на третє місце. Так, за підрахунками Є.Мотилевича на початку другої половини XVIII ст. євреї вже становили абсолютну або відносну більшість населення в таких містах Перемиської землі як Добромиль (54,7%), Дрогобич (47,3%), Перемишль (47,0%), Тарногород (43,8%), Устрики (83,0%). В 25% всіх міст цієї землі знаходилися єврейські колонії чисельністю 500 осіб і більше [63, с. 248].

За переписом єврейського населення, що проходив у Польщі в 1764-1765 рр., на території Львівського та Белзького воєводств проживало 136415 євреїв, в тому числі в Белзькому воєводстві – 17363 осіб, Галицькій землі – 31232 осіб, Холмській землі – 10335 осіб [77, с. 117-120]. В цих воєводствах проживало 30% всіх євреїв Польщі (без литовських земель), або стільки ж, скільки у Брацлавському, Волинському, Київському. Подільському воєводствах разом узятих. Найбільшими єврейськими общинами були Бродівська (7169 осіб) та Львівська (6142 осіб). Багато євреїв було також у Золочеві (1150 осіб), Тернополі (1240 осіб), Снятині (1111 осіб), Коломиї, Підгайцях [77, с. 19,23].

У другій половині XVII – першій половині XVIII століть ще більш зміцніло становище поляків у галицьких містах. Одразу ж по закінченні Визвольної війни в багатьох галицьких містах почалися репресії проти українського населення. Особливо жорстокими вони були на Прикарпатті, населення якого свого часу найбільш активно підтримало війська Б.Хмельницького. Антиукраїнська реакція у другій половині XVII ст. привела до остаточного усунення українців від участі в органах самоврядування містами.

У другій чверті XVIII ст. активізувалася польська колонізація. Найбільше польських переселенців поселялося в Тереховлянському повіті Галицької землі. Справа в тому, що у другій половині XVII ст. частина Галицької землі, так само, як і все сусіднє Поділля, на деякий час відійшла до складу Туреччини. В роки турецької окупації населення названих територій помітно зменшилося, і тому після повернення їх Польщі саме вони стали об'єктом колонізації. Поляки переселялися як у міста, так і в сільську місцевість. Переважно це були вихідці з Мазовії, серед яких було багато представників т. з. “ходачкової шляхти”, які намагалися на нових землях покращити своє фінансове становище. Польський уряд сприяв колоністам, намагаючись за їх допомогою стримати національно-визвольний рух на українських землях. За підрахунками Б. Паньківа в 1745-1765 рр. поляки вже становили 9,8% міського населення Тереховлянського повіту, в той час як у Галицькому повіті Галицької землі цей показник становив 4,2%, Коломийському – лише 1,3%. Найбільше поляків було в Баворові, Бучневі, Козлові, Скалаті, Тереховлі, Товстому, Чорткові, де вони становили 20-40% населення [84, с. 205-208].

У кінці XVII-XVIII ст. частково відновилася вірменська колонізація. Вірмени переселялися із захопленого Туреччиною Поділля, а також Молдавії й Криму – регіонів, де вони зазнавали переслідувань. Поселялися вони здебільшого у містах Прикарпаття: Станіславові, Снятині, Тисмениці, Городенці, Кутах. Вірменські колонії у цих містах збереглися впродовж усього XVIII ст. В 1782 р. за даними Львівської вірменської консисторії (орган церковного управління – Л.Р.) на території Східної Галичини проживало 2754 вірмени (549 родин) [68, с. 178].

У XVIII ст. в Галичині дещо покращилося правове становище українського населення, оскільки воно вже майже повністю перейшло з православ'я у греко-католицьку віру. В 1695 р. польським королем Яном II Собеським і в 1697 р. Августом II греко-католикам було надано ряд прав,

що по суті зрівняли їх із римо-католицьким населенням. Проте до того часу українці вже були остаточно витіснені з органів міського самоврядування і проживали здебільшого на передмістях. Так, наприклад, у другій половині XVIII ст. на передмістях жило 68% українського населення Дрогобича, 80% – Перемишля, 77% – Радимна, 67% – Старої Солі, 87% – Стрия, 72% – Судової Вишні, 58% – Сянока [63, с. 99]. Економічний і національно-культурний занепад Галичини приводив до подальшої денаціоналізації міст, тому загальне число українців у них упродовж усього XVIII ст. продовжувало зменшуватися.

3.3. Етнічний склад міського населення Галичини в австрійський період.

З переходом Галичини до складу Австрії суспільно-політичне становище основних етнічних груп населення, які проживали на її території, значних змін не зазнало. Незважаючи на деяке послаблення в окремих суспільних сферах (зокрема в релігійній), австрійська влада, як і її попередник – польська, далі проводила політику придушення етнічної самосвідомості українського народу. Щодо поляків австрійський уряд дотримувався двоїстої політики: польський національно-визвольний рух стримувався, а натомість польська шляхта по суті і надалі зберегла право володарювати в Галичині. Таким чином, денаціоналізація краю тривала, а питома вага українського населення серед усіх жителів регіону продовжувала спадати. Так, наприклад, якщо в 1800 р. за підрахунками В. Кабузана українці становили 78,6% населення Галичини, то в 1857 р. – лише 68,5% [31, с. 85]. В останній чверті XVIII – першій половині XIX століть зменшення питомої ваги українського населення відбувалося здебільшого за рахунок його полонізації. За деякими даними впродовж

1801–1851 рр. у римо-католицизм перейшло близько 210,5 тис. українців-греко-католиків [31, с. 82].

Іншим важливим напрямком денаціоналізації було переселення у міста та містечка Галичини польського та єврейського населення. Переселення поляків найактивніше проходило у великі міста – центри округів, які зростали чи не найшвидше з усіх галицьких міст. Скажімо чисельність населення окружного міста Тернополя за 1817-1869 рр. зросла на 183,2%, Перемишля – на 138,8%, Станіславова – на 133,8%, Бережан – на 113,2%; за 1835–1869 рр. кількість жителів у Чорткові збільшилася на 114,9%, Коломій – на 120,9% [65]. З іншого боку саме у цих містах у другій половині XIX ст. питома вага українців була однією з найнижчих у Галичині. Так, за переписом 1869 р. українці у Станіславові становили лише 14% населення (поляки – 29%, євреї – 55%), Коломій – 16% (27 і 51%), Перемишлі – 18% (41 і 39%), Бережанах – 20% (35 і 44%) і т.д. Проте, мабуть найяскравіше ступінь денаціоналізації великих міст тогочасної Галичини відображає етнічний склад населення найбільшого міста краю – Львова, в якому в 1841 р. за даними В.Веселовського українці становили лише 7,2% жителів, тоді як поляки – 48,8%, євреї – 40,6% [85, ст.75]. У малих містах та містечках питома вага польського населення була значно меншою і в середньому коливалася в межах 10-20%. Загалом у XIX ст. малі та середні міські поселення Галичини за етнічним складом населення були переважно українсько-єврейськими.

Територіальні особливості етнічного складу міського населення Галичини в XIX ст. дають нам матеріали Т.Рутовського, який опублікував відомості про етнічний склад усіх історичних міст та містечок Галичини за переписом 1880 р. [86]. В населенні 200 міських поселень, що знаходилися на території 47 українських повітів Східної Галичини греко-католики становили 29,8%, римо-католики – 27,1%, євреї – 41,5%. В міському населенні більшості повітів переважали євреї. Їх питома вага у містах

рідко коли становила нижче 30%, а найвищий відсоток представників цієї етнічної групи був у західних прикарпатських та східних прикордонних із Росією повітах. Українців найбільше було в міському населенні південно-східних повітів – Городенківського, Надвірнянського, Тлумацького, Снятинського, де їх питома вага складала 40–50% і більше. Підвищена частка українців спостерігалася також у Яворівському та Кам'янка-Струмилівському повітах. Поляки загалом у міському населенні більшості повітів помітно поступалися двом іншим найчисельнішим етнічним групам, українцям та євреям. Багато їх проживало лише у містах та містечках західних (Мостиського, Самбірського, Сяноцького, Перемиського, Ярославського) та окремих східних (Бережанського, Збаражського, Терехівського) повітів. Доволі велика питома вага поляків у східних повітах була зумовлена польською колонізацією, яка проходила у XVIII ст. на цих землях, та переходом частини українського населення в першій половині XIX ст. у римо-католицьку віру.

У другій половині XIX ст. характер етнічних відносин у Галичині зазнав важливих змін, які були зумовлені суспільно-політичними подіями, що відбувалися в Австрії після "весни народів" 1848 року. В 70-80-х роках XIX ст. у Галичині почався економічний підйом і швидке зростання окремих міст зумовило приплив українців із сільської місцевості. Цьому процесу сприяла аграрна реформа 1848 р., яка ліквідувала особисту залежність селян від поміщиків, але так і не дала їм землі. В цій ситуації для сотень тисяч селян єдиним виходом із скрутного господарського становища стало переселення у великі міста, або ж еміграція за кордон. У другій половині XIX ст. також активізувалося переселення поляків із Західної Галичини, активно підтримуване місцевою владою, тривала полонізація українців, а природний приріст серед них був меншим порівняно з поляками та євреями (табл. 3.2).

Таблиця 3.2.

Показники природного руху серед найчисельніших етнічних груп населення Галичини в 1890-1910 рр. (у розрахунку на 1000 осіб).

Етнічні групи	Народжуваність		Смертність		Природний приріст	
	1890–1900	1900–1910	1890–1900	1900–1910	1890–1900	1900–1910
Українці	47,3	45,9	32,7	30,0	14,6	15,9
Поляки	42,4	40,8	26,8	24,5	15,6	16,3
Євреї	40,4	36,3	20,8	18,1	19,6	18,2
Усе населення	44,2	42,5	28,6	26,2	15,6	16,3

Примітка. Подається за: Охримович В. З поля національної статистики Галичини // Студії з поля суспільних наук і статистики. – Львів, 1909. – С. 33,35.

За переписом 1880 р. українці становили 26% населення в 98 населених пунктах Східної Галичини, які до кінця XIX ст. отримали статuti міст, і які знаходилися на українській етнічній території (табл. 3.3). Українці були найчисельнішою етнічною групою в 23 містах (23,5% всіх міст), в 13 із них маючи абсолютну більшість (Великі Мости, Галич, Делятин, Куликів, Лопатин, Миколаїв, Олесько, Печеніжин, Радехів, Снятин, Судова Вишня, Тисмениця, Яворів), а в 10 – відносно (Городенка, Жидачів, Заложці, Копичинці, Любачів, Поморяни, Старий Самбір, Тереховля, Тустановичі, Угнів). З 23 перерахованих поселень 16 були малими містами з чисельністю населення до 5 тис. осіб (табл. 3.4). Як бачимо, міста з переважно українським населенням були в усіх частинах краю, в тому числі і на заході: Любачів, Старий Самбір, Яворів. Ще в 41 місті українці були другою за чисельністю етнічною спільнотою (див. додаток В).

Упродовж 1880–1910 рр. частка українців у міському населенні підвищилася з 26,0 до 26,8%. Деяке зростання питомої ваги українців у міському населенні мало велике значення, оскільки воно проходило на фоні

Таблиця 3.3
Віровизнання міського населення Східної Галичини (за даними австрійських переписів)

	1880		1890		1900		1910	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Все населення	694376	100	788323	100	898970	100	1051950	100
в тому числі								
греко-католики	178094	25,6	203912	25,9	240477	26,8	278958	26,5
римо-католики	199188	28,7	235049	29,8	287683	32,0	363101	34,5
євреї	307142	44,2	340887	43,2	359754	40,0	398677	37,9

Примітка. Розраховано за: Weinfeld I. Ludność miejska Galicji i jej skład wyznaniowy (1881-1910) // Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. – T. 24. – Z. 2. – Lwów, 1912. – S. 1-52.

Таблиця 3.4

Розподіл міст за людністю та найчисельнішою етнічною групою в
1880 та 1910 рр. (кількість міст)

Чисельність населення, осіб	Найчисельніша етнічна група						Всього	
	Українці		Поляки		Євреї			
	1880	1910	1880	1910	1880	1910	1880	1910
До 5000	16(10)	12(5)	6(3)	5(3)	40(28)	29(16)	62	46
5000–10000	5(2)	9(2)	1	6(1)	20(11)	19(17)	26	34
10000–20000	2(1)	3(2)	3(1)	3	4(2)	7(2)	9	13
Понад 20000	–	–	2(1)	4(3)	3(3)	5	5	9
Разом	23(13)	24(9)	12(5)	18(7)	67(44)	60(25)	102	102

Примітки: 1. Розраховано за: Weinfeld I. Ludność miejska Galicji i jej skład wyznaniowy (1881-1910) // Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. – Т. 24., З. 2. – Львів, 1912. – С. 1-52.

2. В дужках подається кількість міст, в яких мешканці відповідної етнічної групи становили понад 50% населення.

зменшення питомої ваги українців в усьому та сільському населенні. В окремих містах чисельність українців збільшилася в декілька разів: у Львові, Перемишлі, Коломиї, Стрию, Станіславові, Турці, Рогатині, Жовкві, Заліщиках – більш як удвічі, в Підволочиську – в 3 рази, Сколе і Косові – в 4 рази. Проте в більшості малих та середніх міст Галичини темпи зростання чисельності українського населення були значно нижчими (особливо порівняно з темпами зростання числа поляків) і не перевищували 20%.

Дуже важливим суспільно–політичним явищем стало швидке зростання чисельності та питомої ваги українців практично у всіх найбільших містах Галичини. Найвагомніше питома вага українців підвищилася в Тернополі (з 23,3 до 30,0%), Станіславові (з 15,0 до 21,4%), Коломиї (з 15,3 до 20,5%). Важливо, що хоча і не набагато, але зросла

частка українців у населенні великих міст на заході краю: Перемишлі, Самборі. Головною причиною цього процесу стала міграція українців із сільської місцевості внаслідок швидкого промислового розвитку міст. Питома вага українців зменшилася лише у двох великих містах – Стрию та Дрогобичі – проте, одночасно із зменшенням питомої ваги українців, в обох містах вони за цим показником перемістилися на третє місце, після євреїв і поляків. Таким чином, в 1910 р. у Галичині залишилося лише одне місто з населенням понад 20 тис. осіб, Тернопіль, де українці були другою за чисельністю етнічною групою (див. додаток Г).

На особливу увагу заслуговує динаміка етнічного складу населення у головному місті краю – Львові. Як ми вже згадували, ще в 1841 р. за даними М.Веселовського з 63 тис. мешканців міста греко-католики складали всього лише 7,2%. За даними перепису 1857 р. (ймовірно, що дещо заниженими щодо чисельності українського населення, оскільки він реєстрував юридичне населення Львівської міської гміни, тоді як усі інші переписи фіксували наявне населення, тобто тих, хто перебував у місті на момент проведення перепису) українці становили 7,6% населення міста. Упродовж наступних років частка українського населення неухильно зростала і в 1910 р. вже становила 19,1%. Львів став найважливішим центром суспільного життя українців, у ньому зосереджувалися українські культурно-освітні та наукові заклади, які постійно притягували українців із провінції, видавалася українська преса, зростала національна інтелігенція, формувалася національна буржуазія.

В динаміці питомої ваги українців у малих та середніх містах були певні територіальні відмінності. В містах, що знаходилися в західних повітах, зокрема у Великих Мостах, Немирові, Угневі, Хирові, вона здебільшого зменшувалася, що було пов'язано з переселенням туди поляків із Західної Галичини. Суттєву роль у зменшенні питомої ваги українців відігравав також нижчий порівняно з іншими етнічними групами

природний приріст. В більшості міст центральних та східних повітів частка українського населення зростала, що було спричинене переселенням із цих міст за кордон євреїв, місце яких займали українці та поляки. Так, наприклад, за 1880-1910 рр. в Сасові питома вага українців зросла на 13,8 процентних пункти, а євреїв – зменшилася на 16,9, аналогічні показники для Журавно становили 13,4 і 21,2, Тисмениці – 10,2 і 12,9, Гусятин – 7,8 і 15,8 і т.д. В деяких містах (Косів, Сколе) різке зростання питомої ваги українців було зумовлене включенням в адміністративні межі цих міст навколишніх українських сіл. Загалом упродовж 1880-1910 рр. питома вага українців зросла в 59 містах, в 42 – зменшилася і 2 – не змінилася.

В останній чверті XIX ст. у містах Галичини почалося різке зростання чисельності поляків. Якщо в 1880 р. вони становили 28,3% населення 98 міст, то в 1910 р. – 34,0%, а їх загальна чисельність зросла на 82%, тоді як українців – на 56%, євреїв – на 30% (рис. 3.2). Кількість міст Східної Галичини, де поляки становили абсолютну більшість населення зросла з 5 до 7 (Бариж, Львів, Самбір, Стара Сіль, Риманів, Тустанівці, Ярослав у 1910 р.), відносно – з 7 до 11 (Бережани, Буськ, Городок, Долина, Збараж, Козова, Перемишль, Радимно, Сянок, Тереховля, Хирів). Найінтенсивніше число поляків зростало в тих містах, які розвивалися як промислові центри чи важливі транспортні вузли. Зокрема чисельність поляків у Тустановичах за досліджуваний період зросла в 9 разів, в Бориславі – в 7 разів, Турці, Сколе, Підволочиську, Судовій Вишні – в 4 рази, Стрию, Делятині, Чорткові, Нижніх Устриках, Хирові – в 3 рази, ще в 16 містах – більш як удвічі. Зазначимо, що різке зростання числа поляків у містах Бориславсько-Дрогобицького нафтового басейну було зумовлене існуючою в них заборонаю приймати греко-католиків на роботу на нафтові промисли, яка змушувала їх тим самим записуватися римо-католиками. Обмеження у прийомі на роботу греко-католиків існували на окремих підприємствах інших міст Галичини. Крім того, крайова влада проводила

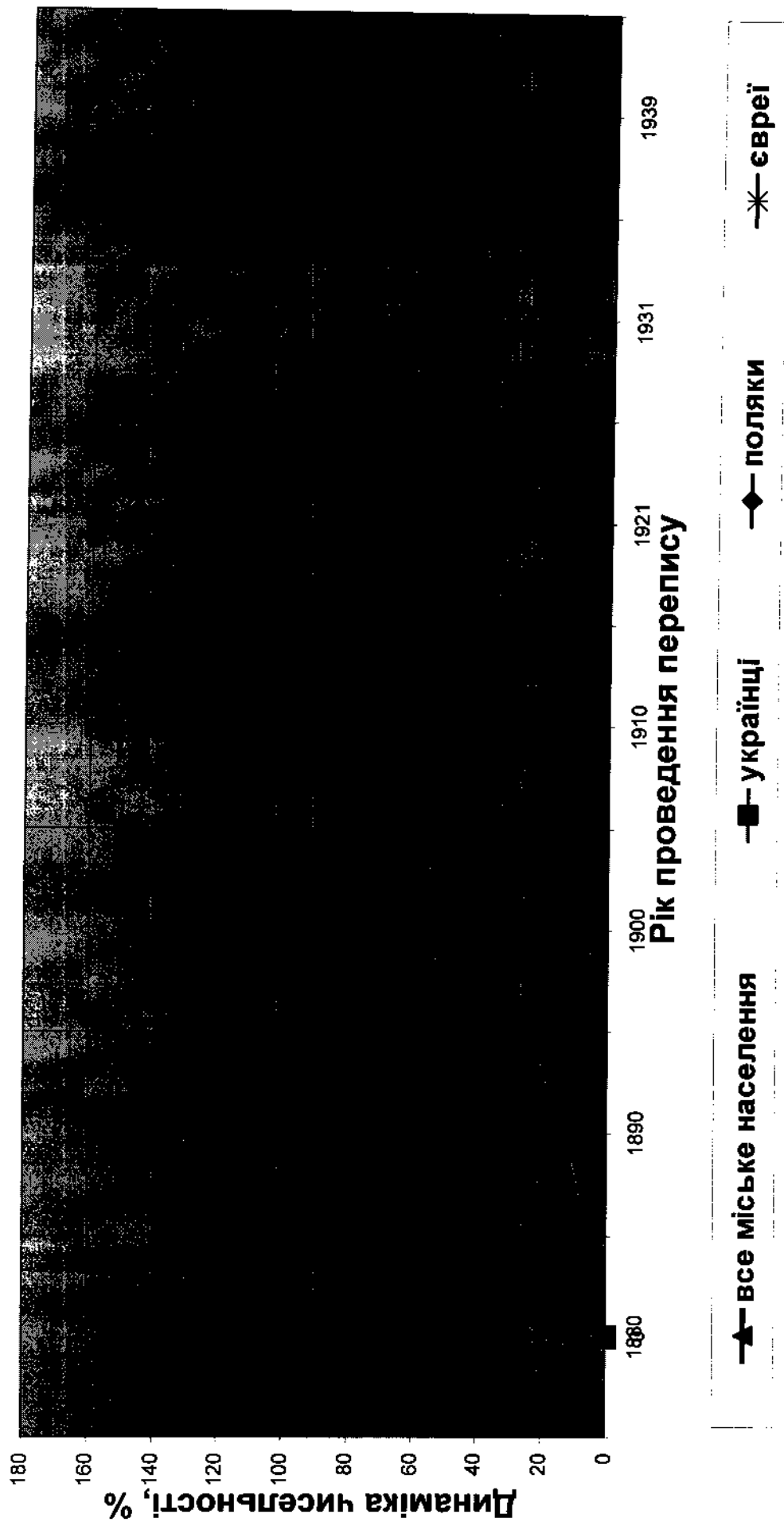

Рис. 3.2. Динаміка чисельності основних етнічних груп населення Галичини в кінці XIX - першій половині XX століть

політику, спрямовану на залучення кваліфікованої робочої сили із Західної Галичини та інших регіонів Австрії, в той час як мережа місцевих професійно-технічних навчальних закладів розвивалася дуже повільно. Ці дії суттєво вплинули на професійний склад населення різних національностей. За підрахунками В.Охрімовича на початку XX ст. на кожні 1000 осіб, зайнятих в промисловості в Галичині було лише 180 українців, тоді як поляків – 400 осіб, євреїв – 390. Натомість, в сільському господарстві ці показники становили відповідно 800, 170 і 20 осіб [28].

Питома вага поляків зросла в 88 з 102 міст Східної Галичини, і найбільше – в Бориславі (з 7,2 до 39,8%), Тустановичах (з 20,3 до 63,8%), Дрогобичі (з 23,5 до 34,3%), Стрию (з 23,0 до 33,8%). В 13 містах питома вага поляків зросла на 10 процентних пунктів і більше. В деяких невеликих містах на заході Галичини (Радимно, Риманів, Чесанів) частка поляків зменшилася на користь євреїв. Ці міста зростали лише за рахунок природного приросту, а він у поляків був нижчим, ніж серед єврейського населення. В найбільших містах регіону зростання частки поляків найчастіше не перевищувало декількох процентних пунктів, а їх питома вага у Львові зменшилася з 53,4 до 51,2%.

Важливу роль у зростанні чисельності та питомої ваги поляків в міському населенні відігравав їх міграційний приріст за рахунок переселенців із Західної Галичини та, меншою мірою, інших польських земель. За підрахунками польського вченого Ф.Моравського вже в 1890 р. особи, що народилися в Західній Галичині, становили 6,6% всіх римо-католиків Східної Галичини, або 64,1 тис. осіб. Лише у Львові їх було 10,4 тис. (8,2% всього населення міста), Ярославському повіті – 6,9 тис. (5,9%), Перемиському – 7,2 тис. (5,9%), Сяноцькому – 2,2 тис. (2,4%), Рогатинському – 2,1 тис. (3,1%), ще в 14 повітах їх було від 1 до 2 тис. осіб. Поляки із Західної Галичини поселялися здебільшого у містах, де їх питома вага могла в декілька разів перевищувати показники по повітах.

Найбільше мігрантів прийняли західні галицькі повіти (Перемиський, Ярославський, Сяноцький) та деякі великі міста в інших повітах. Основними "постачальниками" переселенців були Ланьцутський, Ряшівський, Тарнівський, Кросненський, Колбуховський, Ясельський повіти Західної Галичини та місто Краків [87].

На території Галичини на час її приєднання до складу Австрії проживало 151,3 тис. євреїв (41,4 тис. сімей), об'єднаних у 257 кагалів [88, с. 111]. Політика австрійських властей щодо єврейського населення не відзначалася послідовністю, тому їх соціальне становище в монархії було доволі хитким. Це приводило до періодичного переселення частини євреїв у сусідні країни, яке змінювалося пізніше на протилежний процес – міграцію євреїв в Галичину з країн, де погіршувалося їх життя. Так, наприклад, під час правління австрійської імператриці Марії-Терезії та її найближчих наступників збільшилося оподаткування євреїв, були введені обмеження при вступі євреїв у шлюб, тому частина галицьких євреїв переселилося в Угорщину та на північ – на передані Росії після поділів Речі Посполитої литовські землі між Бугом і Наревом [77, с. 131]. На початку XIX ст., в роки наполеонівських війн, багато євреїв емігрувало на захід в надії при допомозі традиційних занять – торгівлі, лихварства та посередництва – покращити свої фінансові справи. Поряд з тим, впродовж першої половини XIX ст. в Галичину постійно прибували єврейські переселенці із різних підвладних Росії земель (в тому числі й українських). Головним чином за рахунок саме цих євреїв загальна чисельність єврейського населення в першій половині XIX ст. в Галичині поступово зростала.

Ще одним наслідком непевного становища євреїв, було з них ухиляння їх від ревізій населення. Тому дані про чисельність єврейського населення в першій половині XIX ст. занижені. Саме тому переписи населення 1857, 1869 та 1880 рр., проведені більш організовано порівняно

з попередніми конскрипціями, показали різке зростання чисельності єврейського населення. Так, наприклад, якщо на початку XIX ст. в Галичині проживало 200 тис. євреїв, в 1850 р. – 333 тис., то вже за даними перепису 1857 р. їх було 449 тис., 1869 р. – 575 тис., а перепис 1880 р. зафіксував 687 тис. представників цієї етнічної групи [89, Р. 1, с. 4]. Ще зауважимо, що на території Східної Галичини євреїв було значно більше порівняно з Західною, де ще в першій половині XIX ст. деякі міста продовжували користуватися правом *de non tolerandis Judaeis*. Так, наприклад, за даними перепису 1869 р. євреї становили 11% населення Східної Галичини і лише 6,8% – Західної.

Основна маса єврейського населення жила у містах, оскільки ще в часи Середньовіччя євреям було заборонено володіти землею. Особливості розвитку галицьких міст привели до того, що представники саме цієї етнічної групи переважали в міському населенні Галичини. За даними Г. Ступницького вже в 1849 р. євреї становили половину населення Тернополя і Станіславова, третину – Перемишля, а в Бродях, другому на той час за кількістю жителів місті Галичини, їх було 19 тис. із 28 тис. всього населення [90, с. 60,75,80,86]. За даними перепису 1869 р. євреї становили більшість населення в 35 (!) із 47 повітових міст Східної Галичини, причому в 22 містах вони становили понад 50% населення. Ще в двох містах вони ділили першість з поляками або українцями, а в 7 – були другими, становлячи там 25-35% населення. В містах східних повітів, куди в першій половині XIX ст. масово переселялися євреї з Росії, їх питома вага нерідко сягала 60-80%: у Бродях – 81%, Заліщиках – 76%, Бучачі – 72%, Чорткові – 69%, Борщові – 66% [27].

У 1880 р. євреї становили 44,3% населення 98 українських міст Східної Галичини, будучи найбільш чисельною етнічною групою в 2/3 всіх міст. Менш як 30% населення вони складали лише в 13 містах, а менше 20% – тільки в Барижі, Миколаєві та Лопатині. Незважаючи на те,

що в 70-х роках XIX ст. питома вага євреїв у міському населенні Галичини ще продовжувача зростати, в деяких містах почали проявлятися перші тенденції, що вказували на послаблення їх позицій. Виявилось це, зокрема, у зниженні питомої ваги єврейського населення у деяких великих містах. Так, наприклад, за 1869-1880 рр. на 9 процентних пунктів скоротилася частка євреїв у населенні Бучача, на 8 – в населенні Жовкви, 5 – Бродів, 4 – Перемишля і Ярослава. В подальші роки темпи цього процесу значно пришвидшилися, він охопив практично всі міські населені пункти Галичини.

Суть справи тут полягала в тому, що в другій половині XIX ст. в господарстві Галичини різко зменшилися роль торгівлі й поступово почало зростати значення промисловості. Це з одного боку позбавило значну частину євреїв звичного заробітку, а з іншого – підштовхнуло до переселення в міста українців та поляків. Крім того, становище єврейського населення ускладнювалося непослідовною політикою австрійських властей. Таким чином, традиційні єврейські заняття (торгівля, шинкарство і т.п.) вже не могли прогодувати все єврейське населення, а інші професії й далі залишалися малодоступними євреям. Дані обслідування єврейського населення на початку 90-х років XIX ст. показали, що із 145 тис. опитаних євреїв лише 45 тис. (31%) виявилися торгівцями і посередниками, 12 тис. (8,3%) – шинкарями, 14 тис. (9,7%) – ремісниками, в той ж час 35 тис. (4,8%) були особами без певних занять і 30 тис. (20,7%) жили за рахунок благодійництва [86, с. 86]. Таким чином, вже в 70-х роках XIX ст. виявилися перші тенденції до зменшення питомої ваги євреїв в населенні найбільших міст, а з 80-х років почалася масова еміграція євреїв спочатку в інші регіони Австро-Угорщини, а пізніше – в США, Канаду, деякі країни Європи і Латинської Америки. Хоча загальне число євреїв-емігрантів було меншим порівняно з кількістю українських селян, які приблизно в той же час покидали Галичину, сподіваючись за

океаном отримати землю і роботу, за питомою вагою від всього населення відповідної етнічної групи вони суттєво випереджали українців. За підрахунками В. Охрімовича еміграція євреїв поглинула 72,9% природного приросту всіх євреїв Галичини за 1890-1900 рр. і 58,1% – за 1900-1910 рр. [28, с. 37-40]. За приблизними даними впродовж 1880-1910 рр. Східну Галичину покинуло 173 тис. євреїв [91, с. 14]. Їх питома вага в усьому населенні за даний період зменшилася з 13,7 до 12,4%, в міському населенні – з 44,2 до 37,9%. Євреї Східної Галичини складали близько 3/4 всіх євреїв, які емігрували з Галичини. Всього за вказаний період Галичину покинуло близько 237 тис. євреїв, що становило 30,1% всіх емігрантів з Галичини, або 85% всіх євреїв, що емігрували з Австро-Угорщини [92, с. 87].

Еміграція охопила єврейське населення практично всіх міст регіону. Впродовж 1880-1910 рр. питома вага євреїв зменшилася в 78 містах краю, а в 29 – зменшилася загальна чисельність євреїв. В усіх 14 містах Східної Галичини, де за досліджуваний період відбулося зменшення загальної чисельності жителів, саме євреї були найчисельнішою етнічною групою. Найбільших втрат зазнало єврейське населення у східних повітах краю. Так, наприклад, в Бродах чисельність євреїв зменшилася на 20,4%, Заліщиках – на 23%, Ягельниці – на 32,1%, Поморянах – на 33,7%. В Тернополі, Ярославі, Заліщиках, Жовкві, багатьох менших містах питома вага євреїв понизилася більш як на 10 процентних пунктів. На шляху за кордон євреї спочатку переселялися в найбільші міста краю. Оскільки єврейське населення великих міст постійно поповнювалося за рахунок переселенців з малих міст, то в них наслідки еміграції євреїв не були дуже помітними. Адже, скажімо у Львові, за досліджуваний період чисельність євреїв зросла на 85%, а в Перемишлі та Стрию – більш як вдвічі. Проте ріст числа поляків та українців був ще вищим, тому питома вага євреїв у найбільших містах хоч не набагато, але також зменшувалася.

В австрійський період в Галичині з'явилося доволі багато німців. Німецьке населення краю поділялося на дві групи. Першу групу складали урядові службовці, офіцери австрійської армії, висококваліфіковані робітники на підприємствах тощо. Представники цієї групи жили головним чином у великих містах. Найбільше їх було у Львові – приблизно 2-3 тис. осіб. В Коломиї, Станіславові, Стрию, Перемишлі німців налічувалося декілька сот осіб і вони складали 1-2% населення цих міст. До другої групи відносилися німецькі сільські колоністи. Жили вони в основному на Прикарпатті та у Львівському і сусідніх повітах, здебільшого у невеликих селах та присілках. Всього на початку XX ст. в Галичині проживало понад 40 тис. німців.

Вірменське населення австрійської Галичини було нащадками тих вірменів, які в XVIII ст. переселялися у міста Руського воєводства із деяких причорноморських регіонів, Молдови та Поділля. За даними В. Рапацького в 1857 р. в Галичині проживало близько 2400 вірменів (католиків і православних), з них 1054 осіб жило в Кутах, ще близько 1200 – в інших містах Прикарпаття (Станіславів, Коломия, Снятин, Городенка) [27, с. 44]. В 1900 р. вірменів було лише близько 1,5 тис.: 231 осіб – у Львові, 570 – в Косівському повіті (в Кутах), 116 – в Коломийському, 105 – в Снятинському, 100 – в Городенківському [93, с. 42].

За відомостями Б. Куповецького в 1783 р. в Галичині проживало 300 караїмів із 3800 всього населення цієї релігійно-етнічної групи [93, с. 77-78]. Караїми Галичини поступово переселялися із різних міст та містечок краю в Галич та сусіднє село Залуква. В 1849 р. їх було 251 особа: 176 – в Станіславівському окрузі (в Галичі), 29 – в Золочівському, 25 – в Жовківському [90, с. 3]. Чисельність караїмів постійно зменшувалася і на початок XX ст. їх залишилося лише близько 160 осіб [93, с. 86].

Завершуючи розділ, ще раз повернемося до питання достовірності даних австрійських переписів. Австрійські переписи значно занижували

чисельність українського населення на користь поляків, причому найгрубіші фальсифікації спостерігалися саме у містах. Розгорнутий аналіз статистичних матеріалів показує, що інколи несумісності в статистичних даних були настільки великими, що їх можна виявити шляхом простого порівняння результатів переписів за різні роки. Для прикладу розглянемо віровизнання населення Городенки за 1880-1910 рр. (табл. 3.5):

Таблиця 3.5

Віровизнання мешканців м. Городенки за матеріалами австрійських переписів населення (осіб)

	1880 р.	1890 р.	1900 р.	1910 р.
Греко-католики	4547	5635	6056	5650
Римо-католики	1741	1153	1259	1332
Євреї	3661	4340	4255	4210
Все населення	10014	11162	11613	11223

Примітка. Розраховано за: Weinfeld I. Ludność miejska Galicji i jej skład wyznaniowy (1881-1910) // Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. – T. 24., Z. 2. – Lwów, 1912. – S. 1-52.

Як бачимо, швидше всього, що в 1880 р. декілька сот українців та євреїв було зараховано до поляків, оскільки раптовий перехід великої кількості поляків в іудаїзм та греко-католицьку віру був абсолютно неймовірним. Проте подібним чином виявляються лише деякі, найбільш очевидні випадки неточностей, а справжні масштаби фальсифікацій, напевне, так і залишаться остаточно невиясненими. Крім того, таким способом можна помітити розбіжності лише в тих містах, де за досліджуваний період не відбувалося значного зростання населення за рахунок мігрантів.

У виявлених нами розбіжностях в етнічному складі населення міст за різні роки найчастіше зустрічалося заменшення чисельності українців на користь поляків. Зокрема, в 1880 р. подібне зауважено як мінімум 4

рази (Городенка, Городок, Жовква, Новий Яричів), в 1890 р. – 5 разів (Жидачів, Лопатин, Любачів, Тисмениця, Яворів). Дуже серйозні сумніви викликають результати перепису 1910р, за якими порівняно з переписом 1900 р. питома вага українців зменшилася в 46 містах, а в 27 – і їх загальне число, тоді як в попередній міжпереписний період таких міст було, відповідно, 27 і 14. Особливо непевними є дані по Тустановичах, Комарному, Кам'янці-Струмилівській, Кутах, Белзу та деяких інших містах, де зменшення чисельності українців відбулося при зростанні загальної чисельності населення. Швидше всього, що у всіх цих випадках ми маємо справу із необ'єктивністю польських конскрипційних комісарів. Ще одним частим випадком було заниження чисельності євреїв на користь українців чи поляків. Найчастіше з подібним явищем ми стикалися при аналізі перепису 1880 р., коли багато євреїв було записано за українців у Радехові, Снятині, Чорткові, за поляків – у Белзі. Неправильні відомості подавали самі євреї, що було звичним і в попередні десятиліття та пояснювалося непевним суспільним становищем євреїв в Австро-Угорській імперії. Про запис поляків за українців можна говорити лише в двох випадках – в Судовій Вишні (1880 р.) та Поморянах (1890 р.), проте й тут остаточної впевненості немає, оскільки цілком ймовірним був перехід частини греко-католиків в римо-католицьку віру.

Загалом проведений нами аналіз показав, що серед австрійських переписів останньої чверті XIX – початку XX століть найбільш достовірним можна вважати перепис 1900 р. Тому саме його результати використано, щоб проілюструвати етнічний склад населення міст Галичини в австро-угорський період (рис. 3.3).

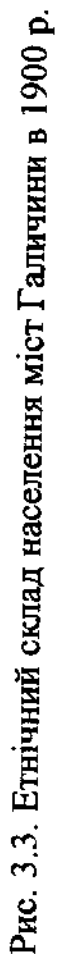

Рис. 3.3. Етнічний склад населення міст Галичини в 1900 р.

3.4. Етнічний склад міського населення Галичини у міжвоєнний період (1919-1939 рр.)

Військові дії на території Галичини в 1914-1920 рр. зумовили значні зміни в етнічному складі міського населення регіону [94]. Насамперед велика кількість українців, поляків, представників інших спільнот, що мешкали у містах краю, загинула безпосередньо в результаті бойових дій Першої світової, українсько-польської 1918-1919 рр. і польсько-більшовицької воєн. Крім того, під час Першої світової війни відбувалися масові переміщення населення. Тисячі людей, здебільшого українців, було інтерновано у внутрішні області кожної з воюючих імперій: австрійським військовим командуванням – через звинувачення в москвофільських настроях, а російською армією (під час окупації нею майже усієї Галичини у перші роки війни) – за підозрою в проавстрійських поглядах. Обидві сторони проводили також евакуацію деяких груп населення з прифронтових зон, представники яких далеко не завжди поверталися назад. В багатьох містах воєнного часу з'явилася велика кількість біженців, серед яких особливо багато було євреїв. Таким чином, за час проведення польського перепису 1921 р. чисельність міського населення Галичини порівняно з 1910 р. зменшилася майже на 10%, проте кількість населення основних етнічних груп змінилася по-різному (рис. 3.4).

Найменших втрат зазнали міські жителі польської національності, чисельність яких зменшилася лише на декілька тисяч, а питома вага зросла з 34,5 до 37,4%. В 23 містах чисельність польського населення зросла, а в 73 – знизилася. Питома вага польського населення підвищилася у 85% всіх міст Галичини. Найпомітнішим це було в невеликих містах, таких як Гусятин, Монастирська, Ягельниця, Янів та багатьох інших, в яких частка поляків підвищилася на 10 процентних пунктів і вище. У великих містах питома вага поляків майже не змінилася, а у Львові, Дрогобичі,

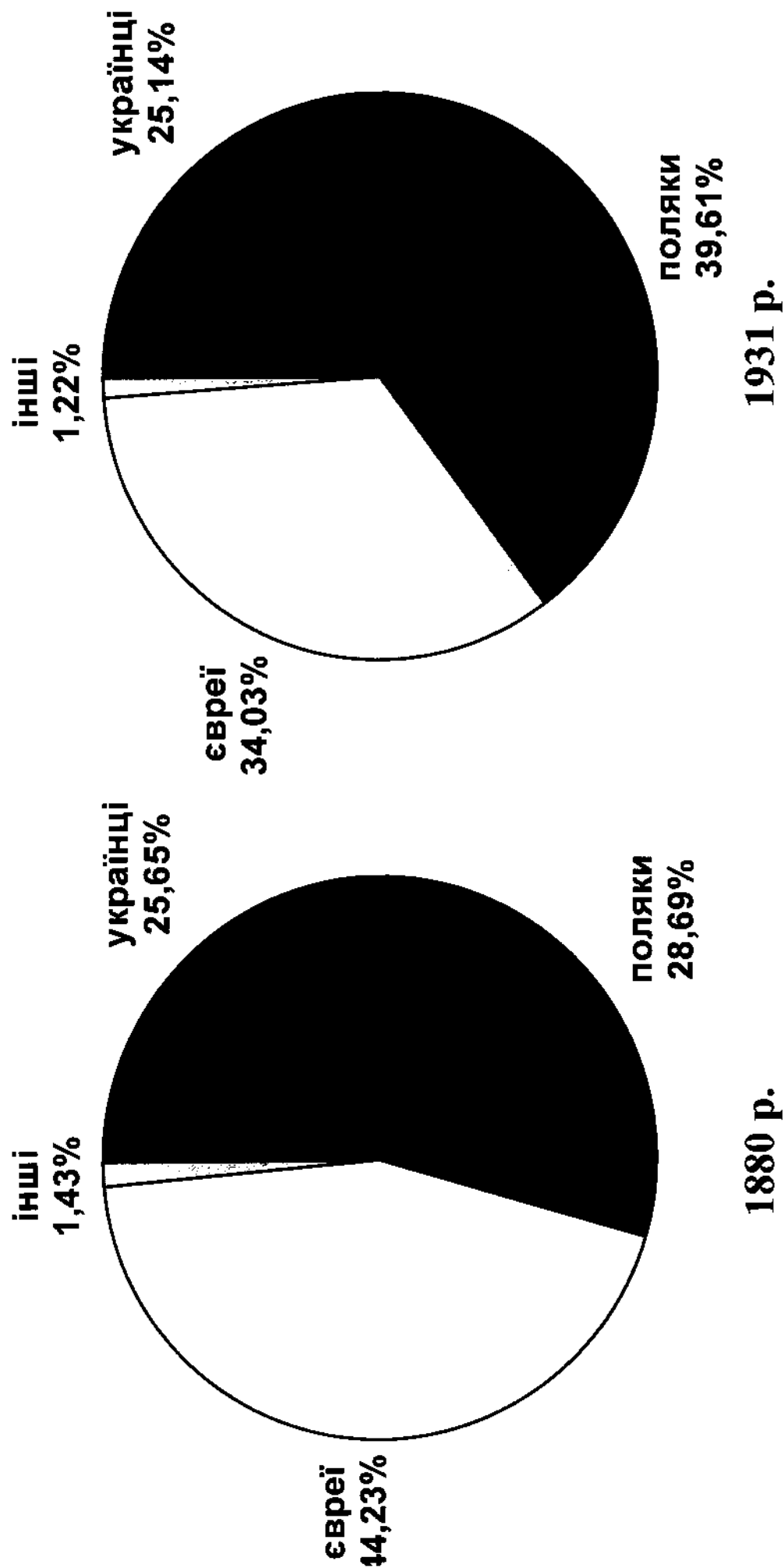

Рис. 3.4. Етнічний склад міського населення Галичини в кінці XIX - першій половині XX століть

Станіславові, Стрию вона навіть зменшилася. За рахунок малих міст різко зросла (з 18 до 28) кількість міських поселень, де поляки становили більшість населення (див. додаток Д).

Найбільш несприятливими воєнні роки виявилися для українського міського населення, чисельність якого зменшилася майже на 20%, а питома вага – з 26,5 до 23,5%. Різке зменшення чисельності українців було пов'язане не лише з військовими діями, але й з суспільно-політичною ситуацією, в якій вони опинилися в перші мирні роки. Поразка ЗУНР в українсько-польській війні 1918-1919 рр. підштовхнула багатьох українців до еміграції за межі Галичини. Частина українського населення, побоюючись репресій з боку польських властей, під час проведення перепису 1921 р. вирішила за краще не вказувати свою справжню національність і записувалася поляками, ще інші – просто бойкотували перепис, виявляючи тим самим свою незгоду із рішенням Паризької конференції держав-переможців в Першій світовій війні про передачу Галичини Польщі.

Чисельність українців зменшилася майже у всіх містах – у 97 із 102, особливо помітно – у найбільших з них: Львові, Перемишлі, Ярославі, Станіславові. Відповідно, у всіх великих містах різко зменшилася питома вага українців: в Станіславові на 7,4 процентних пункти (загальне число українців у цьому місті, яке певний час було столицею ЗУНР, зменшилося майже наполовину), Львові – на 6,7 процентних пункти, Перемишлі – на 6,6, Тернополі та Самборі – на 5. На відміну від великих, у малих містах чисельність українців хоча й зменшилася, але питома вага їх дещо зросла. Всього частка українців підвищилася в 50-ти містах, причому лише 5 з них до світової війни мали населення понад 10 тис. осіб. Кількість міст, де українці становили більшість населення, зросла до 31.

Відбулися значні зміни в розселенні євреїв, що суттєво вплинуло на питому вагу у населенні більшості міст Галичини двох інших основних

національностей, українців та поляків. Зрозуміло, що в роки війни масова еміграція євреїв за кордон припинилася, тому загальна чисельність євреїв зменшилася лише на 30 тис. або на 11%, а їх питома вага в міському населенні вперше з 1880 р. дещо зросла – з 37,9 до 38,4%. Зате в роки війни серед єврейського населення набув поширення інший процес: масове переселення (його навіть швидше можна назвати втечею) євреїв із малих міст та сільської місцевості у великі міста. Подібне явище спостерігалось й раніше, проте настільки значних масштабів, як це було в роки війни, воно не набувало. Для порівняння, якщо за 1880-1910 рр. частка євреїв, що проживали в 10 найбільших містах Галичини зросла від 36,6% до 42,5% всіх євреїв, то в 1921 р. цей показник становив вже 50,6%. Особливо великий відтік єврейського населення спостерігався з міст, які тривалий час перебували в зоні активних військових дій, оскільки євреї побоювалися погромів з боку російської армії. Для єврейських громад деяких невеликих міст цей процес набув катастрофічного характеру. В таких містах як Бучач, Галич, Куликів, Синява, Тисмениця, Янів чисельність єврейського населення зменшилася на 50-60%, Більшівцях, Богородчанах, Язлівцю – на 60-70%, в Залозцях в 1921 р. залишилося лише 26,5% від числа євреїв, що проживали там в 1910 р., а в Гусятині – 11,2%. Відповідно, в багатьох містах питома вага єврейського населення понизилася на 10-20 процентних пунктів, а кількість міст, де євреї становили більшість населення, одразу зменшилася майже на чверть – з 60 до 46. Натомість у великих містах питома вага євреїв помітно зросла. Так, при значному зменшенні загальної чисельності населення кількість євреїв в Станіславові зросла на 4,3%, а питома вага – з 45,6 до 56,2%, аналогічні показники для Стрия становили відповідно 2,5%, 34,6 та 40,2%, Самбора – 12%, 26,7 і 31,3%, Перемишля – 14,3%, 29,7 і 38,3%. У Львові загальна чисельність населення зросла на 6,4%, а євреїв – на 33,9%, їх питома вага збільшилася з 27,8 до 35%. Певною мірою показники питомої ваги євреїв у

містах зросли й тому, що польський перепис 1921 р., на відміну від попередніх австрійських, не враховував військове населення.

В 20–30-х роках ХХ ст. промисловість Галичини майже не розвивалася, тому реальний ріст числа жителів більшості міст був дуже повільним. Поширеним шляхом збільшення чисельності населення міст стали адміністративні перетворення, тобто приєднання до міст навколишніх сіл та присілків. Такі зміни певною мірою відображали розвиток міст в довоєнний період, оскільки вже на початку ХХ ст. деякі великі міста “переросли” встановлені австрійською владою адміністративні межі і фактично займали значно більшу площу, а отже – мали більше жителів. Тому кількість жителів Львова в 1930 р. за рахунок адміністративних змін зросла одразу ж майже на 30 тис. осіб. Подібним чином помітно збільшилося населення Станіслава, Борислава, Болехова, Калуша, Бродів. Такі адміністративні зміни, як правило, приводили до деякого підвищення питомої ваги й загальної чисельності українців і поляків та зменшення – євреїв, яких у приєднаних до міст селах проживало значно менше. Головним чином саме за рахунок цього за 1921–1931 рр. питома вага євреїв зменшилася в Бродях з 66,3% до 46,3%, в Калуші з 47,2% до 32,9%, в Чорткові з 63,8% до 30,1%, в Станіславі з 56,2% до 41,4%. Відповідно, частка українців та поляків у цих містах помітно підвищилася.

Не менш важливою обставиною, що вплинула на зміну етнічного складу населення як галицьких міст, так і регіону загалом стала політика колонізації західноукраїнських земель, яку цілеспрямовано проводила польська влада. Вона включала такі дії: переселення у міста з метою зміцнення польської влади військових, чиновників, студентів; польську сільську колонізацію на розparcelьованих після часткової аграрної реформи землях (відмітимо, що тих колоністів, які не виявили бажання жити в сільській місцевості, поселяли у містах і влаштовували працювати

жандармами, вчителями чи на інші престижні професії); пропагандистську роботу з латинниками, спрямовану на те, щоб вони вважали себе поляками; сприяння єврейській та українській еміграції та стримування еміграції поляків; реформа шкільної освіти, важливою частиною якої була ліквідація українських шкіл або перетворення їх в двомовні (утраквістичні).

Вищенаведені заходи виявилися доволі результативними, і за міжпереписний період питома вага поляків у всьому населенні підвищилася з 26,9 до 29,8%, а українців – зменшилася з 61,2 до 59,0%. В міському населенні частка поляків зросла до 39,6% і, таким чином, вони нарешті випередили за цим показником євреїв, відсоток яких у містах зменшився до 34%. Отже, поляки стали найчисельнішою етнічною групою в містах Галичини (табл. 3.6).

Необхідно зазначити, що процес зростання чисельності та питомої ваги поляків найінтенсивніше проходив в малих та середніх містах, звідки продовжували емігрувати євреї. Серед найбільших міст частка поляків значно підвищилася лише в Станіславові – з 28,7 до 38,9% (за рахунок приєднаного Княгинина, де в 1921 р. вони становили 40,6% населення) та Тернополі – з 29,9 до 41,0%.

За даними перепису 1931 р. в міському населенні дещо підвищилася питома вага українців, і в тому числі в населенні більшості великих міст: Львова (на 3,5 процентних пункти), Самбора (на 3,7), Стрия (на 3,4), Станіславова (на 4,6). Збільшення їх чисельності та питомої ваги значною мірою відбувалося за рахунок нових робітників-українців на підприємствах. Саме в українців у міжвоєнний період були найвищі темпи зростання населення зайнятого в промисловості: якщо за 1921-1931 рр. загальна чисельність працюючих у цій сфері господарства зросла на 61,2%, то чисельність греко-католиків – на 87,4% [92, с. 153]. Проте загалом питома вага українців, зайнятих в промисловості, була істотно нижчою, аніж в інших етнічних груп. Досягалося це за шляхом обмеження

Таблиця 3.6

Віровизнання міського населення Галичини у міжвоєнний період (1919-1939 рр.)

	1921		1931		1939	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Все населення	953835	100	1234583	100	1303390	100
в тому числі						
греко-католики	224472	23,5	310431	25,1	333380	25,6
римо-католики	355218	37,2	488992	39,6	513890	39,4
Євреї	365872	38,4	420067	34,0	442080	33,9

Примітка. Розраховано за: Други powszechny spis ludności z dn. 9.12.1931. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Miasto Lwów. – W., 1937. – XXVIII, 126 s.; Други powszechny spis ludności z dn. 9.12.1931. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. W-wo Lwowskie bez miasta Lwowa. – W., 1937. – XXVIII, 450 s.; Други powszechny spis ludności z dn. 9.12.1931. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. W-wo Stanisławowskie. – W., 1938. – XXVIII, 332 s.; Други powszechny spis ludności z dn. 9.12.1931. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. W-wo Tarnopolskie. – W., 1938. – XXVIII, 300 s.; Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Opracowany na podstawie wyników Pierwszego powszechnego spisu ludności z dnia 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych: T. XIII. – W-wo Lwowskie. – W., 1924. – XIII, 64 s.; T. XIV. – W-wo Stanisławowskie. – W., 1923. – VI, 31 s.; T. XV. – W-wo Tarnopolskie. – W., 1923. – V, 36 s.; Кубійович В. Етнічні групи Південно-Західної України (Галичини) на 1.1.1939. Національна статистика Галичини. – Весбаден, 1983. – 175 с.

числа українців-робітників у найважливіших галузях промисловості (нафтовій, газовій, машинобудівній, поліграфічній) та на транспорті.

У післявоєнний період знову відновилася еміграція єврейського населення, активно підтримувана польською владою. За підрахунками С. Макарчука в 1921-1938 рр. з Галичини та Волині емігрувало близько 85,6 тис. євреїв [92, с. 141]. Основний потік мігрантів йшов в Палестину, багато їх також переселялося в Аргентину. Питома вага євреїв майже у всіх містах понизилася.

Цікавим є розподіл міського населення Галичини за основними етнічними групами у розрізі воєводств. Українців найбільше було у містах Станіславівського воєводства, де в 1931 р. вони становили 33,7% населення, не набагато поступаючись євреям. В малих містах воєводства вони були найчисельнішою етнічною групою. У Львівському (українські повіти) та Тернопільському воєводствах переважали поляки, де вони становили до 40% міського населення. Питома вага євреїв була у всіх воєводствах приблизно рівною. (табл. 3.7).

Відомості про етнічний склад населення міст Галичини у міжвоєнний період доповнюють етностатистичні дослідження В. Кубійовича (рис. 3.5). За його матеріалами підраховано, що в 1939 р. українці становили 25,6% міського населення, євреї – 33,9%, поляки – 39,4%. Ці цифри майже не відрізняються від результатів перепису 1931 р., адже, як зазначав сам В. Кубійович, в своїх розрахунках щодо міст в силу об'єктивних обставин він виходив саме з даних польського перепису. Проте В.Кубійовичу вдалося греко-католиків з польською рідною мовою. За його підрахунками напередодні Другої світової війни в Галичині проживало близько 514 тис. латинників, в тому числі щонайменше 45 тис. – у містах. Вони становили 3,4% міського населення, або до 10% всіх римо-католиків, що жили у містах. Найбільше латинників було в Тернопільському воєводстві. Жили вони головним чином у невеликих містах, становлячи в деяких

Таблиця 3.7.

Віровизнання міського населення галицьких воєводств за даними
польських переписів 1921 р. і 1931 р. (в %)

	Львівське		Станіславівське		Тернопільське	
	1921	1931	1921	1931	1921	1931
Греко-католики	21,6	24,6	31,7	33,7	27,5	27,2
Римо-католики	39,3	40,0	27,4	29,4	32,2	37,7
Євреї	38,4	34,7	39,6	34,8	40,2	34,7

Примітки. 1. Розраховано за Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.12.1931. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Miasto Lwów. – W., 1937. – XXVIII, 126 s.; Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.12.1931. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. W-wo Lwowskie bez miasta Lwowa. – W., 1937. – XXVIII, 450 s.; Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.12.1931. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. W-wo Stanisławowskie. – W., 1938. – XXVIII, 332 s. Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.12.1931. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. W-wo Tarnopolskie. – W., 1938. – XXVIII, 300 s.; Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Opracowany na podstawie wyników Pierwszego powszechnego spisu ludności z dnia 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych: T.XIII. W-wo Lwowskie. – W., 1924. – XIII, 64 s.; T.XIV. W-wo Stanisławowskie. – W., 1923. – VI, 31 s.; T.XV. W-wo Tarnopolskie. – W., 1923. – V, 36 s.

2. Для Львівського воєводства враховано міське населення лише українських повітів і без м. Львова.

з них (Будзанів, Гусятин, Заложці, Лопатин, Новий Яричів, Поморяни, та ін.) 80–90% всіх римо-католиків [37]. Греко-католиків з рідною польською мовою найбільше було у Львові (9,2 тис.) та містах, що знаходилися на заході Галичини: Перемишлі, Сяноку, Ярославі та ін. (див. додаток 3).

Висновки до розділу 3

Корінним найдавнішим населенням міст були українці – представники племінних об'єднань, що проживали на території Західної України. Економічний розвиток міських поселень Галичини зумовив поступове ускладнення їх етнічного складу. Важливим фактором появи перших чисельних іноземних колоній (німецьких, вірменських) стала

розбудова нових укріплених міст, яку проводили галицько-волинські князі в умовах постійної загрози монголо-татарського нападу. Втрата Галицько-Волинською державою незалежності зумовила поступову денаціоналізацію міських поселень регіону. Спочатку були денаціоналізовані найбільші, потім середні за чисельністю жителів міста. В середині XIX ст. українці переважали лише в населенні найменших міських поселень, а загалом у міському населенні вони займали лише третє місце після євреїв та поляків. Поляки переважали у найбільших міських поселеннях, які століттями розвивалися як найважливіші адміністративні центри регіону. Євреї домінували у міських поселеннях, які розвивалися як центри міжнародної та внутрішньої торгівлі. З кінця XIX розвиток окремих галузей промисловості стимулює переселення до найбільших міст українців із сільської місцевості, але перша світова війна та світова економічна криза міжвоєнного періоду призупиняють цей процес.

РОЗДІЛ 4

ЕТНІЧНИЙ СКЛАД МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ГАЛИЧИНИ В ПЕРІОД ПЕРЕБУВАННЯ ЇЇ У СКЛАДІ СРСР

4.1. Загальні зміни в етнічному складі міського населення в 1939-1989 рр.

У вересні 1939 р. відповідно до таємного договору Ріббентропа – Молотова територія Польщі була окупована німецькими та радянськими військами, і таким чином більша частина Галичини опинилася у складі СРСР. Напередодні приходу радянських військ, і особливо в перші місяці після встановлення більшовицької влади, чисельність населення Львова та багатьох інших міст Галичини різко зросла. Це було пов'язано з напливом біженців із захопленої фашистами Польщі. Основну частину біженців становили євреї, налякані політикою геноциду щодо них, яку проводили гітлерівці в окупованих європейських країнах. З вересня 1939 р. у містах Галичини почала швидко зростати чисельність росіян. За підрахунками І. Терлюка вже в січні 1940 р. росіяни становили 1,6% міського населення Галичини, або щонайменше декілька тисяч осіб [95, с. 84]. Потік росіян було перервано з початком радянсько-німецької війни, коли майже всі росіяни покинули Галичину разом із відступаючими радянськими військами.

В 1939-41 рр. відбувався ще один процес, що помітно вплинув на етнічний склад населення регіону – процес виселення у східні райони СРСР багатьох жителів переважно польської національності, яких радянська влада вважала неблагонадійними. Сюди було віднесено такі групи населення: колишні військовослужбовці польської армії, працівники поліції, урядовці, деякі інші групи державних службовців, польські колоністи (т. з. “осадники”), біженці з окупованих фашистами земель.

Усього із західних областей України та Білорусі за польськими даними було депортовано близько 330 тис. осіб, з яких 63,6% становили поляки, 21,2% – євреї (переважно біженці із західних воєводств), 7,6% – українці [96, с. 163]. Депортували їх головним чином у східні та північні області Росії та у Казахстан.

В роки фашистської окупації найтрагічнішою подією національних відносин у Галичині стало масове винищення нацистами єврейського населення. З цією метою гітлерівцями в різних районах Галичини було створено єврейські концентраційні табори, у яких планомірно знищувалося жителів єврейської національності. Лише у Львові за час існування в північній частині міста табору "Юденлаг" (із вересня 1941 р. по червень 1943 р.) було знищено близько 136,8 тис. євреїв Львова та його околиць. Усього за два роки німецької окупації на території дистрикту "Галичина" було знищено 550 тис. євреїв, 40 тис. померло від голоду, хвороб і знущань у в'язницях, 20 тис. євреїв закінчило життя самогубством [97, с. 3].

В 1941-1942 рр. у містах Галичини швидко зростає чисельність німців, проте з відступом фашистських військ німці, що з'явилися в роки окупації виїхали на територію Німеччини. Раніше, в 1939-1940 рр. за договором між нацистською Німеччиною та СРСР у Німеччину переселилася основна частина довоєнного німецького населення краю.

Одразу ж після звільнення Галичини від німецьких військ відновилося переселення на її територію росіян, євреїв, білорусів, татар, представників інших етносів колишнього СРСР. Основну масу переселенців складали працівники державного та партійного керівного апарату, військовослужбовці, медичні працівники та робітники різних спеціальностей, яких скеровували на відбудову господарства Галичини. Так, наприклад, лише до Львова з липня 1944 р., коли було звільнено місто, і до кінця року прибуло близько 12 тис. осіб, і в тому числі 3,8 тис. – із території РРФСР. Вибіркова розробка талонів прибуття-вибуття, що

проводилася Львівським статистичним бюро в перші повоєнні роки показала, що в 1945 р. у міста області (в адміністративних межах 1939 р.) із території РРФСР в 1945 р. переїхало 26455 осіб, в 1946 р. – 38780 осіб, 1947 р. – 22470 осіб, 1948 р. – 12595 осіб [98]. Найбільша кількість населення прибувала з Москви, Московської, Воронежської, Курської та деяких поволзьких областей, Краснодарського краю та Ленінграда. Зі східних областей РРФСР поверталися головним чином виселені туди перед війною українці та поляки. Чисельними були також вихідці з Білорусі, Узбекистану, Казахстану, Молдавії та Грузії. Основну масу переселенців становили жителі міських поселень, лише серед населення деяких центральних російських областей було багато мешканці сіл. Етнічною групою, чисельність представників якої зростала найшвидше, були українці, причому прибували вони в міста Галичини з найрізноманітніших регіонів. Найбільше було (окрім вихідців із західних областей) колишніх жителів Києва, Харкова, урбанізованих східних та придніпровських областей. Окрему групу населення, яку розміщували в містах та селах Галичини, становили переселенці з українських етнічних земель, що залишилися у складі Польщі. В кінці 40-х років почалося зменшення загального числа мігрантів, а багато з тих, що скеровувалися в західні області на тимчасово, повернулися в місця попереднього проживання. Проте основна частина з тих, що переселялися у міста Галичини у другій половині 40-х років, залишилися в них назавжди.

Новоприбулі займали керівні посади у різних сферах суспільного життя краю. Певною мірою це було зумовлене політикою нової влади, але головною причиною була все-таки нестача місцевих кваліфікованих кадрів, яких серед українського населення Галичини в умовах його постійного пригноблення майже не було. Основний потік мігрантів ішов у Львівську та Дрогобицьку області, що було пов'язано з їх вищим економічним потенціалом, більшою урбанізованістю території та західним

прикордонним положенням, яке зумовило розміщення багатьох військових частин. Найчастіше переселенці осідали у великих містах: обласних центрах, промислових містах, важливих залізничних вузлах.

На противагу цьому процесу у другій половині 40-х років відбувалося переселення з Галичини на територію Польщі основної маси польського населення, відповідно з договором про обмін населення між цією країною та СРСР. За офіційними даними польської статистики лише з українських земель, що перебували у складі Польщі до 1939 р., переселилося близько 788 тис. осіб, а якщо додати ще тих, хто прибув у Польщу не безпосередньо з території західноукраїнських областей, а іншими шляхами – понад 810 тис. Пік переселення припав на 1945 р., коли переїхало понад 0,5 млн. поляків, а до 1947 р. воно в основному завершилося. Найбільше поляків було переселено з територій колишнього Львівського (352,2 тис.) та Тернопільського (229,7 тис.) воєводств [96, с. 173]. Серед тих поляків, що залишилися на території України, основну масу складали представники змішаних українсько-польських сімей, і за статевою структурою у них значно переважали жінки. Окремі випадки переселення поляків на територію Польщі були і пізніше. Так, в 1951 р. при обміні територією між СРСР та Польщею до складу Львівської області ввійшла невелика за площею ділянка на захід від р. Західний Буг із містами Белз та Христинопіль (тепер Червоноград), з якої повністю було виселене населення.

Необхідно відмітити, що певною мірою саме переселення поляків зумовило такий великий приплив населення різних національностей з усіх регіонів СРСР. Справа в тому, що до війни в більшості сфер народного господарства основу керівного складу та кваліфікованих спеціалістів становили особи польської національності. Таким чином, із переселенням поляків у Галичині виникла потреба у спеціалістах найрізноманітніших професій. Підготовка місцевих кадрів вимагала часу, тому в Галичину

скеровувалися працівники необхідних спеціальностей з інших регіонів СРСР.

Усі перераховані обставини привели до того, що за короткий час відбулися кардинальні зміни в етнічному складі населення міст Галичини. Поляки та євреї, представники найчисельніших етнічних груп у містах Галичини першої половини ХХ ст., у другій його половині перестали відігравати провідну роль у суспільному житті більшості міст. Найчисельнішою етнічною групою в містах швидко стали українці, а на друге висунулися росіяни (рис. 4.1). За даними першого повоєнного перепису 1959 р. у Галичині, головним чином у містах, проживало майже 250 тис. росіян, близько 40 тис. російськомовних українців із сходу та півдня України й інших регіонів СРСР, 35 тис. здебільшого російськомовних євреїв, а також помітне число білорусів, татар і т.д. (див. додаток К). Лише росіяни становили 8,6% населення Львівської області, 3,5% – Станіславівської і 2,5% – Тернопільської. В міському населенні їх питома вага була значно вищою і нараховувала відповідно 20,6%, 12,0% і 11,5%. Українці за даними перепису були найчисельнішою національністю, проте, якщо у невеликих містечках їх було 95% населення і більше, то у всіх більших містах помітну частину населення становили представники інших етнічних груп: росіяни, білоруси, євреї, поляки. Зокрема, росіяни складали 27% населення Львова, 25% – Станіслава і Стрия, 23% – Дрогобича, 21% – Бродів, 19% – Коломиї, 17% – Тернополя, Золочева, Городка. Частка євреїв та поляків була значно меншою. Поляків найбільше було у містах Львівської області, де вони майже у всіх містах становили 2–3% населення. В деяких містах цей показник підвищувався до 5–10% (Самбір, Добромиль, Судова Вишня, Бібрка), а у Мостиськах поляки становили 25% населення. Питома вага євреїв лише у деяких найбільших містах краю складала 1–3% (Станіславів, Коломия, Дрогобич, Стрий, Самбір, Борислав), лише у Львові їх було 6,3% населення. Усього

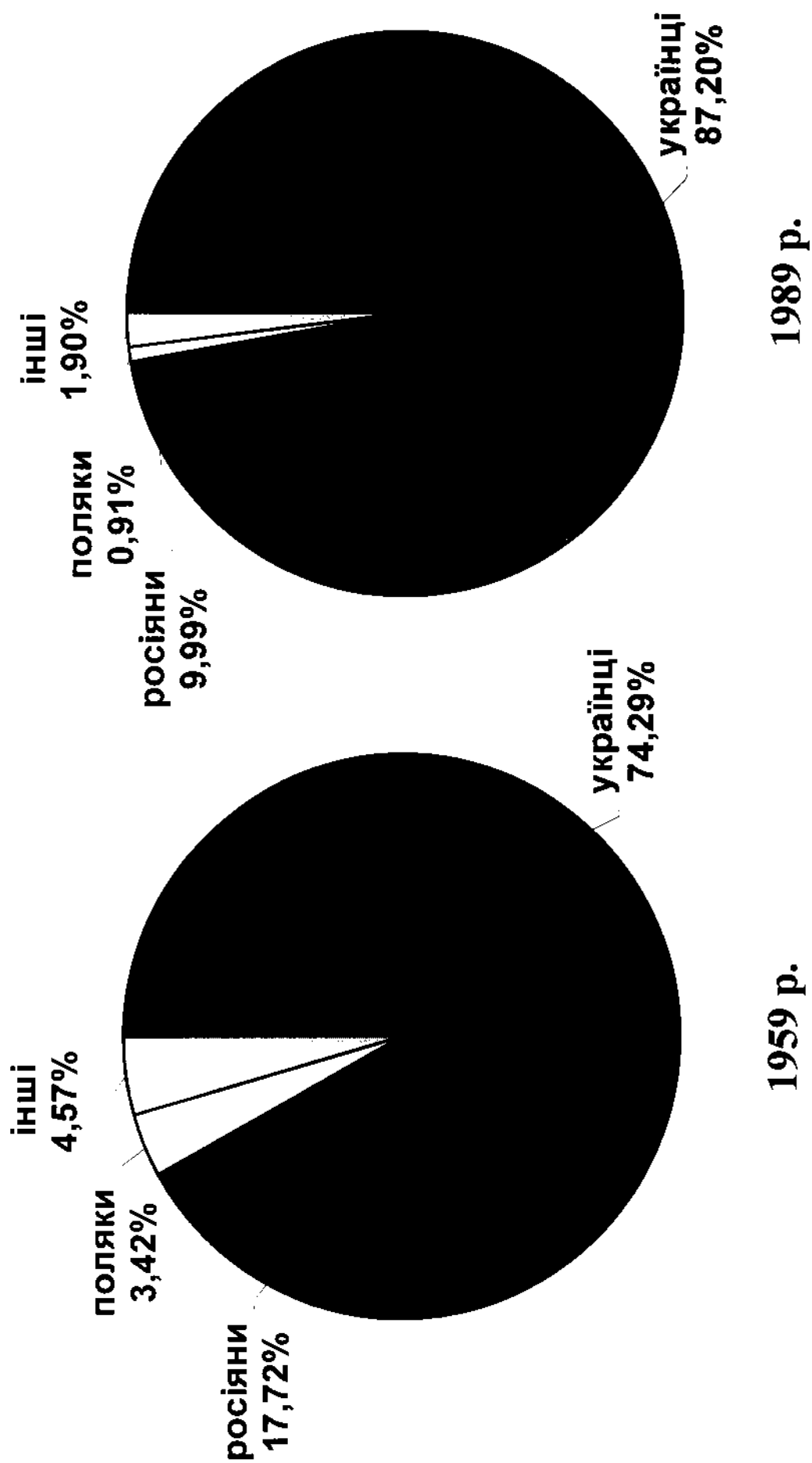

Рис.4.1. Етнічний склад міського населення Галичини в другій половині XX ст.

за нашими підрахунками негаличани за походженням (рахуючи й українців з інших регіонів України та загалом СРСР) в 1959 р. становили не менше 30–40% населення найбільших міст Галичини (а у Львові – до 50%), і маємо всі підстави вважати, що на початок 1950-х років цей показник був ще вищим.

На перший погляд галицькі міста (чи принаймні найбільші з них) чекала доля багатьох інших міст України: поступова русифікація українського населення, зростання чисельності та питомої ваги росіян та жителів інших національностей колишнього СРСР, поява на їх основі багаточисельного російськомовного населення. Насправді ж характер етнічних процесів у містах Галичини був багато в чому протилежним. Наступні переписи відобразили швидке зростання чисельності та питомої ваги українського населення (рис. 4.2). Так, в міському населенні Львівської області питома вага українців за 30 років (1959-1989 рр.) підвищилася з 70 до 84,4%, Івано–Франківської – з 83,4 до 93,5%, Тернопільської – з 81,7% до 88,9%. (див додаток Л) У великих містах частка українців зросла ще більше порівняно із середньообласними показниками: у Львові – на 19 процентних пунктів, Дрогобичі – на 18, Стрию – на 16, Івано-Франківську – на 14 і т.д. Питома вага росіян та інших етнічних груп майже повсюдно знизилася, а у багатьох випадках зменшилася і їх загальна чисельність. Навіть у тих містах, де чисельність росіян дещо зросла, темпи її зростання були в декілька разів нижчими в порівнянні з темпами збільшення чисельності українців. Так, наприклад, за згаданий період чисельність росіян у Львові зросла на 1,8%, а українців – на 152,0%.

Загальний характер етнічних процесів також був зовсім іншим порівняно з центральними, південними чи східними регіонами України. Майже у всіх містах Галичини зменшилася чисельність та питома вага

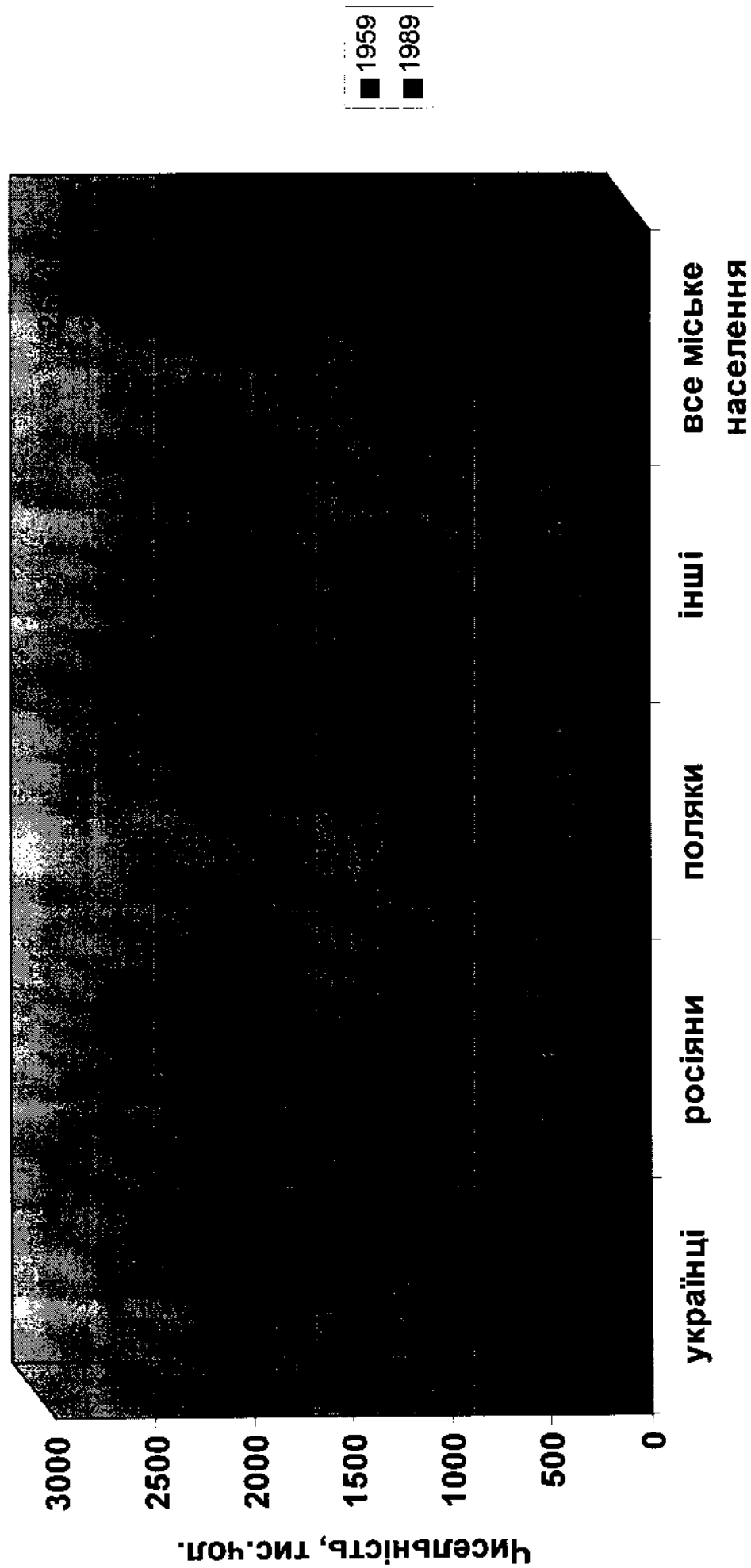

Рис. 4.2. Динаміка чисельності основних етнічних груп міського населення Галичини в другій половині XX ст.

українців із рідною російською мовою, зате зросло число україномовних росіян, поляків, євреїв, білорусів.

Найважливішою причиною підвищення питомої ваги українців у міському населенні Галичини стала інтенсивна міграція українського населення із сільської місцевості в результаті доволі швидкої індустріалізації регіону. Іншими важливими факторами були: вищий природний приріст серед українців порівняно з іншими національностями; зменшення чисельності деяких інших етнічних груп (зокрема поляків та євреїв) внаслідок еміграції та асиміляції; територіально-адміністративні зміни тощо. Крім того, очевидно, що дія всіх цих факторів була суттєво підсилена ще одним – традиційно високою етнічною самосвідомістю галицьких українців, яка стримувала їх русифікацію.

Провідна роль індустріалізації у зростанні питомої ваги українців у міському населенні Галичини була б неможливою без етнічної однорідності сільської місцевості, де українці у всіх областях становили 97–99% населення, та великої щільності сільського населення, завдяки чому регіон був достатньо забезпечений трудовими ресурсами. Адже саме у Галичині щільність сільського населення є одною з найвищих в Україні і становить у середньому близько 50 осіб на 1 кв. км. В окремих районах вона сягає 90–100 осіб на 1 кв. км. Усі інші етнічні групи не мали подібної підтримки, оскільки в сільському населенні їх представників майже не було, а етнічні території знаходилися далеко від Галичини.

Потрібно сказати, що спочатку у процесі індустріалізації поряд із міграцією українців із сільської місцевості спостерігався також значний приплив населення інших національностей. Адже в цей час на території Галичини будувалася велика кількість нових підприємств, розвивалися різні галузі промисловості, виникали нові міста. Основними напрямками у розвитку господарства краю стали: розробка родовищ кам'яного вугілля у Львівсько-Волинському басейні, розвиток хімічної промисловості у

Прикарпатті, розвиток машинобудування у великих містах, побудови великих електростанцій у Бурштині та Добротворі тощо. В нових для Галичини галузях промисловості тривалий час усе ще не вистачало кваліфікованих робітників, і ця нестача покривалася за рахунок спеціалістів з інших регіонів СРСР. Тому в більшості нових міст та селищ, що виникли й розвинулися в 50–60-х роках, спостерігалася підвищена вага росіян та деяких інших етнічних груп населення. Так, наприклад, за даними перепису 1959 р. росіяни у Соснівці складали 20,1% населення, Червонограді – 19,1%, Гірнику – 14,1%, в 1970 р. у Бурштині вони становили 15,1% населення. В цих містах було також багато білорусів, татар, російськомовних українців. Проте вже у 70-х роках остаточно сформувалася система підготовки місцевих спеціалістів, тому в нових містах і селищах, пік розвитку яких припав на 70–80-і роки, ми спостерігаємо протилежне явище: дещо вищу питому вагу українців у населенні порівняно з містами й селищами, що виникли в 50–60-х роках, та багатьма давніми містами. Так, зокрема, у Новояворівську в 1989 р. українці становили 94,3% населення, у Новому Роздолі – 93,3%. (див. додаток М)

Ще відмітимо, що навіть серед мігрантів із республік колишнього СРСР завжди значну частину становили українці. За даними комплексного дослідження міграційних процесів, проведеного в Україні в 1967-1968 рр., серед переселенців у міста Львівщини українці переважали в міграційних потоках із Молдавії, Казахстану, Прибалтики. Серед мігрантів із Білорусі вони становили 40% , в той час як росіяни й білоруси – по 26,4%. Серед прибулих із РРФСР, Закавказзя, Середньої Азії переважали росіяни. Усього в період дослідження серед прибулих у міста Львівської області (внутріобласна та міжобласна міграція) 81% становили українці, 15,6% – росіяни [99, с. 41].

Вищий природний приріст в українців порівняно з іншими національностями досягався за рахунок кращої статеві-вікової структури, вищих показників народжуваності. Адже в українців значно нижча порівняно з іншими національностями питома вага осіб старшого та похилого віку й, відповідно, вища питома вага дітей і молоді. Вища народжуваність в українців пояснюється їх кращою статеві-віковою структурою, традиційно стійкими шлюбно-родинними зв'язками, а також тим фактом, що більша частина сучасного українського міського населення – недавні жителі сільської місцевості (або їх діти), і тому у них демографічна поведінка ще багато в чому близька до демографічної поведінки сільського населення, а характерною особливістю останньої є висока народжуваність.

Нарешті, важливим фактором етнічних змін у міському населенні стали адміністративні перетворення: надання статусу міських поселень деяким сільським населеним пунктам і включення з розвитком міст у їх адміністративні межі прилеглих сіл (останнє явище в повоєнний період було характерне як майже для всіх великих міст, так і для багатьох середніх та малих). Оскільки населення новостворених селищ міського типу чи приєднаних сіл складали майже виключно українці, їх питома вага в міському населенні зростала. Так, наприклад, в період між переписами 1979 та 1989 рр. у Тернопільській області отримали статус селищ міського типу 7 поселень із загальним населенням понад 20 тис. осіб. За даними перепису 1989 р. у цих поселеннях українці становили 98-99% населення.

4.2. Найчисельніші етнічні групи

У містах Галичини зараз проживають представники понад 100 національностей. Проте цей факт зовсім не свідчить про багатонаціональність міст. Адже в Галичині немає такого міського поселення, де б найчисельніша національність – українці – становили

менше 70% населення; серед усіх інших етнічних груп лише близько 10 нараховують понад 1 тис. осіб кожна, і всього 5 – понад 10 тис. осіб, а чисельність інших у кращому випадку сягає декількох сотень. Поряд з тим говорити про абсолютну мононаціональність міського населення чи про простоту етнічного складу та етнічних відносин у містах Галичини також було б помилкою. Вплив етнічної групи на суспільне життя міста визначається не тільки її питомою вагою в населенні, але й соціальною активністю її представників, компактністю їх проживання, етнічною самосвідомістю тощо. Крім того, етнічні групи (у тому числі й українці) є неоднорідними, тобто складаються з різних за походженням, національно-культурною орієнтацією, ступенем адаптації до міських умов груп населення. Тому з національностей, що проживають у містах Галичини, окрім українців, роль як мінімум ще трьох – росіян, поляків та євреїв – є достатньою для того, щоб говорити, що вони формують етнічне обличчя міст краю, активно впливаючи на їх життя.

4.2.1. Українці. Українці є корінними жителями Галичини і в усіх областях регіону вони становлять більшість міського населення. У 1989 р. найнижча питома вага українців спостерігалася в міському населенні Львівської області – 84,4%; в Івано-Франківській області цей показник становив 88,9%, Тернопільській – 93,5%. Українці нараховували 90 і більше відсотків населення у 27 із 41 міста Львівської області, 12 з 14 – Івано-Франківської і 15 з 16 – Тернопільської, тобто в 76,1% всіх міст названих трьох областей. Менш як 80% українців було лише у Львові, Мостиськах, Трускавцю й смт Моршині.

Упродовж 1959-1989 рр. чисельність українців, міських жителів, зросла у Львівській області в 2,4 рази, Івано-Франківській – 2,6 разів, Тернопільській – 2,9 разів, проте вони все ще залишаються найменш урбанізованою національністю Галичини, значно поступаючись за цим показником іншим етнічним спільнотам. У 1989 р. лише близько половини

українського населення Галичини проживало у міських поселеннях, причому лише у Львівській області більша частина українців проживала в міських поселеннях, в інших областях цей показник становив менше 40%, тоді як загалом по Україні міськими жителями було 65,8% українців. В той ж час питома вага міських жителів серед росіян Галичини в 1989 р. становила 95%, поляків – 65%, євреїв – понад 99%.

Найвища питома вага українців спостерігається у невеликих містах людністю до 10 тис. осіб. Серед 34 міст цієї групи лише у трьох прикордонних – Хирові, Раві-Руській і Мостиськах – українці становлять менше 90% населення. В інших містах питома вага українців найчастіше коливається в межах 95-98%, тобто за етнічним складом населення вони майже не відрізняються від оточуючої сільської місцевості. Аналогічна ситуація склалася і в абсолютній більшості селищ міського типу, хоча у них частка українців може сягати і 99% (Золотники, Ланчин, Чернелиця, Яблунів та деякі інші).

У містах із населенням у декілька десятків тисяч осіб питома вага українців дещо зменшується, становлячи в середньому близько 90%. Менше 90% населення вони складають у Бродах, Городку, Кам'янці-Бузькій, Соснівці, Яворові Львівській області та Чорткові на Тернопільщині. Окремо тут необхідно виділити Трускавець та Моршин, де українців в 1989 р. було менш як 80%. Нижча порівняно з іншими містами питома вага українців у цих поселеннях пояснюється особливістю виконуваних ними функцій – це великі курортні центри. Найвища частка корінної національності (93–95%) серед міських поселень людністю 10-50 тис. осіб спостерігається в більшості промислових міст (особливо в тих, які активно розвивалися у 70-80 роках), а також у багатьох слаборозвинутих аграрних містах, розташованих переважно в Тернопільській та, меншою мірою, Івано-Франківській областях. До першої з вищеназваних груп відносяться такі міста як Миколаїв, Новий

Розділ, Новояворівськ, Стебник та ін., до другої – Бережани, Борщів, Бучач, Заліщики, Збараж і т.д.

Найменшою питома вага українців є у містах людністю 50–100 тис. осіб та в обласних центрах, де вони, як правило, становлять менше 90% населення. Лише в Тернополі й Калуші частка корінної національності дещо вища, хоча в цих містах у недалекому минулому українців було помітно менше.

В останні десятиліття проходив неухильний процес зменшення відмінностей, що існують у етнічному складі населення великих міст, порівняно з малими міськими поселеннями. Відбувалося це шляхом швидкого зростання питокої ваги українців у великих містах. Раніше ми вже говорили про те, що основною причиною цього процесу була інтенсивна міграція українського населення із сільської місцевості в міста, підсилена дією деяких інших факторів. Проте існує невелика група міст, у яких частка українців, у досліджуваний період зменшилася. Передусім, це міста – центри курортного та інших видів відпочинку населення, у яких розвиток рекреаційного господарства одночасно стимулював переселення неукраїнського населення з різних регіонів колишнього СРСР. Наприклад, в Моршині питома вага українців знизилася з 87,1% у 1979 р. до 77,1% в 1989 р., Трускавці – з 84,9 до 79,3%, Яремчі – з 96,7 до 95,8%. Частка українців зменшилася навіть у більшості невеликих місцевих центрів відпочинку, таких як Немирів, Славське, Східниця чи Шкло, хоча у них темпи зменшення були помітно нижчими порівняно з колишніми загальносоюзними центрами відпочинку. Крім цієї групи міських поселень, питома вага українців зменшувалася у деяких прикордонних містах (наприклад Яворові та Хирові), що було зумовлене розміщенням у них військових формувань, а отже переселенням туди сімей військовослужбовців різних національностей.

Українське міське населення Галичини має найбільш оптимальну порівняно з іншими етнічними групами статеву-вікову структуру. Зокрема, вона характеризується найбільш збалансованим співвідношенням чоловіків та жінок, високою питомою вагою осіб молодого віку і відносно низькою – літнього та похилого.

Корінне українське населення сучасних галицьких міст на відміну від міських українців інших регіонів держави значної русифікації не зазнало, і зараз у всіх областях Галичини близько 99% українського міського населення рідною мовою вважають мову своєї національності. Помітна частка українців із рідною російською мовою спостерігається лише у деяких найбільших містах. Так, у Львові в 1989 р. вона становила 3,1%, Івано-Франківську – 3,3%, Стрию – 2,3%, Трускавці – 2,0%. Цікаво, що серед українців, для яких рідною мовою є російська, найбільше осіб літнього й похилого віку. Питома вага українців із рідною російською мовою постійно зменшується, адже в 1959 р. російськомовні українці становили близько 4% українського міського населення, а у великих містах цей показник сягав 10%. Проте, загальна чисельність російськомовних українців зменшується доволі повільно, а в деяких містах у 70-80-х роках вона навіть дещо зростала. Потрібно сказати, що існують певні підстави вважати дещо заниженим фіксований радянськими переписами ступінь русифікації українського міського населення Галичини. Справа в тому, що післявоєнні переписи реєстрували рідну мову населення, а в Галичині серед русифікованих українців спостерігалася тенденція називати рідною мовою українську, хоча і розмовною мовою у них була російська.

4.2.2. Росіяни. За часом появи в містах Галичини росіяни відносяться до найбільш молодих етнічних груп, адже до Другої світової війни невелика кількість росіян проживала лише у деяких найбільших містах, а масово поселятися у містах краю вони почали лише в повоєнний період. Найбільш потужний приплив росіян спостерігався у перше

післявоєнне десятиліття, коли в Галичину переселилося понад 200 тис. росіян і вони одразу ж стали другою за чисельністю етнічною групою в регіоні. Більш чи менш чисельні групи російського населення є зараз у всіх містах краю, налічуючи у деяких із них тисячі осіб, а у найбільших – десятки тисяч і нерідко сягаючи 10-15% населення, а в окремих випадках і більше. Росіяни становлять зараз невід’ємну рису суспільного життя більшості міст Галичини, здійснюючи на нього значний вплив.

За результатами перепису 1989 р. у Галичині проживало 278,7 тис. росіян, і найбільше з них – 195 тис., або 70% всіх росіян краю – у Львівській області. Понад 95% росіян є міськими жителями і цей показник постійно зростає. За 1959-1989 рр. загальна чисельність росіян у Галичині збільшилася лише на 13,3%, а у міському населенні – на 20,4%. Найбільше зросла чисельність росіян у міському населенні Івано-Франківської області – на 68,9%; у Львівській області цей показник становив 18,4%, Тернопільській – 16,2% (цікаво, що загальне число росіян у цій області зменшилося).

Питома вага росіян як в усьому населенні, так і в міському постійно знижується. Зокрема, якщо у 1959 р. вони становили 17,7% міського населення Галичини, то у 1989 р. – лише 10,0%. У Львівській області ці показники становили відповідно 20,6 і 11,7%, Івано-Франківській – 11,5 і 9,2%, Тернопільській – 11,5 і 5,1%. Для порівняння, загалом по Україні питома вага росіян за цей ж період зросла з 16,9 до 22,1%, а їх чисельність збільшилася з 7,1 до 11,4 млн. осіб (у міському населенні чисельність зросла на 74%, а питома вага зменшилася з 30 до 29%). Упродовж 1959-1989 рр. у Львівській та Тернопільській областях зменшилася частка росіян у всьому населенні, тоді як у всіх інших областях України (крім Криму) вона зросла.

В 1989 р. у Галичині було 13 міських поселень (12 міст і смт Моршин), де росіяни становили понад 10% населення, причому 10 із них

знаходилося у Львівській області, 3 – в Івано-Франківській. Ще у 18 містах і 3 селищах вони складали 5-10% населення. У 1979 р. міст і селищ, де росіян було понад 10%, нараховувалося 15, 5-10% – 23. Основна маса росіян проживала в адміністративних центрах відповідних областей. В 1989 р. у Львові було 126,5 тис. росіян (або 64,8% всіх росіян області), Івано-Франківську – 35 тис. (61,4%), Тернополі – 14,5 тис. (54,6%). Усього в обласних центрах проживало 176 тис. росіян, або 66% російського міського населення. Окрім обласних центрів, найбільш чисельні групи російського населення знаходилися у Стрию (9,2 тис.), Червонограді (8,8 тис.), Дрогобичі (7,3 тис.), Коломиї (6,9 тис.). В таких містах як Калуш, Трускавець, Самбір, Броди, Чортків, Борислав і Городок їх було 2-5 тис., ще в 11 містах і смт Моршин – 1-2 тис. Всього групи росіян чисельністю 100 осіб і більше були в 60 містах (84,5% всіх міст) і 25 селищ міського типу (30,5%) (рис. 4.3).

За часом формування російських груп населення, джерелами їх поповнення, внутрієтнічними процесами міста Галичини можна поділити на декілька типів. До першого типу належать міста, російське населення яких сформувалося майже виключно за рахунок переселенців перших повоєнних років і надалі ззовні майже не поповнювалося. Сюди відносяться майже всі селища міського типу та невеликі міста людністю до 10 тис. осіб, а також деякі міста з населенням 10-50 тис. жителів (останні переважно у Івано-Франківській та Тернопільській областях). Групи російського населення у таких містах не дуже чисельні і у них відбувається відносно швидке зменшення числа та питомої ваги росіян. Темпи цього процесу можуть бути різними і залежать головним чином від загальної чисельності росіян. Так, наприклад, у таких містах як Бібрка, Добромиль чи Судова Вишня, де в 1959 р. чисельність росіян становила 100-200 осіб, до 1989 р. їх число зменшилося у два рази і більше, а у Миколаєві, Жовкві, Бориславі, де росіян тоді ж було 500-1000 осіб, – в середньому

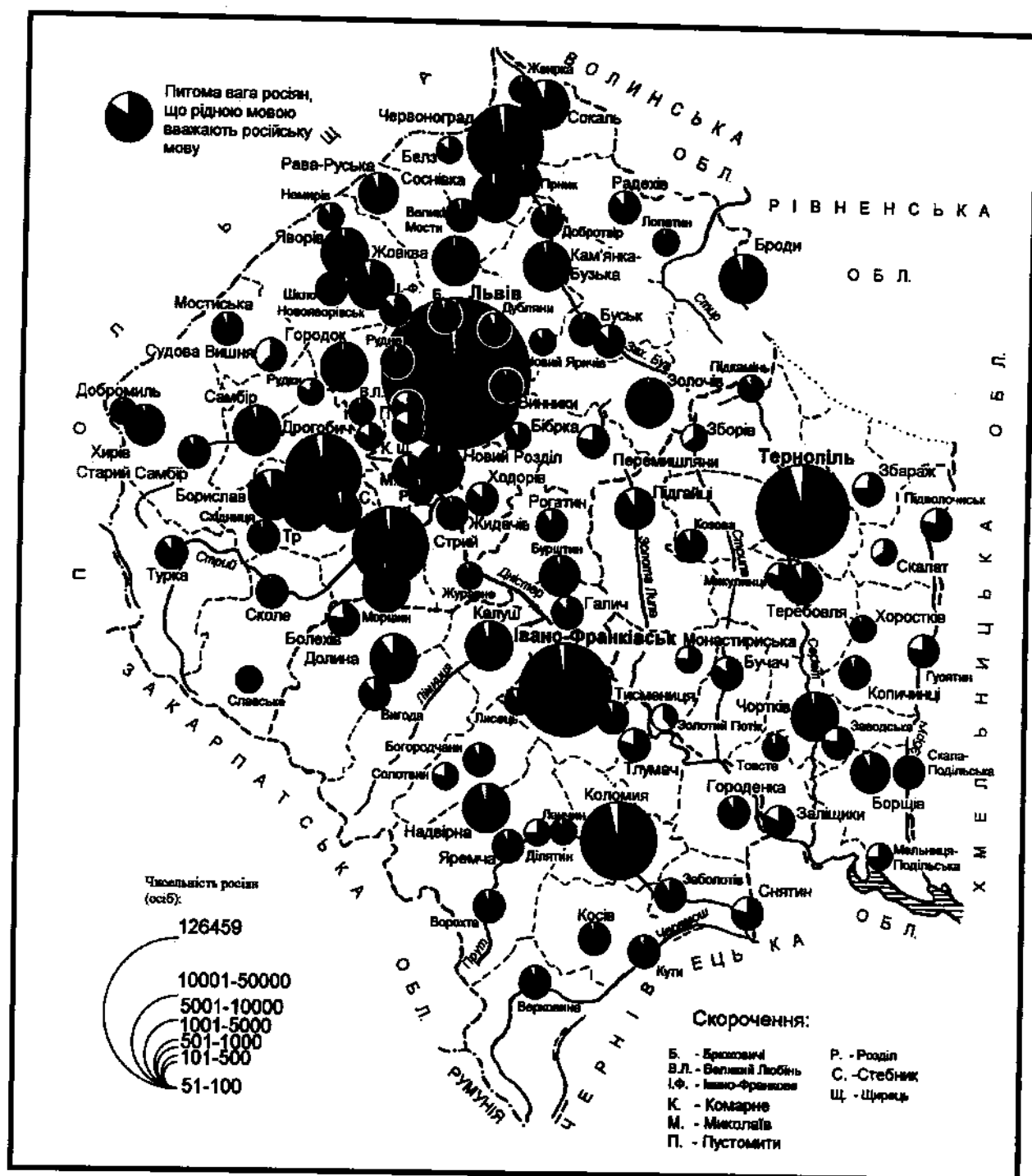

Рис. 4.3. Росіяни в міських поселеннях Галичини (1989 р.)

на 30%. Ще однією характерною рисою міст цього типу є наявність у них серед росіян доволі великої частки тих, які рідною мовою вважають українську (в окремих випадках вона може сягати декількох десятків процентів від загальної чисельності росіян: у Перемишлянах, Збаражі, Зборові, Монастириськах, Тлумачі – понад 20% в 1989 р.. Судовій Вишні і Скалаті – понад 30%, Угневі – 44,4%) та значне число росіян похилого віку.

Другий тип становлять нові промислові міські поселення, російське населення яких формувалося у процесі їх розбудови. До цього типу належать такі міста як Червоноград (чисельність росіян упродовж 1959-89 років зростає у 3,8 рази), Стебник (3,1 рази), Соснівка (3,6 рази), Калуш (3,8 рази), Новий Розділ, Новояворівськ, Бурштин, деякі селища (Добротвір, Гірник). В більшості з названих поселень чисельність росіян уже до початку 80-х років стабілізувалася й поступово почала зменшуватися. Зокрема, за 1979-1989 рр. число росіян у Соснівці зменшилося на 12,7%, Калуші – на 11,7%, Новому Роздолі – на 4,6%, Стебнику – на 2%. В деяких містах (Червоноград, Новояворівськ) чисельність росіян продовжувала зростати, але їх питома вага – зменшилася. Російське населення міст цієї групи має дуже високий показник володіння російською мовою як рідною (95-97%), оскільки воно сформоване недавніми мігрантами.

Третій тип становлять міста, в яких основне ядро російських груп населення сформувалося здебільшого до середини 50-х років, але зростання їх чисельності (а часом і питомої ваги), хоча і не надто велике, проходило і в наступні десятиліття (включно до середини 80-х). Сюди можна віднести Броди, Городок, Кам'янку-Буську, Мостиська, Раву-Руську, Чортків, Яворів та деякі інші міста. Справа в тому, що у перерахованих містах розміщуються чисельні військові підрозділи, і тому російське населення в них постійно зростало за рахунок сімей офіцерів дійсної служби та обслуговуючого персоналу, переселених з різних регіонів колишнього СРСР. Не дивно, що міста цього типу знаходяться

здебільшого у прикордонній Львівській області. Питома вага росіян у таких містах є однією з найвищих у Галичині. Для прикладу, у 1989 р. у Бродах вона становила 12,8% (чисельність росіян упродовж 1959-1989 років зросла на 55%), Яворові – 12,7% (на 54,5%), Городку – 12,6% (на 19,4%). Певною мірою мілітарний фактор вплинув на формування російського населення Стрия, Самбора та ряду інших міст. В окремих випадках розміщення додаткових військових підрозділів приводило до різкого підвищення чисельності та питомої ваги росіян впродовж короткого періоду, як наприклад у Хирові, де розміщення десантних частин у 80-х роках спричинило зростання числа росіян у 1989 р. порівняно з 1979 р. в 3,8 рази, а питомої ваги – з 4,4% до 12,3%. Упродовж 1979-89 рр. деяке підвищення чисельності та питомої ваги росіян відбулося також у прикордонних Мостиськах, Раві-Руській та Яворові.

В ще один окремий тип доцільно виділити міста та селища – центри відпочинку населення, в більшості з яких у 80-х роках відбулося різке зростання чисельності та питомої ваги росіян та представників деяких інших національностей. Так, наприклад, за попередній міжпереписний період чисельність росіян у Трускавці зросла більш як на 2000 осіб (на 125%), а питома вага підвищилася з 12,2 до 15,9%, в Моршині – більш як на 700 осіб (на 175,0%), і – з 10,2 до 17,3%. В 1,5-2,5 рази зросла чисельність росіян у Гусятині, Славському, Східниці, Яремчі, хоча ці населені пункти виконують функції місцевих центрів відпочинку, тому питома вага росіян у них значно менша порівняно з Трускавцем і Моршином.

Нарешті, як окремий тип потрібно розглядати обласні центри та деякі інші найбільші міста регіону (Дрогобич, Коломия, Самбір, Стрий). На динаміку російського населення у них окрім наведених для інших груп міст, вагомо впливали і багато інших факторів. Це і постійні міграції населення між найбільшими містами, асиміляція росіянами частини представників інших етнічних спільнот (євреїв, білорусів, російсь-

комовних українців), міграція до обласних центрів росіян із невеликих міст, селищ та сіл регіону тощо. Велика кількість факторів, що впливають на динаміку російського населення обласних центрів робила її малопередбачуваною. Так, на перший погляд, у найбільш привабливому для росіян Львові за 1979-1989 рр. їх чисельність зменшилася на 1,5%, хоча загалом по області вона дещо зросла. У Тернополі число росіян за цей же період зросло на 4,6%, у Івано-Франківську – майже на третину. В обласних центрах й інших великих містах майже все російське населення розмовляє своєю рідною мовою. Так, у Львові в 1989 р. 98,0% росіян рідною мовою вважало російську, у Івано-Франківську – 98,1%, Тернополі – 94,9%, що є одними з найвищих показників у відповідних областях та загалом по Галичині. Цьому сприяло привілейоване становище російської мови у різних сферах суспільного життя, наявність широкої мережі російськомовних шкіл, російськомовна преса, телебачення, інші фактори.

4.2.3. Поляки. В 1989 р. на території Галичини проживало близько 37 тис. поляків, в тому числі 24,2 тис. (65,6%) – у містах і селищах. Найбільше їх було у Львівській області – 26,9 тис. На території України більше ніж на Львівщині поляків є лише у Житомирській та Хмельницькій областях. Питома вага поляків в міському населенні Галичини є незначною і становить менше 1% (лише у Львівській області – 1%). Упродовж 1959-1989 рр. загальна чисельність поляків у Галичині зменшилася на 60%, а у міському населенні – на 43,3%. Темпи зниження чисельності поляків у Галичині є помітно швидшими порівняно з іншими регіонами України, незважаючи на те, що поляки інших областей більш українізовані порівняно з поляками Галичини. Існують декілька факторів, що суттєво впливають на зменшення числа поляків у Галичині, яких немає в інших регіонах їх компактного проживання в Україні. Перший фактор – поступовий виїзд поляків на постійне проживання в Польщу, дія якого підсилюється прикордонним положенням Галичини з цією країною. Крім

того, Галичина увійшла до складу СРСР лише в 1939 р., і тому багато сучасних поляків зберегло родинні зв'язки з польським населенням краю, яке у повоєнні роки виїхало в Польщу, що також сприяє еміграції. Другим важливим фактором є несприятлива вікова структура поляків Галичини, у якій багато осіб похилого віку. Як ще один фактор відмітимо також міграцію деякої частини поляків в інші регіони колишнього СРСР. Так, дослідження міграційних процесів, проведене в другій половині 60-х років В. Оникієнком та В. Поповкіним, виявило, що представники польської національності становили помітну частку мігрантів зі Львівської області у Прибалтику, де на території Литви знаходився найбільший в колишньому СРСР район компактного проживання поляків (понад 250 тис. у 1989 р.) [99, с. 41]. Нарешті, так само як і в інших регіонах України, на зменшення чисельності поляків суттєво впливала їх асиміляція в українськомовному (у великих містах – українсько-російськомовному) середовищі.

Найбільше число поляків проживає у обласних центрах. Зокрема, у Львові у 1989 р. проживало 9,7 тис. поляків (1,2% населення міста і 53,6% поляків – міських жителів області), Тернополі – 1,2 тис. (відповідно 0,6 і 37,1%), Івано-Франківську – 1,1 тис. (0,5 і 36,4%). Усього в обласних центрах проживало близько половини польського міського населення, або 30% всіх поляків Галичини. Відносно багато поляків було і в інших великих містах краю – Дрогобичі (664 особи у 1989 р.), Коломії (567 осіб), Бориславі (497 осіб), Стрию (470 осіб). Характерною особливістю польського населення великих міст є те, що у них доволі велика частка поляків, які рідною мовою вважають мову власної національності – 20-30%, а у Львові – 45,8%. Декілька десятиліть тому чисельність і питома вага поляків у великих містах була значно вищою. Так, в 1959 р. у Львові вони становили 3,9% населення, Коломії – 4,0%, Бориславі – 4,1%, Самборі – 9,2%. Практично у всіх містах і селищах поляки складали більше 1% населення.

Серед польського населення Галичини окремо можна виділити жителів деяких міст і селищ, що знаходяться у Львівській області поблизу українсько-польського кордону. Сюди відносяться Мостиська – друге після Львова за чисельністю поляків місто Галичини (1693 особи в 1989 р.) та єдине в Галичині місто, де представники некорінної національності становлять понад 20% населення. Далі необхідно згадати Самбір (1497 осіб, або 3,6% населення) та деякі менші населені пункти: Добромиль, Нижанковичі, Стара Сіль. Особливістю цих населених пунктів є те, що у них найвища в Галичині питома вага поляків, які рідною мовою вважають мову власної національності: у Мостиськах – 90,5%, Старій Солі – 81,8%, Самборі – 72,4%, Добромилі – 57,8%. Крім того, у цих міських поселеннях спостерігаються найнижчі темпи зменшення чисельності поляків, а у Мостиськах за 1979-1989 рр. вона навіть зросла на 9,2%. Цьому сприяє не лише їх відносно компактне проживання, але й можливість постійно підтримувати зв'язки з родичами в Польщі, наявність помітного числа поляків у навколишній сільській місцевості (у Мостиському, Самбірському та Старосамбірському районах). Завдяки цим факторам місцеві поляки мають сприятливі умови для спілкування рідною мовою та задоволення інших національно-культурних потреб.

Відносно чисельне польське населення є в деяких інших населених пунктах Галичини: Меденичах та Щирцю Львівської області, Скалаті й Підволочиську – Тернопільської, Обертині – Івано-Франківської. У них проживає по декілька сот поляків, або 3-6% населення. Здебільшого понад 90% поляків у цих населених пунктах рідною мовою вважають українську.

Усього за даними перепису 1989 р. у Галичині було 5 міст, де поляки нараховували понад 1000 осіб, 2 міста – 500-1000 осіб і 20 міст та 4 селища – від 100 до 500 осіб (рис. 4.4). Понад 1% населення вони становили у 34 містах і селищах, але понад 5% – лише у 3 (Мостиська,

Меденичі і Скалат). У всіх інших містах чисельність поляків є незначною і швидко зменшується.

Більше половини поляків Галичини рідною мовою вважають українську. Зокрема, у Львівській області цей показник у 1989 р. становив 45%, Івано-Франківській – 75%, Тернопільській – 80%. В міському населенні ці показники ще вищі. Крім того, в населення польської національності у 60-80-х роках поступово зростала питома вага тих, хто рідною мовою вважає російську. Найбільше російськомовних поляків в 1989 році було у нових промислових містах: у Червонограді – 22,6% всіх поляків, Соснівці – 19,2%, Новому Роздолі – 13,6% і т.д. Це підштовхує до висновку, що російськомовні поляки Галичини є вихідцями з русифікованих південних та східних областей України чи інших регіонів колишнього СРСР. Багато російськомовних поляків є також у Трускавці (19,1%), Львові (14,8%), Івано-Франківську (14,1%).

У статевій структурі польського населення Галичини спостерігається значна перевага жінок над чоловіками. Наприклад, у Львівській області в 1989 р. на 1000 полячок припадало 682 поляки, Івано-Франківській – 564. В минулі роки диспропорція була ще більшою. Основи цього були закладені в перші повоєнні роки, коли серед поляків, які не переселилися в Польщу, а залишилися в Україні, були головним чином жінки зі змішаних українсько-польських сімей. У віковій структурі понад 50% становлять особи віком 50 років і старше.

4.2.4. Євреї. У післявоєнний період єврейська етнічна група формувалася в Галичині фактично наново. Зараз основну частину євреїв краю складають вихідці з різних регіонів колишнього Радянського Союзу. Основна маса з них прибули в Галичину з найбільших міст європейської частини Росії, а також Білорусі, Молдови, деяких областей України. На те,

звідки походять євреї, вказують рідна мова та друга мова більшості сучасних євреїв краю. Єврейське населення повосної Галичини майже на пов'язане з колишніми "галицькими жидами". Від довоєнного єврейського населення сучасні євреї суттєво відрізняються своїми світоглядними позиціями та культурною орієнтацією, так як формування їх менталітету проходило під значним впливом російського етнокультурного середовища. Крім того, непорівняно меншою є їх чисельність, а отже і набагато слабшим – вплив на суспільне життя Галичини.

За результатами перепису 1959 р. у Галичині проживало 35 тис. євреїв (із них 30 тис. у Львівській області) і в деяких містах їх питома вага була доволі помітною. Упродовж наступних десятиліть відбувалося швидке зменшення чисельності та питомої ваги єврейського населення. В 1989 р. у Галичині вже було лише близько 17 тис. євреїв, із них понад 14 тис. – у Львівській області, а 12,8 тис. (75,5% всіх євреїв краю) – безпосередньо у Львові. Євреї – найбільш урбанізована етнічна група Галичини. В містах і селищах проживає 99,5% всіх євреїв, із них 87% – в обласних центрах. Крім обласних центрів, декілька сот євреїв мешкає у Дрогобичі, Стрию, Бориславі, Коломиї, Трускавці, Самборі (рис. 4.5). В 1989 р. понад 1% населення євреї становили лише у Львові, а у всіх інших містах цей показник був значно нижчим.

Основною причиною стрімкого падіння чисельності євреїв в останні десятиліття є виїзд їх на постійне проживання в Ізраїль та деякі інші країни. Особливо посилювався цей процес у 70-х роках, коли у СРСР пом'якшилися умови виїзду єврейського населення на історичну батьківщину. Так, наприклад, у Львівській області впродовж 1959-1970 рр. чисельність єврейського населення зменшилася на 7,8%, а за 1970-1979 рр. – уже на 28,1%. Ще однією причиною зменшення чисельності євреїв була їх асиміляція з росіянами. Слід сказати, що у багатьох випадках це не була остаточна асиміляція із зміною етнічної самосвідомості. Часто євреї

просто замовчували свою національність і при проведенні перепису у відповідній графі записували іншу національність (найчастіше росіянин або білорус). Адже національність "євреї" могла вплинути на кар'єру людини, несла в собі певні незручності в побутовому житті, хоча офіційно "ленінська національна політика" передбачала рівні права для всіх народів колишнього СРСР. Таким чином реальне число євреїв завжди було суттєво вищим аніж дані офіційних переписів.

Рідною мовою для абсолютної більшості євреїв Галичини є російська, якою розмовляють 86,6% всіх євреїв Львівської області, 77,9% – Івано-Франківської. Частка євреїв, що вважають рідною мовою мову своєї національності, а такою євреї називають іврит чи, рідше, ідиш, постійно зменшується і, найбільш ймовірно, що навіть ті менш як 10% євреїв, які визнають за рідну мову власної національності, насправді майже нею не спілкуються. Поступово зростає питома вага євреїв, які рідною мовою вважають українську. Цікаво, що серед євреїв спостерігається високий показник володіння українською мовою як другою (близько 60%), тоді як у росіян та білорусів він помітно нижчий. Рідною мовою мову своєї національності здебільшого вважають євреї похилого віку. Так, наприклад, в 1989 р. серед євреїв віком 60–69 років у Львівській області цей показник становив 12,3%, віком 70 років і старші – 18,3%, а в середньому – лише 9,8%. Натомість понад 95% молодого віку рідною мовою вважають російську. Цікаво, що найвища частка євреїв, які рідною мовою вважають мову власної національності спостерігається не у Львові чи інших обласних центрах, де їх проживає найбільше, а у деяких малих та середніх за величиною містах. Так, якщо у Львові в 1989 р. цей показник становив 9,4%, Івано-Франківську – 13,0%, Тернополі – 16,2%, то в Надвірній – 42,9%, Бородах – 35,3%, Бориславі – 23,6%, Коломиї – 22,5%, Самборі – 20,6%. Крім того, у багатьох малих та середніх містах вища частка євреїв, які рідною мовою вважають українську, і нижча – російську. Скоріш

усього це пов'язане з тим, що у обласних центрах основну масу єврейського населення складають “російські” за походженням євреї, в той час як у менших містах збереглося деяке число євреїв – довоєнних жителів Галичини та їх нащадків.

Єврейське населення характеризується надзвичайно поганою віковою структурою (близько 60% євреїв – особи віком 50 років і старші), крім того вони мають несприятливі показники природного приросту (смертність у декілька разів перевищує народжуваність).

4.3. Мовна ситуація

Важливим напрямком вивчення міжетнічних відносин є дослідження мовної ситуації, що формується в результаті тривалого контакту різних етнічних спільнот. Джерелом її аналізу найчастіше виступають показники рідної мови населення різних національностей (його реєстрували всі повоєнні переписи) та другої мови, якою воно вільно володіє (з'явився у переписних листах з 1970 р.). Для аналізу мовної ситуації у регіоні в багатьох випадках ефективніше використовувати не власне показники рідної чи другої мови населення, а похідні від них коефіцієнти етнолінгвістичного превалювання (переваги), що показують якій з мов (зазвичай порівнюються російська мова та мова корінної для даної території національності, тобто в нашому випадку – українська) надається перевага у процесі адаптації представників різних національностей у новому середовищі. Таким чином, показники етнолінгвістичного превалювання вказують на напрямки та темпи асиміляційних процесів у місті.

Проведені нами підрахунки етнолінгвістичного превалювання для українського та російського населення міст Галичини показали, що загалом у процесі міжетнічної взаємодії жителі надають перевагу українській мові, тобто під час адаптації до міського життя росіяни

поступово переходять на українську мову, тоді як русифікація українського населення майже не відбувається.

Існують суттєві відмінності в показниках превалювання в залежності від величини міста та чисельності у ньому російської (точніше навіть російськомовної) групи населення. В абсолютній більшості міст людністю до 10 тис. осіб та в багатьох із населенням в 10-50 тис. осіб показники превалювання української мови становлять 0,80-0,90 і вище, тобто у таких містах частка україномовних росіян становить до декількох десятків відсотків від загальної чисельності росіян, тоді як питома вага російськомовних українців – у кращому випадку 1-2% (див. додаток Н). Серед більших міст до цієї групи відносяться головним чином промислові центри: Борислав, Новий Розділ, Новояворівськ, Стебник.

Коефіцієнти превалювання української мови у містах – центрах розміщення військових частин, помітно нижчі (у середньому 0,20-0,50), оскільки в російського населення цих міст є вищі можливості постійного вживання російської мови.

Якщо мовна ситуація в більшості малих і середніх міст є однапрямленою і цілком зрозумілою, то в обласних центрах та деяких інших великих містах вона потребує більш детального розгляду. У великих містах чисельність росіян становить щонайменше декілька тисяч осіб, існують російські школи, преса, тобто є значно більші умови не лише для збереження росіянами рідної мови, але й для асиміляції ними жителів інших національностей. Для аналізу мовної ситуації у великих містах розглянемо динаміку в них числа російськомовних українців та україномовних росіян (див. додаток П). Порівняльний аналіз показує, що:

– по-перше, впродовж 1979-89 років у більшості великих міст чисельність російськомовних українців зменшилася, причому цей процес був характерний як для найбільших міст – обласних центрів (Львів, Тер-

нопіль), так і для значно менших (Броди, Золочів та ін.), лише в останніх його темпи були вищими;

– по-друге, в тих містах, де чисельність російськомовних українців зросла (промислові міста Червоноград і Новояворівськ, курорт Трускавець та обласний центр Івано-Франківськ), зросла також чисельність росіян та загальна чисельність населення за рахунок міграційного приросту. Звідси можна зробити висновок, що зростання чисельності російськомовних українців також відбулося в результаті їх переселення з інших регіонів України та загалом СРСР, а не шляхом русифікації;

– по-третє, зростання чисельності україномовних росіян відбулося у всіх містах незалежно від динаміки інших порівнюваних нами показників, причому найбільші темпи спостерігалися у промислових містах.

Таким чином приходимо до висновку, що навіть у найбільших містах Галичини спостерігається превалювання української мови і проходить поступова асиміляція російського населення, тоді як русифікації українців майже немає.

Оскільки серед російськомовних українців Галичини основну частину становлять колишні вихідці з південних та східних областей Україно чи різних регіонів колишнього СРСР, русифіковані саме там, а не в Галичині, то більш точно в деяких випадках відобразити мовну ситуацію може порівняння коефіцієнтів превалювання за різні роки. Це порівняння також підтверджує зроблені вище висновки. Зокрема, впродовж 1979-89 років число міст, де превалювала російська мова зменшилося з 8 до 4. За цей же період коефіцієнт превалювання в 51 місті зріс на користь української мови (у тому числі й у всіх обласних центрах) і тільки в 10 – на користь російської, причому зростання ролі російської мови відбувалося здебільшого в містах, населення яких помітно зросло за рахунок міграцій населення чи розміщення військових підрозділів.

Доповнити картину сучасної мовної ситуації у Галичині дає можливість застосування показників етнолінгвістичного превалювання української чи російської мови серед представників інших національностей, що проживають у регіоні. Проте, тут необхідно врахувати особливості етнічної історії різних етнічних спільнот, які зумовили російськомовність понад 80% сучасних євреїв Галичини та близько 50% білоруського населення, а також україномовність більшості поляків.

Аналіз показників мовного превалювання серед євреїв та білорусів Галичини показує, що, незважаючи на помітну перевагу серед представників цих етнічних груп російської мови (у 1989 р. різні ступені превалювання російської мови спостерігалися у єврейського населення 30 міст Львівської та Івано-Франківської областей¹, а української мови – лише 6, у білорусів – відповідно 43 і 11 міст) в останні десятиліття її роль поступово зменшувалася, а української мови – зростала. Зокрема, впродовж 1979-89 років серед євреїв роль української мови зросла в 31 місті, російської – в 10, в білорусів – відповідно в 31 і 20 містах.

Дещо складніша ситуація спостерігалася серед польського населення, де за досліджуваний період у багатьох містах показник мовного превалювання зріс на користь російської мови. Зокрема, у Львівській області таких міст було 11 (проти 24, де зросла роль української мови), Івано-Франківській – 7 (проти 3), Тернопільській – 8 (проти 4). Швидше всього до зростання числа російськомовних поляків Галичини привело переселення в деякі міста польського населення з інших регіонів колишнього СРСР. На це, зокрема, вказує висока питома вага осіб із рідною російською мовою в польського населення нових промислових міст, міст – центрів рекреації та обласних центрів.

¹ Для Тернопільської області по білоруському та єврейському населенні дані по окремих містах під час проведення переписів 1979 та 1989 рр. не розроблялося.

4.4. Етнічне групування міст Галичини

Групування міст за етнічним складом населення та характером міжетнічних відносин (далі – етнічне групування міст) дає можливість вирішити такі основні завдання:

- вказати на фактори, що зумовили сучасні особливості етнічного складу населення міст краю й впливають на його подальшу зміну;
- врахувати етнічні особливості населення міст при формуванні та вдосконаленні державної політики в галузі міжетнічних відносин;
- вибрати найбільш репрезентативні міста з кожної групи для їх поглибленого етногеографічного вивчення і, зокрема, для проведення конкретно-соціологічних досліджень.

При розробці етнічного групування міст ми використовували головним чином матеріали повоєнних переписів населення та розраховані на їх основі математичні коефіцієнти. В першу чергу враховувалися результати переписів 1978 та 1989 років. Дані переписів 1959 та 1970 років виступали як допоміжні через їх неповність та часткову неспівставність із даними пізніших переписів.

Етнічне групування міст проводилося на підставі аналізу таких найважливіших ознак:

1) Етнічний склад населення міст. На першому етапі систематизація міст за особливостями етнічного складу населення проводилася за показниками етнічної мозаїчності населення міст. При подальшому поділі в першу чергу враховувалася питома вага українців та питома вага й кількість представників другої за чисельністю національності. Саме на підставі цих критеріїв визначалися групи міст. Серед інших національностей враховувалися лише ті, питома вага яких становила понад 1% населення міста, або загальна кількість – понад 1000 осіб (у великих містах).

2) Міжетнічні відносини. При аналізі цієї ознаки ми мали можливість враховувати головним чином мовні процеси у містах шляхом використання показників етнолінгвістичного превалювання за 1979 та 1989 рр., розрахованих для представників усіх найчисельніших національностей.

3) Функціональний тип міста. Для того, щоб врахувати цю ознаку ми проаналізували роботи з даної проблематики В. Давидовича, Л. Денисюка, С. Ковальова, Ю. Пітюренка, В. Покшишевського, А. Степаненка [100-104], і на їх підставі формулювали назви виділених нами підгруп. Окремо відзначимо, що до функцій міст, які традиційно розглядалися в економіко-географічних дослідженнях, додано ще одну – функцію міста – "мілітарного" центра, тобто центра розміщення великих військових частин колишньої Радянської Армії.

4) Людність міст. В основі поділу міст за чисельністю населення ми поклали доволі широко використовувану економіко-географами класифікацію Держбуду колишнього СРСР із незначними змінами, зумовленими особливостями міської мережі в Галичині. Остаточна класифікація має такий вигляд:

- найменші міста: до 10 тис. осіб;
- малі міста: 10-20 тис. осіб;
- напівсередні міста: 20-50 тис. осіб;
- середні міста: 50-100 тис. осіб;
- великі міста: 100-500 тис. осіб;
- найбільші міста: понад 500 тис. осіб.

5) Історичні особливості формування міст. Кардинальні зміни в етнічному складі міського населення, що відбулися в 40-х роках ХХ ст., майже повністю знівельовали ті його особливості, які сформувалося впродовж багатовікового існування більшості галицьких міст. Тому при

аналізі названого критерію ми виходили здебільшого з особливостей післявоєнного розвитку міст Галичини.

Крім цих п'яти ознак розглядалися і деякі інші показники: географічне положення міста, динаміка чисельності населення міста та чисельності і питомої ваги окремих етнічних груп, рідна мова представників різних національностей і т.п. Здебільшого вплив цих критеріїв був опосередкований раніше розглянутими факторами, через які їх і було враховано.

Усі міста Галичини ділимо на п'ять груп.¹

1. Міста з питомою вагою українців близько 80% населення, дуже багаточисельною другою національністю – росіянами, наявністю декількох інших чисельних етнічних груп та складним характером етнічних відносин.

До цієї групи відносяться лише два міста, – Львів та Івано-Франківськ, – які одночасно творять окремі підгрупи. Складність етнічного складу та міжетнічних відносин у цих містах пояснюється їх багатофункціональністю та величиною. У них проживають десятки тисяч росіян, складаючи близько 15% населення. Крім того, у Львові та Івано-Франківську є багаточисельні групи поляків, євреїв, білорусів. Ще в названих містах спостерігається превалювання російської мови, проте зумовлене воно проживанням значної кількості російськомовних українців – вихідців із східних та південних регіонів України, а не об'єктивним перебігом етнолінгвістичних процесів.

2. Міста з питомою вагою українців 80-90% населення, багаточисельною другою національністю – росіянами (переважно складають понад 10% населення) та низьким або середнім рівнем превалювання української мови у міжетнічних відносинах.

¹ Детально етнічне групування міст Галичини подається в додатку X

Сюди відносяться 15 міст, поділених на 5 підгруп. Головним чином – це середні та напівсередні за людністю міста. За функціональним типом це є важливі промислові та промислово-транспортні міжрайонні центри, мілітарні центри різної величини та різних народногосподарських функцій, рекреаційні центри загальнодержавного значення. Особливості виконуваних містами цієї групи функцій привели до того, що в їх населенні спостерігається підвищена питома вага неукраїнського населення, і зокрема росіян, яких, як правило, нараховується декілька тисяч осіб. Показники превалювання української мови у містах цієї групи відносно низькі, оскільки у них існували деякі сфери постійного вживання російської мови.

3. Міста з питоною вагою українців 70% населення, другою багаточисельною національністю – поляками та значним превалюванням української мови в міжетнічних стосунках.

До цієї групи відноситься одне місто у Львівській області – Мостиська. Особливості історичного розвитку та географічного положення Мостиськ зумовили те, що після обміну населенням між Польщею та СРСР в 1944-1947 рр., у цьому місті залишилося проживати велика кількість поляків, яка пізніше зросла за рахунок польського населення приєднаних у 60-х роках до міста навколишніх сіл. Зараз це єдине місто в Галичині, де поляки становлять понад 20% населення, причому їх чисельність у повоєнний період не скорочувалася.

4. Міста з питоною вагою українців 90-95% населення, доволі чисельною другою національністю – росіянами (500-1000 осіб, або 5-10% населення) та значним превалюванням української мови у міжетнічних стосунках.

До цієї групи відноситься 21 місто, поділене на 7 підгруп. Здебільшого це є міста з населенням 10-50 тис. осіб. Виняток становлять лише Тернопіль та Калуш. Більшість міст цієї групи інтенсивно зростали у

останні десятиліття, тому в них швидко підвищувалася питома вага українців за рахунок переселенців із сільської місцевості. Коефіцієнт етнолінгвістичного превалювання становить 0,7-0,9. В деяких міських поселеннях четвертої групи спостерігається підвищена питома вага поляків, а в одному місті – Сколе – білорусів.

5. Практично моноетнічні міста з питомою вагою українців понад 95% населення та повним превалюванням української мови в міжетнічних відносинах.

До цієї групи, яка складається з 5 підгруп, відносяться 34 з 73 (46,5%) міст галицьких областей України, і в тому числі 10 з 16 (62,5%) міст Тернопільської області, 8 з 15 (53,3%) Івано-Франківської та 16 з 42 (38,1%) Львівської. Людність кожного з міст цієї групи не перевищує 20 тис. жителів. За виконуваними функціями це є невеликі промислово-слаборозвинуті райцентри та місцеві аграрні та аграрно-промислові центри. Чисельність населення міст п'ятої групи в останні десятиліття зростала дуже повільно, а в деяких вона скорочувалася. Коефіцієнт етнолінгвістичного превалювання становить 0,90-1. Питома вага другої національності (здебільшого це є росіяни, рідше – поляки) найчастіше не перевищує 2-3% населення, кількість представників – не більше 200 осіб. До п'ятої групи віднесено і Скалат на Тернопільщині, де в 1989 р. 5,6% населення становили поляки. Проте 98,7% мешканців цієї національності рідною мовою вважали українську, а їх чисельність в останні десятиліття швидко зменшувалася.

До різних підгруп останньої групи відносяться майже всі селища міського типу, і саме тому їх групування не проводилося. Виняток становлять лише Брюховичі, Скала-Подільська (обидва селища можна віднести до IV групи) і Моршин (II група).

На підставі етнічного групування міст Галичини з кожної групи нами було виділено найбільш репрезентативні міські поселення, а саме:

Львів та Івано-Франківськ – із першої; Броди, Коломия, Самбір, Трускавець, Червоноград – із другої; Мостиська – із третьої; Борислав, Долина, Калуш, Сколе, Тернопіль – із четвертої; Буськ, Доброміль, Комарне, Скалат, Ходорів – із п'ятої. Ці міста можуть бути рекомендовані для проведення комплексного конкретно-соціологічного дослідження сучасної етнічної ситуації у Галичині.

У випадку вивчення окремих малочисельних етнічних груп населення краю доцільно в першу чергу вибрати такі міста: а) Броди, Івано-Франківськ, Львів, Калуш, Тернопіль, Трускавець, Червоноград, Ходорів – для росіян; б) Борислав, Доброміль, Львів, Мостиська, Скалат, Самбір – для поляків; в) Борислав, Івано-Франківськ, Коломия, Львів, Трускавець – для євреїв; г) Івано-Франківськ, Кам'янка-Бузька, Львів, Стрий, Червоноград, Сколе – для білорусів.

Висновки до розділу 4

У повоєнний період відбулися кардинальні зміни в етнічному складі міського населення Галичини [105]. Майже повне винищення євреїв німецькими фашистами в 1941-1943 рр., переселення поляків до Польщі в 1944-1947 рр., масова міграція росіян у міста в перші повоєнні роки привели до того, що за етнічним складом населення міські поселення Галичини швидко стали українськими, проте в них також з'явилися сотні тисяч росіян, тисячі білорусів, татар, представників інших етнічних спільнот. Повоєнна індустріалізація регіону зумовила масове переселення українців із сіл у міста і, відповідно, швидке зростання питомої ваги корінного етносу практично у всіх міських поселеннях краю. В окремих групах міських поселень зросла чисельність росіян, проте значно нижчими темпами порівняно з українцями. Зараз питома вага українців у більшості міських поселень сягає 90% і вище. Доволі великий відсоток неукраїнського населення зберігається лише у найбільших містах краю.

В міських поселеннях Галичини спостерігається стабільний набір особливостей етнічного складу населення, який найчастіше залежить від людності та функціонального типу того чи іншого міста [106].

Міські поселення Галичини впродовж останніх десятиліть характеризувалися особливою мовною ситуацією, відмінною аніж в інших регіонах України. Суть її полягала в, тому, що у міжетнічних відносинах спостерігалось превалювання української мови, і проходила, хоча й повільна, але українізація росіян та представників інших етнічних груп населення краю.

РОЗДІЛ 5

НАЙВАЖЛИВІШІ ТЕНДЕНЦІЇ В ДИНАМІЦІ ЕТНІЧНОГО СКЛАДУ МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ГАЛИЧИНИ

Розгляд основних етапів розвитку етнічного складу міського населення Галичини дає нам лише загальну картину етнічних змін, але не вказує, чому саме відбувалися ті чи інші зміни, якими найважливішими закономірностями вони підпорядковувалися, під дією яких факторів вони проходили, що ж саме впливало на інтенсивність прояву того чи іншого фактора. Вирішення вищевказаних питань є можливим лише шляхом розгляду динаміки етнічного складу міського населення в контексті загальносуспільного розвитку регіону, шляхом комплексного аналізу різних аспектів його суспільного розвитку на всіх історичних етапах.

5.1. Суспільно-політичні закономірності розвитку етнічного складу міського населення Галичини.

Компаративний аналіз усіх етапів розвитку етнічного складу міського населення Галичини показує, що найважливішим фактором, який безпосередньо визначав характер етнічних змін, був політичний фактор. В нашому випадку його зміст перш за все полягав у політичному статусі території Галичини, яка, починаючи із середини XIV ст. і закінчуючи 1991 р., майже безперервно була колонією сусідніх із нею держав. Значною мірою це було зумовлене геополітичним положенням краю, адже Галичина, як і загалом Західна Україна, завжди виступала “головним континентальним посередником” (за висловом С. Рудницького) між Центральною та Східною Європою, тобто була стратегічно надзвичайно важливим регіоном. Тому після занепаду в 40-х роках XIV ст. Галицької держави особливості історичного розвитку Галичини століттями визначалися розвитком держав – політичних домінантів у вищеназваних регіонах, а саме таких країн як Росія, Німеччина, Польща, Австрія,

Угорщина. Боротьба останніх за західноукраїнські землі приводила до постійної зміни політичного статусу Галичини чи окремих її частин. Кожного разу це несло із собою найчастіше поступові, а в окремих випадках доволі швидкі зміни в етнічному складі міського населення регіону. Суть змін зводилася до зростання чисельності й питомої ваги представників державної нації спочатку в найважливіших, а потім в інших містах регіону. Так, включення Галичини до складу СРСР в 1939 р. одразу ж привело до появи у міських поселеннях значного числа росіян, під час перебування Галичини у складі Польщі в міському населенні регіону неухильно зростала питома вага поляків, а після переходу у другій половині XVIII ст. Галичини до складу Австрії спостерігалось деяке зростання кількості німецького населення. Потрібно підкреслити, що майже завжди особливо швидкий притік представників державної нації відбувався в перші роки після приєднання Галичини до складу тієї чи іншої країни, яка подібним чином прагнула закріпити свій вплив на території завойованого регіону.

Багатовіковий колоніальний статус Галичини постійно зумовлював суттєві відмінності в суспільно-політичному становищі представників різних етнічних груп населення краю, що виражалось в існуванні пригноблених та привілейованих етнічних груп. Привілейованою частиною населення завжди були представники державної нації (поляки, німці, росіяни – в залежності від історичного періоду), а в тих випадках, коли чисельність населення державної нації була недостатньо великою, щоб контролювати всі сфери суспільного життя, – мешканці деяких інших етнічних груп (німці на початку періоду польського панування, поляки в австро-угорський час). Пригнобленою завжди виступала корінна нація, тобто українці, а також, в залежності від внутрішньополітичного та економічного становища в Галичині, – представники деяких інших етнічних груп населення. Потрібно зауважити, що такий розподіл етнічних спільнот на пригноблені та привілейовані хоча і був зумовлений у першу

чергу самою природою, сутністю колоніальної держави як такої, часто ще й штучно підтримувався шляхом проведення тенденційної етнічної політики. Нерівноправне суспільно-політичне становище різних етнічних груп населення Галичини мало такі наслідки:

- "нестабільність" етнічного складу міського населення, тобто велику залежність його від зовнішньо- та внутрішньополітичних і економічних чинників;

- складність та суб'єктивність етнічних процесів у містах унаслідок тенденційної етнічної політики;

- неврегульованість та стихійний характер міграційних процесів через підпорядкованість міграційної політики політичним цілям, а не об'єктивним економічним потребам;

- незбалансованість етносоціальної структури міського населення, тобто невідповідність між етнічним складом міського населення Галичини та етнічним складом різних суспільних верств, зайнятістю населення різних етнічних груп у основних сферах суспільного життя;

- постійну напруженість у міжетнічних відносинах.

Найбільшу роль політичний фактор зіграв у зростанні в міських поселеннях числа поляків, оскільки, по-перше, саме цей етнос є безпосереднім етнічним сусідом українців у Галичині, що значно полегшувало проникнення представників цієї етнічної групи в міста регіону, а по-друге, саме поляки найбільш тривалий період були державною нацією в Галичині – понад чотири століття, а якщо додати ще австрійський період, коли вони порівняно з українцями були у привілейованому становищі, – то близько 550 років. Багатостолітнє політичне домінування поляків у Галичині привело до того, що у 20-х роках ХХ ст. вони врешті-решт стали найчисельнішою етнічною групою в містах регіону.

5.2. Етнічний склад міського населення Галичини у процесі економічного розвитку регіону.

Лише політичний фактор не може пояснити, чому впродовж усього XIX ст. і до 20-х років XX ст. найчисельнішою етнічною групою в міському населенні Галичини були не представники державної нації – поляки, чи корінної – українці, а євреї – ні територіально, ні політично з Галичиною до того часу не пов'язаний етнос. Не дасть він вичерпної відповіді і на те, чому в певні періоди в Галичині зростала питома вага деяких інших етнічних груп населення, і чим саме в різні періоди історичного розвитку краю визначалися темпи зростання представників тої чи іншої етнічної групи. Щоб пояснити все це необхідно долучити аналіз ще одного важливого чинника суспільного життя – аналіз особливостей економічного розвитку Галичини.

Для того, щоб виявити яку роль у зміні етнічного складу міського населення відіграв економічний фактор, порівнюємо основні етапи розвитку цих процесів. Розгляд процесу економічного розвитку Галичини дає нам можливість виділити три доволі чіткі періоди господарського підйому:

- XV–XVI століття – коли в Галичині активно розвивалася торгівля і виникало багато нових міст;

- остання чверть XIX – початок XX століття – коли розвивалася нафтова, лісова й будівельна галузі промисловості та транспорт, швидко зростало населення в усіх великих містах та деяких малих та середніх;

- друга половина XX ст. (до кінця 80-х років) – коли відбувалася загальна індустріалізація регіону, розвивалися нові галузі промисловості, швидко зростали великі міста, виникали нові промислові міські поселення;

та два періоди спаду чи навіть занепаду:

- друга половина XVII – перша половина XVIII століть – період загального політичного та економічного занепаду Польщі (у складі якої у

той час перебувала Галичина), внаслідок тривалих війн та народних повстань на території держави;

– 20–30-і роки XX ст. – економічний занепад, зумовлений руйнуванням господарства краю під час першої світової війни, а пізніше – загальносвітовою економічною кризою.

Потрібно підкреслити, що виділення періодів економічного піднесення та економічного занепаду певною мірою є умовним, оскільки держави, у складі яких перебувала Галичина, не були зацікавлені в тому, щоб розвивати господарство регіону, й економіка Галичини постійно перебувала на значно нижчому ступені розвитку, порівняно з іншими регіонами метрополій.

Порівняння виділених періодів з етапами розвитку етнічного складу населення міст Галичини дало можливість виявити доволі чітку тенденцію: періоди економічного зростання співпадають із періодами зростання чисельності українського населення у містах, тоді як у роки економічного занепаду пришвидшуються темпи денаціоналізації населення міст Галичини.

Надзвичайно швидке зростання чисельності та питомої ваги українців у галицьких містах у другій половині XX ст. у роки індустріалізації регіону в попередніх розділах описано доволі чітко і детальних пояснень не потребує. Зростання чисельності та питомої ваги українців в австро-угорський період головним чином відбувалося у найбільших містах, тоді як у менших темпи зростання чисельності українців були нижчими, ніж у поляків. Проте розвиток міст у цей час також мав суперечливий характер: швидко зростали саме найбільші міста, в той час як більшість малих та середніх майже не розвивалися. Щодо XIV–XV століть, то на перший погляд цей період вибивається із загального ряду, оскільки швидкий розвиток торгівлі стимулював переселення у міста німців, вірменів, євреїв, греків, і тому в багатьох містах питома вага українців спадала. Проте, поряд з іноземною міграцією,

в той ж час інтенсивно проходив й інший процес – процес формування міської мережі на території Галичини, тобто процес виникнення великої кількості міст та містечок. Новостворені міські поселення з'являлися здебільшого на основі сільських поселень, населення яких майже виключно становили українці. Таким чином чисельність корінного етносу в міському населенні Галичини в цей період також швидко зростала.

Ще більш показовим є вплив на етнічний склад населення міст періодів економічного занепаду. Саме у другій половині XVII – першій половині XVIII століть у галицьких містах швидко зросла чисельність єврейського населення і воно в багатьох містах випередило за чисельністю українців. В кінці XVIII – першій половині XIX століть чисельність євреїв збільшилася настільки, що вони стали найчисельнішою етнічною групою у міському населенні Галичини. Тоді ж у містах інтенсивно зростало число поляків за рахунок переходу українського населення в римо-католицьку віру. Вже у XX ст., у 20-30-х роках, внаслідок цілеспрямованої політики денаціоналізації, яку проводила польська влада, у містах Галичини різко підвищилася питома вага поляків і вони, випередивши євреїв, стали найчисельнішою етнічною групою у міському населенні.

Отже, в умовах колоніального становища Галичини економічний розвиток краю ніс у собі і зростання чисельності жителів корінної нації у містах, та загалом – зростання ролі українців у суспільному житті регіону. Економічний занепад пришвидшував денаціоналізацію міст і сприяв зменшенню в них питомої ваги корінного етносу й зростанню частки державного етносу та інших етнічних груп населення.

Вважаємо, що найважливішими причинами цього були такі:

а) економічний розвиток стимулював міграцію корінного українського населення із сільської місцевості, тоді як економічний занепад послаблював демографічні зв'язки міста з оточуючим його сільським середовищем;

б) економічний розвиток зумовлював територіальний розвиток міської мережі, тобто появу нових міських поселень, або приєднання до міст навколишніх сіл, а це приводило до зростання в міському населенні питомої ваги корінного етносу, тоді як економічний занепад вів до занепаду міських поселень, перетворення їх у села, і передусім це стосувалося невеликих міст, де питома вага корінного етносу була найвищою;

в) економічний занепад значно полегшував денаціоналізацію українського населення, адже він ніс у собі і національно-культурний занепад, а отже – низьку етнічну самосвідомість українського населення; економічний розвиток приводив до зворотних процесів.

Звичайно, що залежність етнічного складу міського населення від рівня економічного розвитку регіону не варто абсолютизувати. Зростання питомої ваги українців у період економічного підйому відбувалося не за рахунок зменшення чисельності інших етнічних груп, а в результаті загального швидкого зростання міст і необхідності в залученні у великій кількості додаткової робочої сили. В період швидкого економічного розвитку чисельність інших етнічних груп населення також зростала, проте значно нижчими темпами, ніж в українців. На перших стадіях економічного підйому збільшення числа неукраїнського населення у містах могло бути співмірним чи навіть більшим, порівняно з українцями. Адже, для того, щоб почався інтенсивний притік корінного населення із сільської місцевості, необхідно, щоб місто вже досягло певного доволі високого рівня господарського розвитку, причому бажано, щоб це був розвиток різносторонній. Побудова ж лише окремих підприємств у тому чи іншому місті, або розвиток якоїсь однієї господарської галузі за умов тенденційної етнічної політики дуже часто приводили до зменшення питомої ваги корінної нації у результаті залучення іноземних кваліфікованих спеціалістів. Нарешті, очевидно, що існують такі галузі господарства, розвиток яких і об'єктивно може приводити до деякого

зменшення питомої ваги корінної нації (прикладом може бути розбудова рекреаційного господарства в деяких містах Галичини у 70-80-х роках XX ст.).

В різні історичні періоди ту негативну роль, яку відігравав економічний занепад Галичини у зміні етнічного складу її міського населення могли послаблювати чи посилювати багато інших факторів. Типовим прикладом тут може бути роль, яку відіграли у зміні етнічного складу міського населення існуючі в XV-XVIII століттях суспільно-правові відносини у місті та сільській місцевості, коли з одного боку юридичні норми магдебурзького права обмежували й регламентували набуття прав міщанина, а з іншого – феодална залежність селян робила практично неможливим їх вільне переселення у міста. В таких умовах етнічні зміни у містах відбувалися практично незалежно від ситуації у навколишній сільській місцевості.

Поєднавши роль політичного та економічного факторів у зміні етнічного складу міського населення Галичини можна пояснити різке зростання у містах Галичини у другій половині XVI – першій половині XIX століть чисельності та питомої ваги єврейського населення і загалом визначити суспільну роль, яку відіграли представники цієї етнічної групи в містах Галичини у вищезгаданий період.

Поява євреїв у Галичині була зумовлена в першу чергу економічним фактором. В епоху Середньовіччя у багатьох європейських країнах євреїв державна влада використовувала для того, щоб в умовах економічної нестабільності в державі шляхом експлуатації єврейського населення отримати додаткові грошові прибутки. В подібній ситуації виникали й розвивалися єврейські колонії у Галичині. Проте у більшості європейських регіонах розвиток єврейських колоній раніше чи пізніше вступав у протиріччя з економічними інтересами корінної державної нації, і в результаті відбувалося різке погіршення становища євреїв у відповідних країнах, а дуже часто їх просто виганяли з країни. Докорінна відмінність у

становищі євреїв у Галичині порівняно з багатьма іншими європейськими країнами полягала в, тому що:

– по-перше, в Галичині корінна нація – українці – не була державною нацією, і так само як і євреї, перебувала у становищі пригнобленої та експлуатованої нації. Такий розподіл, коли існували дві пригноблені нації, причому представники однієї проживали здебільшого у містах, а іншої – у сільській місцевості, був вигідний колоніальній владі, оскільки давав можливість їм без особливих зусиль тримати в покорі як одних, так й інших.

– по-друге, оскільки рівень економічного розвитку Галичини був дуже низьким, то слаборозвинутою була місцева буржуазія – як українська, так і польська. Тому вона не могла ефективно захищати економічні інтереси відповідних етнічних груп населення у тих господарських сферах, в яких традиційно були зайняті євреї.

5.3. Етнічний склад міського населення в контексті процесу урбанізації населення Галичини

З географічно-демографічної точки зору під урбанізацією найчастіше розуміють процес зростання міст та підвищення питомої ваги міського населення в усьому населенні регіону. Аналіз особливостей процесу урбанізації у Галичині певною мірою доповнює розглянуту в попередньому розділі роль економічного фактора в динаміці етнічного складу міського населення, оскільки розвиток міст і економічний розвиток регіону завжди є тісно пов'язаними між собою.

Взаємозв'язки між розвитком етнічного складу міського населення та загальним розвитком міст на певній території можна прослідкувати, застосувавши стадіальну концепцію процесу урбанізації, яка в останні десятиліття набула популярності в зарубіжній геоурбаністиці. Концепція була запропонована Дж. Джібсом в 1963 р. Відповідно до неї процес

урбанізації будь-якої території проходить п'ять стадій. На першій стадії міська мережа лише формується і темпи зростання населення у містах нижчі порівняно із збільшенням кількості жителів у сільській місцевості; на другій стадії населення міст уже зростає швидше ніж у сільській місцевості; на третій – бурхливий розвиток міст зумовлює абсолютне зменшення чисельності сільського населення внаслідок міграцій “місто-село”; на четвертій – навіть у малих містах уже зменшується чисельність населення, а розвиток великих міст досягає свого максимуму; на останній стадії ріст великих міст сповільнюється й починається поступова деконцентрація населення та вирівнювання темпів зростання числа жителів у містах та сільській місцевості [107]. В звичайних умовах, коли територія, на якій розглядається процес урбанізації населення, не виступає колонією якої-небудь країни, а є створеною корінним етносом національною державою (чи її частиною), і відповідно, в розвитку міст роль зовнішнього політичного фактора не є домінуючою, на своїх перших стадіях процес урбанізації населення проходить без залучення у значній кількості іноземного населення, шляхом лише перерозподілу сільського та міського населення корінного етносу. Лише починаючи з третьої й особливо на четвертій стадії відбувається ускладнення етнічного складу міського населення за рахунок імміграції жителів інших країн. На п'ятій стадії у наслідок так званого процесу субурбанізації корінне населення, будучи більш матеріально забезпеченим, у виборі місця проживання все частіше починає надавати перевагу більш екологічно безпечним та соціально престижним приміським зонам, тоді як у житлових кварталах міст і далі відбувається ріст числа іноземних мігрантів й навіть виникають особливі райони їх компактного поселення.

В Галичині, яка тривалий час була колоніально залежним регіоном, як сам процес урбанізації, так і його вплив на етнічні відносини мали суттєві відмінності. Держави, до складу яких входила Галичина, особливої уваги на економічний розвиток своєї колонії не звертали, тому ріст міст у

регіоні був дуже повільним і принаймні до 80-90-х років XIX ст. Галичина перебувала на першій стадії урбанізації. До цього часу у містах відбувалося неухильне зменшення питомої ваги корінного населення, а також спостерігалось значне аграрне перенаселення регіону. У другій половині XX ст. внаслідок швидкої індустріалізації Галичини процес урбанізації перейшов у третю стадію, і лише тоді у містах почала швидко зростати чисельність та питома вага корінного українського населення. Потрібно підкреслити, що і в інших регіонах України свого часу також відбувалися подібні за суттю процеси, але, наприклад, на Донбасі чи Наддніпрянщині зростання питомої ваги українців у міських поселеннях проходило дещо раніше – в кінці XIX – першій половині XX століть, і відбувалося воно також в процесі швидкого промислового розвитку цих регіонів.

Процес урбанізації у будь-якому регіоні тісно пов'язаний з особливостями розвитку сільської місцевості, і зокрема темпи урбанізації та її абсолютні масштаби значною мірою визначаються густотою сільського населення в регіоні. Цей факт дав нам можливість шляхом аналізу густоти сільського населення Галичини та співвідношення частки міського та сільського населення приблизно визначити загальний характер розвитку міських поселень Галичини на найближчі десятиліття.

На даний час територія Галичини характеризується доволі низьким рівнем урбанізації населення. В 1999 р. лише у Львівській області він становив 62%, тоді як в Івано-Франківській та Тернопільській – 43%. В той же час ріст міських поселень припиняється й відбувається перехід процесу урбанізації населення в п'яту стадію лише тоді, коли питома вага міських жителів в усьому населенні регіону становить близько 80% [9, с. 164]. Тому, хоча поки що внаслідок економічної кризи процес урбанізації населення Галичини призупинився (а деякі демографічні показники свідчать навіть про те, що почалося зворотне явище, тобто аграризація населення), із стабілізацією економічної ситуації потрібно чекати

подальшого зростання міських поселень за рахунок міграцій “місто-село”, а отже і підвищення у них питомої ваги українців. Причому, аналіз перспективних напрямків економічного розвитку Галичини та особливості територіальної структури міської мережі вказують на те, що в майбутньому інтенсивніше розвиватимуться малі та деякі середні за людністю міста, а не обласні центри чи сучасні промислові міста (Червоноград, Калуш, Борислав, Дрогобич і т.п.).

Особливості розвитку сільської місцевості, будучи одним з найважливіших чинників у динаміці процесу урбанізації населення регіону, одночасно відіграють важливу роль і у зміні етнічного складу міського населення. Оскільки міста в першу чергу зростають за рахунок мігрантів із навколишньої сільської місцевості, то чим більша густота сільського населення, тим більший “резерв” мають міста для збільшення кількості жителів за рахунок представників корінного етносу. У протилежному випадку часто постає необхідність залучення жителів із більш далеких регіонів, і це населення може бути вже етнічно неоднорідним. Саме мала густота сільського населення була одним із важливих факторів того, що у південних та східних областях України, після підвищення в 30-х роках у міському населенні питомої ваги українців, в 70-80-х роках знову почала зростати чисельність та питома вага росіян, білорусів, татар, представників інших етнічних спільнот колишнього СРСР, тоді як у Галичині та деяких інших регіонах із високою густотою сільського населення питома вага українців у міському населенні зростала впродовж всього періоду індустріалізації.

Певний вплив на етнічний склад населення Галичини має територіальна структура міської мережі, тобто особливості просторового взаєморозташування міських поселень по відношенню одне до одного та до оточуючого сільського середовища. Міська мережа Галичини по суті становить мережу центральних місць тісно пов'язаних із сільською місцевістю. Зумовлено це тим, що абсолютна більшість міських поселень

Галичини виникали як місцеві центри обслуговування навколишніх сіл, а не як промислові міста. Така структура міської мережі значно полегшує демографічні зв'язки між містом та сільською місцевістю, а отже є ще одним чинником, що пришвидшує темпи підвищення питомої ваги українців у міських поселеннях. В той же час для регіонів, міська мережа яких сформована переважно за рахунок промислових міст, що вирости з робітничих поселень (наприклад на Донбасі), характерні швидше демографічні зв'язки поміж містами, які можуть знаходитися навіть далеко за межами регіону, тоді як відносини із селом послаблені.

5.4. Міжетнічні відносини в містах Галичини в умовах сучасної суспільно-політичної та економічної ситуації.

В найближчі роки має відбутися черговий перепис населення території України, перший в історії її, як незалежної держави. Він відобразить етнодемографічну ситуацію в умовах якої Україна входить у нове тисячоліття, вкаже на зміни, що відбулися в населенні України впродовж останнього десятиліття ХХ століття. Проте деякі зміни в етнічному складі населення міст Галичини можна показати вже зараз. Тенденції останніх років вказують на те, що етнічний склад як загалом населення Галичини, так і зокрема міського населення стане ще більш однорідним. Цьому сприяють сучасна політико-економічна ситуація в Україні, зміни в демографічних процесах, характері розвитку міст тощо.

В 90-х роках Україну охопила демографічна криза, яка є складовою частиною загальносуспільної кризи в державі. Виявом демографічної кризи стало різке падіння народжуваності у країні, зростання смертності, припинення природного приросту й зменшення загальної чисельності населення. Хоча демографічна ситуація в Галичині є суттєво кращою порівняно з іншими регіонами України, проте і тут у середині 90-х років природний приріст населення практично припинився. Так, зокрема, в

Тернопільській області природне зниження чисельності жителів почалося з 1992 р., у Львівській – з 1995 р., лише на Івано-Франківщині до останнього часу спостерігався незначний природний приріст.

Найбільш негативно демографічна криза вплинула на представників малочисельних етнічних груп, що проживають у Галичині, і особливо – на поляків та євреїв. Пов'язано це з несприятливою статеві-віковою структурою населення цих етнічних груп, а отже суттєво нижчими порівняно з українцями показниками народжуваності та вищими показниками смертності. Аналіз демографічної ситуації, що склалася на початку 90-х років серед представників різних етнічних спільнот, показує, що українці були єдиною етнічною групою, в якій спостерігалися додатні показники природного приросту населення. У всіх же інших етнічних спільнот відбувалося природне зниження чисельності населення, причому в деяких із них смертність перевищувала народжуваність у декілька разів.

Ще одним фактором, що посилює моноетнічність міст Галичини, є якісні зміни в характері зовнішніх міграційних процесів. Якщо впродовж усього повоєнного періоду до кінця 80-х років включно відбувався процес переселення чисельних представників різних етнічних спільнот у міста Галичини, то у 90-х роках певною мірою почалося протилежне явище – повернення частини росіян, білорусів, представників інших етнічних спільнот у регіони їх попереднього проживання. Цей процес у першу чергу охопив частину військовослужбовців колишньої Радянської Армії неукраїнських національностей, з яких багато не виявили бажання служити в українських збройних силах та членів їх сімей, а також недавніх мігрантів 80-х років, які зберегли стійкі родинні зв'язки в інших державах, що утворилися після розпаду СРСР. Вагомим стимулом до виїзду за межі України для останніх стала краща економічна ситуація майже в усіх нових країнах порівняно з Україною.

Аналіз потоків міграцій міського населення галицьких областей та розподілу мігрантів за останні роки показує, що в цей період уперше за всі

повоєнні роки сальдо міграцій по міських поселеннях було від'ємним, причому навіть нижчим порівняно із сільською місцевістю. Найбільша кількість мігрантів прямує до Російської Федерації, США, Ізраїлю, Німеччини, Польщі, Канади. Сальдо міжрегіональної міграції (у межах України) також є від'ємним. Так, наприклад в 1996 р. лише росіян із міських поселень Львівщини виїхало 4896 осіб: 2048 осіб – в Росію, 157 – в Ізраїль, 89 – у США, 85 – в Білорусь, 2524 – в інші регіони України. Натомість прибуло лише 2002 росіяни. Покидають Галичину також білоруси, молдовани, поляки, татари. Навіть кількість вибулих із міських поселень Галичини українців перевищує число прибулих. Додатковим сальдо міграції є лише з Казахстаном, країнами Закавказзя та Середньої Азії.

В кінці 80-х років різко зросла еміграція євреїв в Ізраїль. Починаючи з 1989 р. і до середини 90-х у документи на виїзд до цієї держави щороку подавало 1-2 тис. осіб. Звичайно, що далеко не всі з тих, хто виїжджають в Ізраїль за переписом 1989 р. віднесли себе до євреїв, проте, навіть із врахуванням цього фактора можна з певністю говорити, що понад половину всіх євреїв, що жили у Галичині у кінці 90-х років, або вже виїхали за межі України, або готуються до виїзду. Найімовірніше, що до часу проведення наступного перепису в Галичині залишиться лише близько 5 тис. євреїв.

Поряд із негативними факторами з кінця 80-х років в Україні проявилися і деякі позитивні процеси, які певною мірою стримують асиміляцію жителів малочисельних етнічних груп. Ці процеси можна об'єднати загальним висловом “національне відродження”, і вони були характерними як для українців, так і для інших некорінних етнічних спільнот України. Національне відродження проявилось зокрема у відкритті національних культурно-освітніх товариств, видання преси мовами різних етнічних спільнот, що мешкають в Україні, активізації зв'язків жителів малочисельних етнічних спільнот з державами своєї нації,

загалом вищій увазі в суспільстві до проблеми міжетнічних відносин. Так, наприклад, лише у Львові зараз діють два російських, польське, єврейське, білоруське, татарське, німецьке, угорське, чеське національні товариства; при деяких існують недільні школи, де дітей навчають рідної мови, бібліотеки, видається преса мовами відповідних національностей. Подібні національно-культурні організації різних етнічних спільнот (найчастіше поляків та росіян) є у багатьох інших містах Галичини.

Ставши незалежною державою, Україна зіткнулася з деякими новими для неї проблемами в етнічних відносинах, які певною мірою можуть вплинути на етнічний склад населення головним чином найбільших міст регіону. Ці проблеми прямо пов'язані з тим, що Україна зараз є більш відкритою для світу й активно включається у світове суспільне життя. Найважливішими з цих проблем є проблеми біженців та нелегальних мігрантів.

Проблема біженців виникла у зв'язку зі збройними конфліктами, які відбувалися раніше і відбуваються зараз у деяких нових незалежних країнах, що виникли після розпаду СРСР. Наразі більш актуальною ця проблема є для південних та східних областей України, яким уже довелося прийняти чимало біженців із Карабаху, Абхазії, Чечні та інших регіонів, проте і в Галичині випадки прийому біженців у великих містах вже зафіксовані. Необхідно відмітити, що серед біженців багато не тільки представників народів, на етнічних землях яких проходили збройні конфлікти, але й українців, які в минулому поселилися на цих землях.

Іншою проблемою, яка вже реально постала для Галичини, як для прикордонного регіону, що знаходиться на заході України, є проблема нелегальних мігрантів. Ними найчастіше є вихідці з різних країн Азії (В'єтнаму, Афганістану, Пакистану, Індії та інших), для яких Україна виступає проміжним пунктом на шляху до Німеччини та інших розвинутих країн Західної Європи. Проблема нелегальних мігрантів суттєво ускладнюється "напівпрозорістю" східного кордону України з Росією, що

робить неможливим ефективний контроль шляхів їх прибуття на територію України.

Очевидно, що з подальшим розвитком України як демократичної держави та інтеграцією її у європейську та світову політико-економічну систему важливість цих проблем зростає, на що, зокрема, вказує досвід розвинутих європейських країн. Тому вже зараз постає необхідність вироблення ефективної міграційної політики та регулювання цих питань на законодавчому рівні. Деякі важливі рішення у цьому плані вже є, так, наприклад, Верховною Радою України прийнято закони “Про громадянство України”, “Про біженців”, “Про статус іноземних громадян на території України”, “Про державний кордон України”, тощо. Проте, деякі важливі правові питання з різних причин усе ще залишаються неузгодженими. Зокрема, це стосується делімітації та демаркації державних кордонів України з Росією, окремих питань громадянства України.

Висновки до розділу 5

Найважливішим фактором, який безпосередньо визначав характер етнічних змін у міському населенні Галичини, був політичний фактор. Зміст його перш за все полягав у політичному статусі краю, який, починаючи із середини XIV ст. і до 90-х років XX ст. майже безперервно перебував під владою різних держав, а отже корінний етнос, українці, не був державним етносом. Усе це зумовлювало поступову денаціоналізацію Галичини, і в першу чергу – міських поселень. Темпи денаціоналізації Галичини визначалися головним чином роллю економічного фактора, а саме: економічний розвиток краю ніс у собі і зростання чисельності та питомої ваги жителів корінної нації у міському населенні та загалом підвищення ролі українців у суспільному житті регіону; економічний

занепад пришвидшував денаціоналізацію міст, сприяв зменшенню в них питомої ваги корінного етносу й зростанню частки державної нації та інших етнічних груп населення. Аналіз розвитку етнічного складу міського населення Галичини в контексті процесу урбанізації краю вказує на інші важливі чинники етнічних змін у містах а) загальний характер, рівень та темпи урбанізації краю; б) чисельність та густота сільського населення на території краю; в) особливості територіальної структури міської мережі.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні викладені теоретичні узагальнення й вирішення наукової проблеми, що полягає у виявленні основних тенденцій у процесі формування та динаміки етнічного складу міського населення Галичини від часу заснування перших міст на її території і до 90-х років XX століття. У процесі вирішення проблеми було визначено етнічний склад міського населення Галичини в різні історико-політичні періоди та досліджено вплив на нього різних факторів, охарактеризовано його сучасний стан та територіальні відмінності, проведено групування міст за етнічним складом населення, визначено сучасну мовну ситуації у міських поселеннях Галичини. Отримані результати можна застосувати для вирішення широкого кола практичних проблем сучасного суспільного життя, а також при розробці ряду важливих наукових питань і, зокрема, тих, що стосуються теорії етносу та держави. Вони також можуть бути використані при формуванні етнічної політики держави, врегулюванні внутрішніх міжетнічних відносин, правдивого висвітлення деяких етнополітичних проблем, написання підручників та посібників.

Вивчення етнічного складу міського населення регіону є майже нерозробленим напрямком наукових досліджень в Україні. Грунтовних праць, у яких висвітлювався б етнічний склад міського населення України загалом чи окремого регіону майже немає, незважаючи на те, що існує велика кількість джерел до його аналізу. Так, зокрема, матеріали переписів населення дають змогу детально прослідкувати динаміку етнічного складу міського населення Галичини починаючи з другої половини XIX ст., а залучення допоміжних історичних джерел – визначити найважливіші тенденції у розвитку етнічного складу міського населення краю з XV–XVI ст.

Історико-географічне дослідження етнічного складу Галичини дало можливість встановити та охарактеризувати основні етапи у розвитку етнічного складу населення міст Галичини, виявити фактори, що впливають на нього, прослідкувати найважливіші тенденції у динаміці досліджуваного процесу.

Найважливішим чинником, який безпосередньо визначав характер етнічних змін у міському населенні Галичини, був політичний чинник. Зміст його, передусім, полягав у політичному статусі краю, який, починаючи із середини XIV ст. і до 90-х років XX ст., майже безперервно перебував під владою різних держав, а, отже, корінний етнос, українці, не був державним етносом. Багатовіковий колоніальний статус Галичини постійно зумовлював суттєві відмінності в суспільно-політичному та економічному становищі представників різних етнічних груп населення краю, що мало такі наслідки: а) нестабільність етнічного складу міського населення; б) складність та суб'єктивність етнічних процесів у містах; в) неврегульованість та стихійний характер міграційних процесів; г) незбалансованість етносоціальної структури міського населення; д) постійна напруга у міжетнічних відносинах.

Темпи деукраїнізації Галичини визначалися головним чином роллю економічного фактора: економічний розвиток краю зумовлював зростання чисельності та питомої ваги жителів корінного етносу у міському населенні й підвищення ролі українців у суспільному житті регіону; економічний занепад пришвидшував деукраїнізацію міст, сприяв зменшенню в них питомої ваги корінного етносу й зростанню частки державної нації та інших етнічних груп населення. Відбувалося це тому, що економічний розвиток стимулював міграцію корінного українського населення із сільської місцевості, сприяв територіальному розвитку міської мережі, який проходив на основі українських сільських поселень та зумовлював підвищення етнічної самосвідомості українського населення; економічний занепад призводив до зворотних процесів.

Аналіз розвитку етнічного складу міського населення Галичини в контексті процесу урбанізації краю, з одного боку, підтвердив вищеназвану роль політичного та економічного факторів, з іншого – вказав на інші важливі чинники етнічних змін у містах, а саме: а) загальний характер, рівень та темпи урбанізації краю; б) чисельність та густота сільського населення на території краю; в) особливості територіальної структури міської мережі.

Сучасний етнічний склад міського населення Галичини загалом є одноманітним (понад 85% населення становлять українці), проте назвати його мононаціональним не можна. Мононаціональними є лише майже всі селища міського типу та більшість невеликих міст людністю до 10 тис. мешканців. Етнічний склад міст із населенням понад 10 тис. осіб, як правило, характеризується наявністю ще однієї, окрім українців, чисельної етнічної групи – росіян, кількість яких може становити тисячі осіб, а частка – 10-15% від усього населення. У найбільших містах краю етнічний склад населення ще складніший, адже у них живуть й інші, хоча й не надто чисельні, але доволі суспільно-активні етнічні групи: євреї, поляки, білоруси. Вплив кожної етнічної групи на суспільне життя міста визначається не тільки її питомою вагою в населенні, але й соціальною активністю її представників, компактністю їх проживання, етнічною самосвідомістю тощо. Крім того, етнічні групи (у тому числі й українці) є внутрішньо неоднорідними, оскільки складаються з різних за походженням, національно-культурною орієнтацією, ступенем адаптації до міських умов груп населення.

Міські поселення Галичини впродовж останніх десятиліть характеризувалися особливою мовною ситуацією, відмінною від інших регіонів України. Суть її полягала в, тому, що у міжетнічних відносинах спостерігалось превалювання української мови, і відбувалася, хоча й повільно, українізація росіян та представників інших етнічних груп населення краю. Виняток становили лише обласні центри – Львів й Івано-

Франківськ й окремі інші великі міста. У них чисельність росіян становила тисячі й десятки тисяч осіб, існували сфери постійного вживання російської мови. Поряд з українізацією відбувався й протилежний процес – русифікація деяких груп переважно неукраїнського населення.

У міських поселеннях Галичини спостерігається стабільний набір особливостей етнічного складу населення, який найчастіше залежить від людності та функціонального типу того чи іншого міста. Це дало змогу провести етнічне групування міст Галичини на підставі як вищеназваних, так і деяких інших ознак, та визначити з кожної групи найбільш репрезентативні міські поселення для їх детального вивчення шляхом проведення конкретно-соціологічних досліджень. Було виділено п'ять груп, у яких вибрано такі міста: Львів, Івано-Франківськ, Броди, Коломия, Самбір, Трускавець, Червоноград, Мостиська, Борислав, Долина, Калуш, Сколе, Тернопіль, Буськ, Доброміль, Комарне, Скалат, Ходорів.

Тенденції розвитку етнічного складу міського населення Галичини Галичині у 90-х роках вказують на те, що на початку нового століття він буде ще більш однорідним. Цьому сприяють сучасна політично-економічна ситуація в Україні, яка зумовила демографічну кризу в державі, особливості природного та механічного руху різних етнічних груп населення Галичини, особливості етнічних процесів у міських поселеннях регіону, сучасні тенденції в структурному та територіальному розвитку міської мережі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дубова Н.А. Антропологические аспекты урбанизации // Советская этнография. – 1987. – №1. – С. 80-85.
2. Юхнева Н.В. Изучение города как этнографическая проблема // Этнографическое изучение Северо-Запада СССР. – Л.: Наука. Ленингр. отделение, 1977. – С. 141-169.
3. Брук С.И., Козлов В.И., Левин М.Г. Современное состояние исследований по этнической географии в СССР // География населения в СССР. Основные проблемы. – М.: Географгиз, 1964. – С. 81-94.
4. Проблемы этнической географии и картографии. – М.: Наука, 1978. – 168 с.
5. Старовойтова Г.В. Этническая группа в современном советском городе: Социологические очерки. – Л.: Наука. Ленингр. отделение, 1987. – 174 с.
6. Шаблій О.І. Теоретичні і методичні проблеми розвитку етнічної географії України // Сучасні проблеми географії населення в Україні. – Луцьк, 1993. – С. 190-200.
7. Лозинський Р. Вплив особливостей історико-географічного розвитку Галичини на сучасну етнічну структуру міст регіону // Історія української географії і картографії. Матеріали наук. конференції, присвяченої 95-річчю від дня народження проф. В. Кубійовича. – Тернопіль. – 1995. – С. 168-169.
8. Кубійович. В. Географія українських і сумежних земель. – Краків - Львів: Укр. вид-во, 1943. – 520 с.
9. Лаппо Г.М. География городов с основами градостроительства. – М., Изд-во МГУ, 1969. – С. 16.
10. Чистов К.В. Проблемы этнографического и фольклорного изучения Северо-Запада СССР // Этнографическое изучение Северо-Запада СССР. – Л.: Наука. Ленингр. отделение, 1977. – С. 3-10.

11. Покшишевский В.В. Этнические процессы в городах и некоторые проблемы их изучения // Советская этнография. – 1967. – №5. – С. 3-15.
12. Сметанич В.С. Национальный состав населения – важный вопрос типологии советских городов // Ученые записки Пермского гос. ун-та. – Т. 242. – Пермь, 1970. – С. 90-103.
13. Этносоциология: цели, методы и некоторые результаты исследований / Арутюнян Ю.В., Дробижева Л.М., Кондратьев В.С. и др. – М.: Наука, 1984. – 256 с.
14. Арутюнов С.А. Процессы и закономерности вхождения инноваций в культуру этноса // Советская этнография. – 1982. – №1. – С. 34-48.
15. Моногарова Л.Ф. Комплексная типология городов СССР в свете проблем этнической мозаичности их населения // Советская этнография. – 1972. – №6. – С. 52-63.
16. Юхнева Н.В. Материалы к этническому районированию городского населения Европейской части России (по данным переписи 1897 г.) // Этнические группы в городах Европейской части СССР. (Формирование, расселение, динамика культуры). – М.: МФГО, 1987. – С. 112-125.
17. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.
18. Наулко В.І. Карта сучасного етнічного складу населення Української РСР. (З пояснювальним текстом). – К.: Наукова думка, 1966.
19. Жекулин В.С. Историческая география: предмет и методы. – Л.: Наука. Ленингр. отделение, 1982. – 224 с.
20. Эккель Б.М. Определение индекса мозаичности национального состава республик, краев и областей СССР // Советская этнография. – 1976. – №2. – С. 33-39.
21. Гринберг Дж. Определение меры разноязычия // Новое в лингвистике: Пер. с англ. – Вып. 6. – М.: Прогресс, 1972. – С. 204-212.

22. Дністрянський С. Національна статистика // Студії з поля суспільних наук і статистики. – Львів, 1909. – С. 17-64.

23. Кабузан Н.В. Демографическая статистика в Галиции в конце XVIII – 30-х годах XX в. // Советские архивы. – 1983. – №4. – С. 55-77.

24. Демографический энциклопедический словарь / Редкол.: Валентей Д. И. (гл. ред.), Араб-Оглы Э.А., Ата-Мирзаев О. Б.-М. и др. – М.: Сов. энциклопедия, 1985. – 608 с.

25. Кабузан Н.В. О важнейших статистических и картографических источниках для изучения этнического состава западноукраинских регионов в XIX – 30-х годах XX в. // Проблемы исторической географии России. Материалы Второй всесоюз. конференции по ист. географии России – Вып. 4: Источниковедение исторической географии. – М., 1983. – С. 168-174.

26. Zamorski K. Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicyi. Ludność Galicyi w latach 1857-1910. – Kraków - W., 1989. – 284 s.

27. Rapacki W. Ludność Galicyi. – Lwów, 1874. – IV, 126 s.

28. Охримович В. З поля національної статистики Галичини // Студії з поля суспільних наук і статистики. – Львів, 1909. – С. 65-160.

29. Охримович В. Русини-латинники. – Львів, 1912. – 24 с.

30. Охримович В. Фактичні і фальшиві страти Русинів в демографічній білянці Галичини за 10-літє 1900-1910. Статистична розвідка. – Львів, 1912. – 120 с.

31. Кабузан Н.В. Украинское население Галиции, Буковины и Закарпатья в конце XVIII – 30-х годах XX в. // Советская этнография. – 1985. – №3. – С. 72-86.

32. Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.12.1931. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Miasto Lwów. – W., 1937. – XXVIII, 126 s.

33. Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.12.1931. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. W-wo Lwowskie bez miasta Lwowa. – W., 1937. – XXVIII, 450 s.

34. Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.12.1931. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. W-wo Stanisławowskie. – W., 1938. – XXVIII, 332 s.

35. Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.12.1931. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. W-wo Tarnopolskie. – W., 1938. – XXVIII, 300 s.

36. Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Opracowany na podstawie wyników Pierwszego powszechnego spisu ludności z dnia 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych: T.XIII. W-wo Lwowskie. – W., 1924. – XIII, 64 s.; T. XIV. W-wo Stanisławowskie. – W., 1923. – VI, 31 s.; T.XV. W-wo Tarnopolskie. – W., 1923. – V, 36 s.

37. Кубійович В. Етнічні групи Південно-Західної України (Галичини) на 1.1.1939. Національна статистика Галичини. Весбаден, 1993 – 175 с.

38. Лозинський Р. Урбанізація як фактор етнічних змін // Питання соціоекології. Матеріали Першої всеукр. конференції “Теоретичні та прикладні питання соціології”. – Том 2. – Львів. – 1996. – С. 28-29.

39. Неуслыхин А.И. Проблемы европейского феодализма. – М.: Наука. 1974, – 121 с.

40. Воронин Н.Н. К итогам и задачам археологического изучения древнерусского города // Краткие сообщения ин-та истории матер. культуры. – М., 1951. – Вып. 41. – С. 9-13.

41. Тихомиров М.Н. Древнерусские города. – М.: Госполитиздат, 1956. – 477 с.

42. Котляр Н.Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волинской Руси IX-XIII вв. – К.: Наукова думка, 1985. – 184 с.

43. Толочко П.П. Древнерусский феодальный город. – К.: Наукова думка, 1989. – 256 с.
44. Исаевич Я.Д. “Грады червенские” и Перемышльская земля в политических взаимоотношениях между западными и восточными славянами // Исследования по истории славянских и балканских народов. Эпоха средневековья. Киевская Русь и её славянские соседи. – М.: Наука, 1972. – С. 108-119.
45. Літопис Руський. – К.: Дніпро, 1989. – XIV, 590 с.
46. Horn M. Miejski ruch osadniczy na Rusi Czerwonej (do końca XV wieku) // Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych (RDSG). – Т. 35. – Poznań, 1974. – S. 49-75.
47. Грушевський М. Історія України-Руси. В 11 т., 12 кн. – К.: Наукова думка, 1991-1997.
48. Швидько А.К. Социально-экономическое развитие городов Украины в XVI-XVIII вв. – Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1979. – 99 с.
49. Отамановский В. Развитие городского строя на Украине в XII-XVIII вв. и магдебургское право // Вопросы истории. – 1958. – №6. – С. 122-135.
50. Баранович А.И. Помещичий город времен Речи Посполитой // Известия АН СССР. Серия истории и философии. – М., 1947. – Т. 4. – С. 183-185.
51. Сиреджук П.С. История заселения Галичской земли в XIV-XVIII вв. Диссертация на соиск. уч. ст. канд. истор. наук: 07.00.02. – Львов, 1989. – 195 с.
52. Тихомиров М.И. “Список городов русских далеких и ближних” // Исторические записки АН СССР. – Т. 40. – М., 1952. – С. 214-259.
53. Кісь Я.П. Виникнення і розташування міст на території Руського і Белзького воєводств від XIV до середини XVII ст. // Архіви України. – 1968. – №1. – С. 35-41.

54. Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький. – Львів: Світ, 1990. – 408 с.
55. Horn M. Skutki ekonomiczne najazdów tatarskich z lat 1605-1633 na Ruś Czerwoną. – Wrocław, 1964. – 234 s.
56. Hornowa E. Stosunki ekonomiczno-społeczne w miastach ziemi Halickiej w latach 1590-1648. – Opole, 1963. – 385 s.
57. Кісь Я.П. Промисловість Львова в період феодалізму (XIII-XIX ст.). – Львів: В-во ЛДУ, 1968. – 223 с.
58. Михайлина П.В. Міста України в період феодалізму (До питання про становище міст в умовах іноземного поневолення в кінці XVI – першій половині XVII ст.). – Чернівці, 1971. – 114 с.
59. Horn M. Ruch budowlany w miastach ziemi Przemyskiej i Sanockiej w latach 1550 - 1650 na tle przesłanek urbanizacyjnych. – Opole, 1968. – 126 s.
60. Horn M. Zaludnienie w-wa Belskiego w 1630 roku // RDSG. – T. XXI. – Poznań, 1959. – S. 67-95.
61. Ястребицкая А.Л. Малые города как проблема сравнительно-исторического изучения европейского средневекового города // Средние века. – Вып. 51. – М., 1988. – С. 5-79.
62. Ястребицкая А.Л. О специфике средневековой европейской урбанизации: малые города // Древности словян и Руси. – М.: Наука, 1988. – С. 191-197.
63. Motylewicz J. Miasta ziemi Przemyskiej i Sanockiej w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku. – Przemyśl - Rzeszów, 1993. – 320 s.
64. Horn M. Walka klasowa i konflikty społeczne w miastach Rusi Czerwonej w latach 1600-1647 na tle stosunków gospodarczych. – Wrocław, 1972. – 245 s.
65. Karpińiec J. Ilość osad miejskich byłej Galicyi i podział ich na miasta i miasteczka. – Lwów, 1932. – 37 s.

66. Мазурок О.С. Города западно-украинских земель эпохи империализма (социально-экономический аспект). – Львов: Свит, 1990. – 156 с.
67. Денисюк Л.М. Формування та розвиток міст території Південно-Західного економічного району за роки радянської влади // Економічна географія. – Вип. 4. – К.: В-во КДУ, 1970. – С. 42-55.
68. Дашкевич Я.В. Розселення вірменів на Україні в XI-XVII століттях // Український історико-географічний збірник. – Вип. I – К.: Наукова думка, 1971. – С. 150-181.
69. Історія Львова в документах і матеріалах. – К., 1986. – 424 с.
70. Линниченко І. Суспільні верстви Галицької Русі XIV-XV в. // Руська історична бібліотека. – Т. VII. – Львів, 1899. – 268 с.
71. Історія Львова. – К., 1984. – 416 с.
72. Кісь Я.П. До питання про передумови розвитку міст на території Руського і Белзького воєводств у XIV-XVII ст. // Вісник ЛДУ: Серія історична. – Вип. 6. – Львів, 1970. – С. 79-86.
73. Horn M. Rzemioslo miejskie wojewódstwa Belskiego w pierwszej polowie XVII wieku. Zagadnienie kryzysu gospodarczego Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII wieku. – Wrocław-W.,-Kraków, 1966. – 244 s.
74. Кісь Я.П. Участь міст західноукраїнських земель у Визвольній війні українського народу (1648-1654 pp.) // Питання історії СРСР. – Львів: В-во ЛДУ, 1958. – С. 96-106.
75. Крип'якевич І.П. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали // Львівські історичні праці. Джерела. – Вип. 2. – Львів, 1994. – 391 с.
76. Horn M. Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i pierwszej polowie XVII wieku. Działalność gospodarcza na tle rozwoju demograficznego. – W., 1975. – 331 s.
77. История еврейского народа. В 12 т. – М., 1915. – Т. 2: История евреев в России. – Т. 1. – III, 528 с.

78. Horn M. Zaludnienie miast ziemi Przemyskiej i Sanockiej w drugiej połowie XVI i pierwszej połowie XVII wieku // RDSG. – T. XXX. – 1970. – S. 85-100.
79. Horn M. Żydzi ziemi Sanockiej do 1650 roku // Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego (Biul. ZIH). – Nr. 74. – 1970. – S. 30-36.
80. Котляр М.Ф. Галицька Русь у другій половині XIV–першій чверті XV ст. Історико-нумізматичне дослідження. – К.: Наукова думка, 1968. – 140 с.
81. Енциклопедія Українознавства: 2 вид. словникове. – Т. 1-10. – Париж – Нью-Йорк, 1955-1984.
82. Степанів О. Сучасний Львів. Путівник. – Львів: Фенікс, 1992. – 144 с.
83. Хонигсман Я.С., Найман А.Я. Евреи Украины (Краткий очерк истории): В 2-ч. – К., 1992.– Часть 1. – 190 с.
84. Паньків Б.М. Экономическое развитие городов и местечек Галицкой земли во второй половине XVII – первой половине XVIII вв.: Диссертация на соиск. уч. ст. канд. истор. наук: 07.00.02. – Львов, 1983. – 171 с.
85. Wiesiolowski M. Rys statystyczno-geograficzny Galicyi Austriackiej skreślony przez M.W. – Poznan, 1842. – 112 s.
86. Rocznik statystyki i handlu krajowego. Wydany orzez krajowe biuro statystyczne. Pod red T. Rutowskiego. Zeszyt IX. Ludność miast, miasteczek, gmin wiejskich i obszarów dworskich według wyznania i narodowości. – Lwów, 1888. – XVIII, 73 s.
87. Morawski F. Przesiedlanie sie ludności w Galicyi Zachodniej do wschodniej na podstawie rękopiśmiennych materiałów, udzielonych przez centralną komisję statystyczną // Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. – T. 15. – Z. 3. – Lwów, 1896. – S. 33-67.
88. Герасименко Н.П. Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарства. – К.: В-во АН УРСР, 1959. – 304 с.

89. Rocznik statystyki i handlu krajowego. Wydany orzez krajowe biuro statystyczne. Pod red T.Rutowskiego. Zeszyt IX. Ludność miast, miasteczek, gmin wiejskich i obszarów dworskich według wyznania i narodowości. – Lwów, 1888. – XVIII, 73 s.

90. Stupnicki H. Galicya pod względem topograficzno-geograficzno-historycznym. – Lwów, 1849. – 176 s.

91. Weinfeld I. Ludność miejska Galicyi i jej skład wyznaniowy (1881-1910) // Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. – T. 24., Z. 2. – Lwów, 1912. – S. 1-52.

92. Макарчук С.А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. – Львов: Изд-во при Львов. ун-те, 1983. – 256 с.

93. Куповецкий М.С. Динамика чисельности и расселения караимов и крымчаков за последние 200 лет // География и культура этнографических групп татар в СССР. – М.: МФГО, 1983. – С. 75-93.

94. Лозинський Р. Територіальні особливості змін національного складу міського населення Галичини у міжвоєнний період (1919-1939 рр.) // Вісник Львівського у-ту. Сер. географ. – Вип. 26. – Львів. – 2000. – С. 221-225.

95. Терлюк Я.І. Етнодемографічна ситуація у західних областях України у 1944 р. // Вісник ЛДУ. Серія історична. – Вип. 29. – Дослідження з історії України. – Львів, 1993. – С. 81-88.

96. Buzek J. Materiały statystyczne do reformy sejmowego prawa wyborczego // Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. – Lwów, 1906. – T. 21. – Z. 1. – S. I-II, 1-33.

97. Хонигсман Я.С. Создание и гибель Львовского гетто // Шофар. – 1996. – №15. – С. 3.

98. Матеріали Львівського обласного державного архіву. – Ф. № Р-283. – Оп. № 3. – Спр. №№ 3, 5, 6, 7, 11, 16, 23.

99. Оникиенко В.В., Поповкин В.А. Комплексное исследование миграционных процессов. Анализ миграции населения УССР. – М.: Статистика, 1973. – 159 с.

100. Давидович В.Г. Расселение в промышленных узлах. (Инж. – экон. основы). – М.: Госстройиздат, 1960 – 324 с.

101. Давидович В.Г., Ковалев В.В. Об основах классификации населенных пунктов СССР (в связи с задачами экономической географии) // Известия АН СССР. Серия географическая. – 1959. – №4. – С. 105-107.

102. Ковалев С.А. Типы районных центров СССР // Вопросы географии. – Вып. 56: География населения СССР. – М.: Географгиз, 1963. – С. 54-72.

103. Пітюренко Ю.І. Розвиток міст і міське розселення в Українській РСР. (Особливості розвитку і розміщення, типологія, територіальні системи і перспективи). – К.: Наукова думка, 1972. – 187 с.

104. Степаненко А.В. Социально-экономическое развитие городов. (Проблемы комплексности и сбалансированности). – К.: Наукова думка, 1988. – 204 с.

105. Лозинський Р. Національний склад міського населення Галичини в 1939-1989 рр. // Вісник Львівського у-ту. Сер. географ. – Вип. 22. – Львів. – 1998. – С. 48-55.

106. Лозинський Р. Групування міст сучасної Галичини за національною ознакою населення // Вісник Львівського у-ту. Сер. географ. – Вип. 22. – Львів. – 1998. – С. 56-60.

107. Gibbs J. The Evolution of Population // Economic Geography. – 1963. – Vol. 39. – No. 2. – P. 119-129.

ДОДАТКИ

Додаток А

Показники етнічної приналежності, реєстровані в переписах населення Галичини

Рік проведення перепису	Країна, в якій проводився перепис	Категорія населення	Основний показник етнічної приналежності	Об'єм інформації, введеної в науковий обіг	Інші показники етнічної приналежності	Об'єм інформації, введеної в науковий обіг
1857	Австрія	юридичне	віровизнання	округи, окремі міста	національність	-
1869	Австро-Угорщина	наявне	віровизнання	повіти, повітові міста	національність	-
1880	Австро-Угорщина	наявне	віровизнання	повіти, історичні міста і містечка	розмовна мова	повіти, історичні міста і містечка
1890	Австро-Угорщина	наявне	віровизнання	повіти, міста	розмовна мова	повіти
1900	Австро-Угорщина	наявне	віровизнання	повіти, міста, сільські громади	розмовна мова	повіти, міста, сільські громади
1910	Австро-Угорщина	наявне	віровизнання	повіти, міста	розмовна мова	повіти, окремі міста, сільські громади
1921	Польща	наявне	віровизнання	воєводства, повіти, міста, сільські громади	національність	воєводства, повіти, міста, сільські громади
1931	Польща	постійне	віровизнання	воєводства, повіти, міста людністю понад 20 тис. осіб	рідна мова	воєводства, повіти, міста людністю понад 20 тис. осіб

Продовження додатку А

Рік проведення перепису	Країна, в якій проводився перепис	Категорія населення	Основний показник етнічної приналежності	Об'єм інформації, введеної в науковий обіг	Інші показники етнічної приналежності	Об'єм інформації, введеної в науковий обіг
1959	СРСР	наявне	національність	області, райони, міста, селища міського типу	рідна мова	області, райони, міста, селища міського типу
1970	СРСР	наявне	національність	області, райони, міста, селища міського типу	рідна мова, друга мова	області, райони, міста, селища міського типу
1979	СРСР	постійне	національність	області, райони, міста, селища міського типу	рідна мова, друга мова	області, райони, міста, селища міського типу
1989	СРСР	постійне	національність	області, райони, міста, селища міського типу	рідна мова, друга мова	області, райони, міста, селища міського типу

Примітка. Таблицю складено за: Арутюнян Ю. В., Дробіжева Л. М. и др. Этносоциология: цели, методы и некоторые результаты исследований. — М., Наука, 1984. — 256 с.; Други powszechny spis ludności z dn. 9.12.1931. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe: W-wo Lwowskie bez miasta Lwowa. — W., 1937. — XXVIII, 450 s.; W-wo Stanisławowskie. — W., 1938. — XXVIII, 332 s.; W-wo Tarnopolskie. — W., 1938. — XXVIII, 300 s.; Rocznik statystyki i handlu krajowego. Wydany przez krajowe biuro statystyczne. Pod red T. Rutowskiego. Zeszyt IX. Ludność miast, miasteczek, gmin wiejskich i obszarów dworskich według wyznania i narodowości. — Lwów, 1888. — XVIII, 73s.; Rapacki W. Ludność Galicji. — Lwów, 1874. — IV, 126 s.; Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Opracowany na podstawie wyników Pierwszego powszechnego spisu ludności z dnia 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych: T. XIII. — W-wo Lwowskie. — W., 1924. — XIII, 64 s.; — T. XIV. W-wo Stanisławowskie. — W., 1923. — VI, 31 s.; T. XV. — W-wo Tarnopolskie. — W., 1923. — V, 36 s.; Weinfeld I. Ludność miejska Galicji i jej skład wyznaniowy (1881-1910) // Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. — T. 24. — Z. 2. — Lwów, 1912. — S. 1-52.

Додаток Б
Етнічні групи у міських поселеннях Галичини до 1772 р.

Б.1 Давньоукраїнський період

Етнічні групи	Львів	Великі міста	Середні та малі міста
1 етап: до середини XIII ст.			
українці	-	++++	+++++
інші	-	+	-
2 етап: друга половина XII – перша половина XIV ст.			
українці	++++	++++	+++++
поляки	+	+	-
євреї	+	-	-
вірмени	++	-	-
німці	++	+	-

Б.2 Польський період

Етнічні групи	Львів	Великі міста	Середні міста	Малі міста
1 етап: друга половина XIV – XV ст.				
українці	++	++++	++++	+++++
поляки	++	++	+	+
євреї	+	+	+	-
вірмени	+++	+	-	-
німці	++++	++	-	-
2 етап: XVI – перша половина XVII ст.				
українці	++	+++	++++	++++
поляки	++++	++	++	+
євреї	++	++	++	+
вірмени	++	+	-	-
німці	+	-	-	-
3 етап: друга половина XVII ст. – 1772 р.				
українці	++	+++	+++	++++
поляки	++++	+++	++	++
євреї	+++	+++	+++	+++
вірмени	+	+	+	+
німці	-	-	-	-

Примітка. Питома вага етнічної групи в населенні: +++++ – понад 90%; ++++ – 50 – 90 %; +++ – 25 – 50 %; ++ – 5 – 25 %; +- до 5 %; – – відсутні.

Додаток В
Етнічний склад населення міст Галичини в 1880 р. (за
критерієм віровизнання)

Міста	Всього, осіб	в тому числі:					
		українці		поляки		євреї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Барич	3322	1182	35,6	1966	59,2	174	5,2
Белз	4126	973	23,6	1018	24,7	2135	51,7
Бережани	10899	2404	22,1	3749	34,4	4712	43,2
Бібрка	4338	1260	29,0	929	21,4	2097	48,4
Богородчани	4423	1487	33,6	707	16,0	2202	49,8
Болехів	4184	248	5,9	745	17,8	3101	74,2
Більшівці	2932	1027	35,0	205	7,0	1700	58,0
Борислав	9318	1270	13,6	664	7,2	7363	79,0
Борщів	3988	1291	32,4	1390	34,9	1307	32,8
Броди	20071	1453	7,2	3128	15,6	15316	76,3
Будзанів	5124	1775	34,6	1508	29,4	1840	35,9
Бурштин	3953	1324	33,5	522	13,2	2107	53,3
Буськ	5800	1439	24,8	2284	39,4	2035	35,1
Бучач	9970	1761	17,7	1920	19,3	6281	63,0
Великі Мости	3809	2226	58,4	518	13,6	1061	27,9
Галич	5464	1741	50,3	615	17,8	24	0,7
Глиняни	4300	1892	44,0	471	11,0	1926	44,8
Городенка	10014	4547	45,5	1741	17,4	3661	36,5
Городок	10116	3033	30,0	4096	40,5	2952	29,2
Гримайлів	4329	751	17,4	674	15,0	2931	67,7
Гусятин	5214	698	13,4	733	14,1	3782	72,5
Ділятин	4495	2628	58,5	282	6,2	1577	35,1
Долина	7596	2295	30,2	2292	30,2	2450	32,3
Добромилль	2883	450	15,6	511	17,7	1918	66,5
Дрогобич	18225	4693	25,8	4280	23,5	9181	50,4
Жидачів	2431	1115	45,9	615	25,3	700	28,8
Жовква	6794	1145	16,9	1866	27,5	3757	55,3
Журавне	3184	682	21,4	305	9,6	2197	69,0
Заболотів	3523	1464	41,0	328	9,3	1730	49,6
Заліщики	5588	417	7,5	693	12,4	4484	79,2
Заложці	6100	2583	42,3	1291	21,2	2226	36,5
Збараж	8062	1803	22,4	2487	30,9	3768	40,7
Зборів	3878	1227	31,6	537	13,8	2109	54,4
Золочів	8347	2048	24,5	2219	26,6	4046	48,5
Калуш	7210	2012	27,9	895	12,4	4266	59,2

Продовження додатку В

Міста	Всього, осіб	в тому числі:					
		українці		поляки		євреї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Кам'янка-Стр.	6107	1580	25,9	1545	25,3	2932	48,0
Козова	4072	1165	28,6	1660	40,8	1247	30,6
Коломия	23109	4226	18,3	5951	25,8	12002	51,9
Комарне	5079	1995	39,3	966	19,0	2084	41,0
Копичинці	6221	2443	39,3	1526	24,5	2253	36,2
Краковець	1891	539	28,5^	349	18,5	1003	53,0
Косів	2784	443	15,9	162	5,8	2179	78,3
Куликів	3226	1848	57,3	254	7,9	1124	34,9
Кути	6333	1497	23,6	1124	17,7	2966	46,8
Ліско	3415	425	12,4	998	29,2	1990	58,3
Лопатин	2302	1166	50,7	814	35,4	322	14,0
Любачів	4425	1978	44,7	924	20,9	1503	34,0
Львів	109746	17496	15,9	58602	53,4	30961	28,2
Миколаїв	2687	1842	68,6	516	19,2	285	10,6
Микулинці	3750	725	19,3	613	16,3	2411	64,3
Монасти- риська	4151	691	16,6	1168	28,1	2284	55,0
Мостиська	4184	406	9,7	1615	38,6	2123	50,7
Надвірна	6552	1730	26,4	616	9,4	4182	63,8
Немирів	2635	768	29,1	406	15,4	1445	54,8
Нижанковичі	1752	623	35,6	764	43,6	364	20,8
Новий Яричів	2571	553	21,5	846	32,9	1170	45,5
Олесько	3145	1802	57,3	619	19,7	724	23,0
Перемишляни	3654	437	12,0	955	26,1	2262	61,9
Перемишль	22040	4712	21,4	9563	43,4	7645	34,7
Печеніжин	4640	2900	62,5	263	5,7	1474	31,8
Підгайці	5943	1031	17,4	900	15,1	4012	67,5
Підволочиськ	1874	144	7,7	304	16,2	1404	74,9
Поморяни	4476	2035	45,5	530	11,8	1910	42,7
Рава-Руська	6009	995	16,6	1146	19,1	3863	64,3
Радехів	3555	2368	66,6	338	9,5	799	22,5
Радимно	1919	171	8,9	850	44,3	898	46,9
Рогатин	5101	1235	24,2	823	16,1	3035	59,5
Рожнятів	2876	917	31,9	476	16,6	1483	51,6
Розділ	4542	938	20,7	1138	25,1	2465	54,3
Рудки	2582	283	11,0	945	36,6	1352	52,4
Риманів	3264	44	1,3	1824	55,9	1391	42,6

Продовження додатку В

Міста	Всього, осіб	в тому числі:					
		українці		поляки		євреї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Самбір	13586	2073	15,3	7049	51,9	4427	32,6
Сасів	3282	691	21,1	675	20,6	1906	58,1
Синява	3213	31	1,0	899	28,0	2278	70,9
Скалат	5477	1259	23,0	1151	21,0	3067	56,0
Сколе	2047	389	19,0	313	15,3	1338	65,4
Снятин	10375	5592	33,9	1907	18,4	2327	22,4
Сокаль	6725	2142	32,0	2035	30,1	2408	35,8
Станіславів	18626	2793	15,0	5584	30,0	10023	53,8
Стара Сіль	1347	198	14,7	732	54,4	416	30,9
Старий Самбір	3482	1399	40,2	704	20,2	1377	39,5
Стрий	12625	3923	31,1	2900	23,0	5245	49,5
Судова Вишня	3887	2326	59,8	424	10,9	1100	28,3
Сянок	5121	902	17,6	2073	40,5	2129	41,6
Теребовля	6432	2509	39,0	2068	32,5	1749	27,2
Тернопіль	25819	6023	23,7	6170	23,9	13468	52,2
Тисмениця	6953	3616	52,0	771	11,1	2529	36,4
Тлумач	4054	1508	31,2	760	18,7	1756	43,3
Турка	4634	1829	39,5	436	9,4	2368	51,0
Тустановичі	3191	1522	47,7	646	20,3	984	38,3
Угнів	4277	1937	45,3	497	11,6	1842	43,1
Устрики Нижні	1824	490	26,9	186	10,2	1146	62,8
Ходорів	2413	769	31,9	494	20,5	1149	47,6
Хирів	1912	620	32,4	380	19,9	912	47,7
Чесанів	2804	311	11,1	1055	37,6	1436	51,2
Чортків	3524	884	25,1	423	12,0	2214	62,9
Щирець	1754	152	8,7	114	6,5	1385	69,0
Яворів	9072	5683	62,7	1008	11,1	2307	25,4
Ягельниця	3143	376	12,0	873	27,8	1892	60,2
Язлівець	3008	606	20,1	757	25,4	1642	54,6
Янів	1817	513	28,2	326	17,4	968	53,3
Ярослав	12422	2692	21,7	5114	41,8	4474	36,1

Примітка. Таблицю складено за: Weinfeld I. Ludność miejska Galicji i jej skład wyznaniowy (1881-1910) // Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. — Т. 24. — З. 2. — 1912. — s. 1-52.

Додаток Г
Етнічний склад населення міст Галичини в 1910 р. (за критерієм
віровизнання)

Міста	Всього, осіб	в тому числі:					
		українці		поляки		євреї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Бариж	4876	1754	36,0	2926	60,0	196	4,0
Белз	6017	1159	19,3	1233	20,9	3625	60,2
Бережани	12717	2987	23,3	5110	40,2	4582	26,0
Бібрка	5628	1779	31,6	1330	23,6	2502	44,5
Богородчани	4378	1647	37,6	795	18,2	1930	44,1
Болехів	3958	219	5,5	588	14,9	3089	78,0
Більшівці	4629	1666	36,0	520	11,2	2438	52,7
Борислав	12767	1902	14,9	5079	39,8	5753	45,1
Борщів	4765	1753	36,8	1747	36,7	1263	26,5
Броди	18055	2036	11,3	3414	18,9	12188	67,5
Будзанів	5183	2068	39,9	1572	30,3	1543	29,8
Бурштин	4896	1996	40,8	654	13,4	2245	45,8
Буськ	7502	1688	22,5	3269	43,6	2545	33,9
Бучач	14286	2369	16,6	4121	28,9	7777	54,4
Великі Мости	5396	2503	46,4	1267	23,5	1605	29,7
Галич	4987	2584	51,8	1059	21,2	1232	24,7
Глиняни	5344	2318	43,4	604	11,3	2418	45,2
Городенка	11223	5650	50,3	2332	11,9	4210	37,5
Городок	12973	4195	32,3	4836	37,3	3866	29,8
Гримайлів	3930	781	19,9	714	18,2	2435	61,9
Гусятин	5799	1230	21,2	1264	21,8	3288	56,7
Ділятин	7852	3877	49,4	971	12,4	2997	38,1
Долина	9852	3337	33,9	3407	34,6	2555	25,9
Доброміль	3633	525	14,5	837	23,0	2271	62,5
Дрогобич	34665	7343	21,2	11896	34,3	15313	44,2
Жидачів	3873	1745	45,1	1236	31,9	892	23,0
Жовква	9463	3013	31,8	2570	27,2	3845	40,6
Журавне	2798	974	34,8	482	17,2	1338	47,8
Заболотів	4758	2035	42,8	547	11,5	2171	45,6
Заліщики	5438	904	16,1	1103	20,3	3382	62,2
Заложці	7275	3219	44,2	2079	28,6	1977	27,2
Збараж	9983	2598	26,0	4080	40,9	3291	33,0
Зборів	5656	2339	41,4	1044	18,5	2265	40,0
Золочів	13234	4003	30,3	3946	29,8	3243	39,6
Калуш	8653	2787	32,2	1501	17,4	4363	50,4

Продовження додатку Г

Міста	Всього, осіб	в тому числі:					
		українці		поляки		євреї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Кам'янка-Струмил.	8106	2024	25,0	2170	26,8	3549	43,7
Козова	5175	1324	25,6	2346	45,3	1504	29,1
Коломия	42676	8769	20,5	13713	32,2	18930	44,3
Комарне	6141	2088	34,0	1334	21,7	2716	44,2
Копичинці	7171	3236	45,1	1826	25,5	2109	29,4
Краковець	1766	696	39,4	402	22,8	668	37,8
Косів	5536	2107	38,1	478	8,7	2950	53,2
Куликів	3914	2492	63,7	352	9,0	1067	27,2
Кути	6740	1696	25,2	1445	21,4	3197	47,4
Ліско	4588	564	12,2	1214	26,5	2805	61,2
Лопатин	3270	1554	47,5	1209	37,0	505	15,4
Любачів	6444	2651	41,1	1620	25,2	2171	33,7
Львів	206113	39314	19,1	105469	51,3	57387	27,8
Миколаїв	3448	2202	63,0	591	17,1	632	18,3
Микулинці	3511	617	17,6	753	21,4	2137	60,9
Монасти- риська	4132	499	12,1	1590	38,5	2041	49,4
Мостиська	4778	413	8,6	1790	37,5	2574	53,9
Надвірна	8080	2883	35,7	1389	17,2	3772	46,7
Немирів	3238	743	23,0	529	16,3	1962	60,6
Нижанковичі	2313	839	36,3	803	34,7	669	28,9
Новий Яричів	3186	898	28,2	679	21,3	1608	50,5
Олесько	4052	2368	58,5	852	21,1	832	20,5
Перемишляни	4962	778	15,7	1344	27,1	2838	57,2
Перемишль	54078	12018	22,2	25306	46,8	16062	29,7
Печеніжин	6667	4351	65,3	536	8,0	1777	26,7
Підгайці	5576	1113	20,0	957	17,2	3497	62,7
Підволочиськ	5635	453	8,0	1344	23,9	3836	68,1
Поморяни	4297	2249	52,3	780	18,2	1268	29,3
Рава-Руська	10775	1777	16,5	2834	26,3	6112	56,7
Радехів	4209	1606	38,1	760	18,1	1814	43,1
Радимно	3264	537	16,5	1392	42,6	1319	40,0
Рогатин	7664	2863	37,4	1530	20,0	3254	42,4
Рожнятів	3583	1362	38,0	713	19,9	1508	42,1
Розділ	4603	959	20,8	1534	33,3	2110	45,9
Рудки	3716	349	9,4	1399	37,6	1968	53,0

Продовження додатку Г

Міста	Всього, осіб	в тому числі:					
		українці		поляки		євреї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Романів	3827	55	1,4	2013	52,6	1759	46,0
Самбір	20257	13720	18,4	11079	54,7	5418	26,7
Сасів	3918	1368	34,9	938	23,9	1612	41,2
Синява	4010	30	0,7	1500	37,4	2480	45,6
Скалат	6227	1838	29,5	1548	24,9	2838	48,2
Сколе	6425	1932	30,1	1362	21,2	3099	35,5
Снятин	12342	5086	41,2	2471	20,0	4386	38,9
Сокаль	11609	3217	27,7	3865	33,3	4516	45,6
Станіславів	33328	7117	21,4	10238	30,7	15213	23,1
Стара Сіль	1506	307	20,4	851	56,5	348	37,0
Старий Самбір	4931	1983	40,2	1118	22,7	1827	34,6
Стрий	30942	9042	29,2	10448	33,8	10718	24,3
Судова Вишня	4790	2243	46,8	1378	28,8	1164	38,0
Сянок	10711	1491	13,9	5132	47,9	4073	41,3
Тернопіль	33871	10170	30,0	9646	28,5	13997	41,3
Тисмениця	9929	6175	62,2	1404	14,1	2305	23,2
Теребовля	9075	3202	35,3	3726	41,1	2088	23,0
Тлумач	5719	1907	33,3	1708	29,9	2082	36,4
Турка	10911	4167	38,2	1836	16,8	4881	44,8
Тустановичі	9108	1374	15,0	5815	63,8	1881	20,7
Угнів	4239	1546	36,5	538	12,7	2154	50,8
Устрики Нижні	3919	977	24,9	613	15,7	2328	59,4
Ходорів	4329	1250	28,9	1202	27,8	1867	43,1
Хирів	3042	702	23,1	1248	41,0	1092	35,9
Чесанів	3438	338	9,8	1197	34,8	1898	55,2
Чортків	5167	743	14,4	1513	29,3	2907	56,2
Щирець	1614	165	10,2	113	7,0	1264	78,3
Яворів	10211	6159	60,3	1346	13,2	2644	25,9
Ягельниця	3027	567	18,7	1176	38,9	1284	42,4
Язлівець	3117'	665	21,3	956	30,7	1496	48,0
Янів	2597	704	27,1	718	27,7	1117	43,0
Ярослав	23965	5342	51,3	12295	51,3	6154	25,7

Примітка. Таблицю складено за: Weinfeld I. Ludność miejska Galicji i jej skład wyznaniowy (1881-1910 // Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. — Т. 24. — З. 2. — 1912. — s. 1-52.

Додаток Д
Етнічний склад населення міст Галичини в 1921 р. (за критерієм
визнання)

Міста	Всього, осіб	в тому числі:					
		українці		поляки		євреї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Барич	4747	1540	32,4	2978	62,7	229	4,8
Белз	4148	1033	24,9	1004	24,2	2104	50,7
Бережани	10083	2232	22,1	4255	42,2	3582	35,5
Бібрка	4391	1564	35,6	1330	30,3	1480	33,7
Богородчани	2615	1286	49,2	593	22,7	730	27,9
Болехів	3150	170	5,4	487	15,5	2433	77,2
Більшівці	2186	1139	52,1	220	10,1	825	37,7
Борислав	16099	2169	13,5	6645	41,3	7140	44,5
Борщів	5011	1492	29,8	1868	37,3	1637	32,7
Броди	10867	1295	11,9	2340	21,5	7202	66,3
Будзанів	4548	1821	40,0	1570	34,5	1156	25,4
Бурштин	3581	1634	45,4	606	16,9	1341	37,4
Буськ	6148	1395	22,7	3219	52,4	1533	24,9
Бучач	7517	1520	20,2	2133	28,4	3858	51,3
Великі Мости	3795	1992	52,5	656	17,3	1142	30,1
Галич	3443	1889	54,9	916	26,7	582	16,9
Глиняни	4355	1956	44,9	719	16,5	1679	38,6
Городенка	9907	5345	54,0	1505	15,2	3048	30,8
Городок	10491	3338	31,8	4589	43,7	2545	24,3
Гримайлів	2748	611	22,2	637	23,2	1494	54,4
Гусятин	2104	799	38,0	932	44,3	368	17,5
Ділятин	5973	3513	58,8	875	14,6	1576	26,4
Долина	8766	2945	33,6	3280	37,4	2014	23,0
Доброміль	3431	473	13,8	837	24,4	2119	61,8
Дрогобич	26736	6513	24,4	8265	30,9	11833	44,3
Жидачів	3823	1581	41,4	1414	37,0	823	21,5
Жовква	7865	2045	26,0	2080	26,4	3718	47,3
Журавне	1926	692	35,9	369	19,2	865	44,9
Заболотів	3583	1695	47,3	434	12,1	1454	40,6
Заліщики	4014	537	13,4	971	24,2	2485	61,9
Залозці	4773	2715	56,9	1532	32,1	524	11,0
Збараж	8409	2030	24,1	3390	40,3	2982	35,5
Зборів	3730	1742	46,2	821	22,0	1184	31,7
Золочів	11130	2443	21,9	2901	26,1	5744	51,6
Калуш	6619	2175	32,9	1311	19,8	3121	47,2

Продовження додатку Д

Міста	Всього, осіб	в тому числі:					
		українці		поляки		євреї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Кам'янка-Стр.	6518	1555	23,9	2270	34,8	2685	41,2
Княгинин Село	16554	3264	19,7	6720	40,6	6478	39,1
Козова	4913	1006	20,5	2516	51,2	1391	28,3
Коломия	41097	7243	17,6	14706	35,8	18246	44,4
Комарне	5009	1821	36,4	1141	22,8	2047	40,9
Копичинці	7923	3158	40,0	2284	28,8	2471	31,2
Краковець	1389	515	37,1	345	24,8	529	38,1
Косів	4234	1689	39,9	378	8,9	2166	51,2
Куликів	2886	2023	70,1	352	12,2	509	17,6
Кути	5504	1351	24,5	1541	28,0	2605	47,3
Ліско	3870	451	11,7	1080	27,9	2338	60,4
Лопатин	3232	1537	47,6	1289	39,9	400	12,4
Любачів	5344	2218	41,5	1406	26,3	1715	32,1
Львів	219388	27269	12,4	111860	51,0	76854	35,0
Миколаїв	3156	2016	63,9	609	19,3	498	15,8
Микулинці	3217	560	17,4	764	23,7	1891	58,8
Мостиська	4751	381	8,0	2036	42,9	2328	49,0
Монастирська	2967	322	10,9	1476	49,7	1168	39,4
Надвірна	6062	2625	43,3	1365	22,5	2042	33,7
Немирів	9463	672	27,3	492	20,0	1298	52,7
Нижанковичі	1865	719	38,6	737	39,5	408	21,9
Новий Яричів	2148	582	27,1	640	29,8	926	43,1
Олесько	3645	2237	61,4	772	21,2	636	17,4
Перемишляни	4093	617	15,2	1419	34,7	2051	50,1
Перемишль	47958	7459	15,6	21942	45,8	18360	38,3
Печеніжин	5984	4126	69,0	444	7,4	1413	23,6
Підгайці	4814	906	18,8	1033	21,5	2872	59,7
Підволочиськ	3670	340	9,3	1049	28,6	2275	62,0
Поморяни	3375	1935	57,3	641	19,0	799	23,2
Рава-Руська	8970	1415	15,8	2452	27,3	5048	56,3
Радехів	4384	1521	34,7	865	19,7	1977	45,1
Радимно	1907	187	9,8	837	43,9	883	46,3
Рогатин	5736	2264	39,5	1205	21,0	2233	38,9
Рожнятів	3266	1249	38,6	669	20,5	1349	41,3
Розділ	3802	712	18,8	1360	35,8	172	45,4
Рудки	3462	242	7,0	1396	40,3	1824	52,7
Риманів	3546	78	2,2	2052	57,9	1412	39,8

Продовження додатку Д

Міста	Всього, осіб	в тому числі:					
		українці		поляки		євреї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Самбір	19417	2601	13,4	10706	55,1	6068	31,3
Сасів	3099	1145	36,9	858	27,7	1096	35,4
Синява	1987	76	3,8	838	43,2	1071	53,9
Скала	4017	1766	44,0	666	16,6	1555	38,7
Скалат	5937	1472	24,8	1342	26,0	2912	49,2
Сколе	5989	1654	27,6	1768	29,5	2410	40,2
Снятин	10597	4727	44,6	2263	21,4	3248	30,7
Сокаль	10183	2464	24,2	3336	32,8	4360	42,8
Станіславів	28204	3952	14,0	8102	28,7	15860	56,2
Стара Сіль	1170	247	21,1	712	60,9	211	18,0
Ст. Самбір	4314	1696	39,3	1084	25,1	1534	35,6
Стрий	27358	6730	24,6	8969	32,8	10988	40,2
Суд. Вишня	4307	1946	45,2	1313	30,5	1046	24,3
Сянок	9638	877	9,1	4676	48,5	4067	42,2
Теребовля	7015	2632	37,5	2890	41,2	1486	21,2
Тернопіль	30891	7738	25,0	9236	29,9	13768	44,6
Тисмениця	7027	4581	65,2	1334	19,0	1091	15,5
Тлумач	5788	1821	31,5	1927	33,3	2012	34,8
Турка	10030	3832	38,2	1987	19,8	4201	41,9
Тустановичі	13293	2740	20,6	7665	57,7	2804	21,1
Угнів	3575	1240	34,7	501	14,0	1832	51,2
Устрики Ниж.	3234	906	28,0	556	17,2	1768	54,7
Ходорів	4513	1540	34,1	1728	38,3	1230	27,3
Хирів	2654	604	22,8	1130	42,6	919	34,6
Чесанів	2282	287	12,6	1054	46,2	939	41,4
Чортків	5191	456	8,8	1403	27,0	3314	63,8
Щирець	936	100	10,7	64	6,8	712	76,1
Яворів	8910	5018	56,0	1586	16,9	2411	27,0
Ягельниця	2702	426	15,8	1283	47,5	988	36,6
Язлівець	1982	516	26,0	992	50,1	474	23,9
Янів	1808	559	30,9	724	40,0	490	27,1
Ярослав	19973	2789	14,0	10513	52,6	6577	32,9

Примітка. Таблицю складено за: Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Opracowany na podstawie wyników Pierwszego powszechnego spisu ludności z dnia 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych: T. XIII. – W-wo Lwowskie. – W., 1924. – XIII, 64 s.; – T. XIV. W-wo Stanisławowskie. – W., 1923. – VI, 31 s.; T. XV. – W-wo Tarnopolskie. – W., 1923. – V, 36 s.

Додаток Ж
**Етнічний склад міського населення Галичини в 1931 р. (за критерієм
 віровизнання, в розрізі повітів)**

Повіти	Всього, осіб	в тому числі:					
		українці		поляки		євреї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Бережани	17680	3609	20,4	8803	49,8	9236	29,6
Бібрка	12978	4262	32,8	4737	38,6	3913	33,9
Борщів	15689	6240	39,8	4616	29,4	4784	30,5
Броди	17905	4390	24,5	5083	28,4	8288	46,3
Бучач	23884	5286	22,1	11823	49,5	6739	28,2
Городенка	12247	6121	50,0	2546	20,8	3526	28,8
Городок	15486	5116	33,0	6347	41,0	3918	25,3
Доброміль	9437	2571	27,2	3638	38,6	3198	33,9
Долина	23956	8868	37,0	6849	28,6	7109	29,7
Дрогобич	73757	17544	23,8	30298	41,1	24927	33,8
Жидачів	16434	7169	43,6	4764	29,0	4368	26,6
Жовква	18070	6835	37,8	4938	27,3	6229	34,5
Заліщики	9013	2339	26,0	2441	26,8	4229	46,9
Збараж	7670	1777	23,2	2946	38,4	2870	37,4
Зборів	15351	7619	49,6	4043	26,3	3646	23,8
Золочів	19945	6078	30,5	6343	31,8	7408	37,1
Калуш	12069	3999	33,1	4010	33,2	3967	32,9
Кам'янка-Стр.	15790	3556	22,5	7018	44,8	5124	32,5
Коломия	40631	11066	27,2	13080	32,2	15665	38,6
Копичинці	18329	6801	37,1	6685	36,5	4805	26,2
Косів	13342	5162	38,7	2817	21,1	5310	39,8
Ліско	7912	1793	22,7	1775	22,4	4326	54,7
Львів	9283	3151	33,9	3389	36,5	2324	25,0
Любачів	9224	2896	31,4	3091	33,5	3224	35,0
Мостиська	10015	2731	27,3	3836	38,3	3428	34,2
Надвірна	19263	8996	46,7	4110	21,3	6030	31,3
Перемишляни	9715	2686	27,6	2804	28,9	4203	43,3
Перемишль	51038	8278	16,2	25154	49,3	17325	33,9
Підгайці	5690	1067	18,8	1488	26,2	3124	54,9
Рава-Руська	18345	4211	23,0	4807	26,2	9183	50,1
Радехів	8836	3417	38,7	2841	32,2	2505	28,3
Рогатин	15578	6316	40,5	3213	20,6	6004	38,5
Рудки	9263	2381	25,7	2519	27,2	4347	46,9
Самбір	26778	5918	22,1	12969	48,4	7836	29,3
Скалат	15865	2995	18,9	5735	36,1	7037	44,4
Снятин	17327	8004	46,2	3393	21,3	5566	31,3
Сокаль	6864	4078	24,2	5417	32,1	7334	43,5
Станіславів	67499	14947	22,1	24123	35,7	26628	39,4
Стрий	38015	10745	28,3	12660	33,3	13543	35,6

Продовження додатку Ж

Повіти	Всього, осіб	в тому числі:					
		українці		поляки		євреї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Сянок	18138	1728	9,5	10228	56,4	6123	33,8
Тернопіль	38763	7309	18,9	15493	40,0	15768	40,7
Тлумач	18789	8217	43,7	5197	27,7	5096	27,1
Теребовля	12621	4356	34,5	5499	43,6	2757	21,8
Турка	10081	4211	41,8	1706	16,9	4117	40,8
Чортків	19038	4327	22,7	8829	46,4	5732	30,1
Яворів	12367	6049	48,9	2991	24,2	3291	26,6
Ярослав	26382	3469	13,1	14420	54,7	8356	31,7
м. Львів	312231	49747	15,9	157490	50,4	99995	31,9
Разом	124583	310431	25,1	488992	39,6	480067	34,0

Примітка. Таблицю складено за: Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.12.1931. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Miasto Lwów. – W., 1937. – XXVIII, 126 s.; Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.12.1931. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. W-wo Lwowskie bez miasta Lwowa. – W., 1937. – XXVIII, 450 s.; Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.12.1931. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. W-wo Stanisławowskie. – W., 1938. – XXVIII, 332 s. Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.12.1931. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. W-wo Tarnopolskie. – W., 1938. – XXVIII, 300 s.

Додаток 3

Етнічний склад населення міст Галичини станом на 1.01.1939 р. (за даними В. Кубійовича)

Міста	Всього, осіб	в тому числі					
		українці*		поляки**		євреї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Барж	6050	2000	33,1	3750(1500)	72,0(40,0)	300	5,0
Белз	5200	1350	26,0	1250	24,0	2600	50,0
Бережани	12700	2950	23,2	5750	45,3	4000	31,5
Бібрка	5900	2050	34,7	1850	31,4	2000	33,9
Більшівці	3900	1850	47,4	600(200)	15,4(5,1)	1450	37,2
Богородчани	3370	1800	53,4	700(100)	20,8(3,0)	860	25,5
Болехів	11700	4700	40,2	2400(1400)	20,5(8,5)	3900	33,3
Борислав	44500	10100	22,7	21450	48,2	12850	28,9
Борщів	6550	1750	26,7	3000(1300)	45,8(19,8)	1800	27,5
Броди	19150	4760	24,9	5530(930)	28,9(4,9)	8800	51,2
Будзанів	5050	1950	38,6	1850(1700)	36,7(33,7)	1250	24,8
Бурштин	4800	1950	40,6	1050(250)	21,9(5,2)	1800	37,5
Буськ	7600	1800	23,7	4100(200)	53,9(2,6)	1700	22,4
Бучач	11000	2300	20,9	3550(850)	32,2(7,7)	5150	46,8
Великі Мости	4700	2206	46,8	1100	23,4	1400	29,8
Винники	6000	2600	43,3	2800	46,7	300	5,0
Галич	4700	2300	48,9	1200(900)	25,5(19,1)	1060	22,6
Глиняни	4800	2300	47,9	800(550)	16,7(11,5)	1700	35,4
Городенка	13050	6600	50,6	2700(300)	20,7(2,3)	3750	28,7

Продовження додатку 3

Міста	Всього, осіб	в тому числі							
		українці*		поляки**		євреї			
		осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Городок	14150	4600	32,5	6000	42,4	3500	24,7		
Гримайлів	4300	950	21,1	1650(850)	38,4(19,8)	1700	39,5		
Гусятин	2800	880	31,4	1420(920)	49,8(32,9)	500	17,9		
Ділятин	9550	5600	58,6	1370(70)	14,3(0,7)	2500	26,7		
Доброміль	6000	1400(150)	23,3 (2,5)	2050	34,2	2500	41,7		
Долина	10400	3550	34,1	3800(200)	36,5(1,9)	2250	21,6		
Дрогобич	34600	9106	26,3	11500(1500)	33,2(4,3)	13800	39,9		
Жидачів	4900	2150	43,9	1840(640)	37,6(13,1)	870	17,8		
Жовква	11100	3100	27,9	3680(180)	33,1(1,6)	4270	38,5		
Журавне	4300	2100	48,8	1000(500)	23,2(11,6)	1200	27,9		
Заболотів	6800	3250	47,8	1250(350)	18,3(5,1)	2300	33,8		
Заліщики	5800	1350	23,3	1500(100)	25,8(1,7)	2900	50,0		
Заложці	6350	3450	54,3	2050(1850)	32,2(29,1)	850	13,4		
Збараж	7980	1800	22,6	3180(410)	39,8(5,1)	3000	37,6		
Зборів	5500	2150	38,7	1470(70)	26,5(4,9)	1930	34,8		
Золочів	14000	2800	20,0	5100(200)	36,9(1,9)	6100	43,6		
Калуш	13000	4350	33,5	3900	30,0	4300	33,1		
Кам'янка-Струм.	9600	2240	23,3	3410	35,6(9,0)	3850	40,1		
Козова	6500	1450	22,3	3350	51,5	1700	26,2		
Коломия	35500	6600	18,6	12000(1000)	33,8(2,8)	15100	42,5		

Продовження додатку 3

Міста	Всього, осіб	в тому числі					
		українці*		поляки**		євреї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Комарне	6060	2200	36,3	1300	21,5	2500	42,1
Копичинці	9200	3340	36,3	3200(800)	34,8(8,7)	2650	28,8
Косів	8500	3960	46,6	1480(490)	17,4(5,8)	3040	35,8
Краковець	1840	640	34,8	430(80)	23,3(4,3)	770	41,8
Куликів	3650	2540	69,6	510(410)	13,9(11,2)	600	16,4
Кути	5650	1550	27,4	1150(550)	20,3(9,7)	2520	44,6
Ліско	4300	550(450)	12,8(10,5)	1150	26,7	2600	60,5
Лопатин	3580	1700	47,5	1360(1210)	38,0(33,8)	500	14,0
Львів	320300	51100(9200)	16,0(2,9)	163200	51,0	102200	31,9
Любачів	6650	2700	40,6	1800(500)	27,0(7,5)	2150	32,3
Мельниця	4840	2300	47,5	1020(620)	21,1(12,8)	1520	31,4
Миколаїв	3900	250	64,1	800(450)	20,5(11,5)	600	15,4
Микулинці	3290	540	16,4	900(420)	27,4(12,9)	1850	56,2
Монастирська	7950	850	10,7	5550(1550)	69,8(19,5)	1550	19,5
Мостиська	5000	400	8,0	2200	44,0	2400	48,0
Надвірна	11300	4400	38,9	2900(750)	25,6(6,6)	3800	33,6
Немирів	3250	900	27,7	750/200/	23,1(6,2)	1600	49,2
Новий Яричів	2800	570	20,4	930(230)	33,2(8,2)	1300	46,7
Олесько	4040	2440	60,4	900(200)	22,3(5,0)	700	17,3
Отиня	5080	1650	32,4	1250(200)	24,6(3,9)	1900	37,4

Продовження додатку 3

Міста	Всього, осіб	в тому числі							
		українці*		поляки**		євреї			
		осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Перемишляни	5950	800	13,4	2150(700)	36,1(11,8)	2900	48,7	2900	48,7
Перемишль	54200	9230(2000)	17,0(3,7)	26470	48,8	18400	39,9	18400	39,9
Печеніжин	7200	5200	72,2	600	8,3	1400	19,4	1400	19,4
Підволочиськ	4180	420	10,0	1310(910)	31,4	2450	58,6	2450	58,6
Підгайці	6200	1200	19,4	1660(230)	26,8(3,7)	3340	53,9	3340	53,9
Поморяни	4600	2500	54,3	900(750)	19,6(16,3)	1200	26,1	1200	26,1
Рава-Руська	12000	1800	15,0	4100	34,2	6100	50,8	6100	50,8
Радехів	5750	1930	33,6	1580(450)	27,5	2170	37,7	2170	37,7
Радимно	4150	900(150)	21,7(3,6)	2000	48,2	1250	30,1	1250	30,1
Рогатин	8100	3000	37,0	1850(100)	22,8(1,2)	3250	40,1	3250	40,1
Рожнятів	3950	1500	38,0	800(550)	20,2(13,9)	1650	41,8	1650	41,8
Розділ	4650	900	19,4	1750(600)	37,6(12,9)	2000	43,0	2000	43,0
Рудки	3950	300	7,6	1550	39,2	2100	53,2	2100	53,2
Самбір	23650	4150	17,5	12750	53,9	6700	28,3	6700	28,3
Сасів	3300	1200	36,4	950(200)	28,8(6,1)	1150	34,8	1150	34,8
Синява	2090	80(40)	3,8(1,9)	910	43,5	1100	52,6	1100	52,6
Скала	5350	2600	48,6	1050(750)	19,6(14,0)	1700	31,8	1700	31,8
Скалат	7650	1850	24,2	2500(1000)	32,7(13,1)	3300	43,1	3300	43,1
Сколе	8100	2350	29,0	2550	31,5	2800	34,6	2800	34,6
Снятин	11400	5050	44,3	2400(400)	21,0(3,5)	3500	30,7	3500	30,7

Продовження додатку 3

Міста	Всього, осіб	в тому числі					
		українці*		поляки**		євреї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Сокаль	12950	3050	23,6	4400(100)	34,0(0,8)	5450	42,1
Станіславів	64000	12000	18,0	23500	36,7	26500	41,4
Старий Самбір	5200	2450	47,1	1150(200)	22,1(3,8)	1600	30,8
Стрий	32800	9200	28,0	11300	34,5	11700	35,7
Судова Вишня	5100	2500	49,0	1450	28,4	1150	22,5
Сянок	15400	1450(650)	9,4(4,2)	8950	58,1	5000	32,5
Теребовля	8200	2620	32,0	3980(900)	48,6(37,6)	1600	19,5
Тернопіль	37500	7200	19,2	15420(540)	41,1(1,4)	14730	39,3
Тисмениця	7700	5040	65,5	1450(1050)	18,8(13,6)	1180	15,3
Тлумач	7350	2050	27,9	2900(300)	39,5(4,1)	2350	32,0
Товсте Місто	3650	1150	31,5	1050(620)	28,0(17,0)	1450	39,7
Турка	11000	4500	40,9	1900	17,3	4550	41,4
Угнів	3900	1400	35,9	600(300)	15,4(7,7)	1880	48,2
Устрики Нижні	4350	1400	32,2	800	18,4	2150	49,4
Хирів	4250	1350(50)	31,8(1,2)	1900	44,7	1000	23,5
Ходорів	8500	2600	30,6	3600(500)	42,4(5,9)	2300	27,1
Хоростків	7300	2750	37,7	2540(1740)	34,8(23,8)	2000	27,4
Чесанів	2850	370(260)	13,0(9,1)	1330	46,7	1150	40,4
Чортків	20300	5250	25,9	8900(1000)	43,8(4,9)	6100	30,0
Щирець	1310	230	17,6	150	11,5	890	67,9

Продовження додатку 3

Міста	Всього, осіб	в тому числі					
		українці*		поляки**		євреї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Яворів	11430	6350	55,6	2330	20,3(1,7)	2750	24,1
Янів	2850	1000	35,1	1030(100)	36,1(3,5)	800	28,1
Ярослав	24000	3500(2500)	14,6(10,4)	13700	57,1	6700	27,9

Примітки. Таблицю складено за: Кубійович В. Етнічні групи Південно-Західної України (Галичини) на 1.1.1939. Національна статистика Галичини. – Весбаден, 1983. – 175 с.

* В дужках подається загальна чисельність та питома вага в усьому населенні міста українців із рідною польською мовою.

** В дужках подається загальна чисельність та питома вага в усьому населенні “латинників”, тобто римо-католиків з рідною українською мовою.

Додаток К
Етнічний склад населення Галичини
за матеріалами перепису 1959 р.

К.1. Львівська область

	Все населення		в тому числі			
	осіб	%	міське		сільське	
			осіб	%	осіб	%
Всього	2107858	100	821338	100	1286520	100
в тому числі						
українці	1818317	86,3	575337	70,0	1242940	96,6
росіяни	181089	8,6	168937	20,6	12152	1,0
поляки	59139	2,8	30495	3,7	28644	2,2
євреї	30030	1,4	29101	3,6	465	0,04
білоруси	8968	0,4	8088	1,0	880	0,1

К.2. Івано-Франківська область

	Все населення		в тому числі			
	осіб	%	міське		сільське	
			осіб	%	осіб	%
Всього	1094639	100	249437	100	845202	100
в тому числі						
українці	1037748	94,8	203726	81,7	834022	98,7
росіяни	37937	3,5	31996	12,8	5941	0,7
поляки	10425	1,0	6479	2,6	3946	0,5
євреї	3858	0,4	3727	1,5	131	0,02
білоруси	1562	0,1	1284	0,5	278	0,03

К.3. Тернопільська область

	Все населення		в тому числі			
	осіб	%	міське		сільське	
			осіб	%	осіб	%
Всього	1085586	100	179599	100	905987	100
в тому числі						
українці	1030166	94,9	149782	83,4	880389	97,2
росіяни	26904	2,5	20666	11,5	6238	0,7
поляки	23510	2,2	5749	3,2	17761	2,0

Продовження додатку К

К.4. ГАЛИЧИНА

	Все населення		в тому числі			
	осіб	%	міське		сільське	
			осіб	%	осіб	%
Всього	4288083	100	1250374.	100	3037709	100
в тому числі						
українці	3886231	90,6	928885	74,3	2957346	97,4
росіяни	245930	5,7	221599	17,7	24331	8,8
поляки	993074	2,2	42723	3,4	50351	1,7

Примітка. Таблицю складено за матеріалами Івано-Франківського, Львівського й Тернопільського обласних статистичних управлінь та обласних державних історичних архівів.

Додаток Л .
Етнічний склад населення Галичини
за матеріалами перепису 1989 р.

Л.1. Львівська область

	Все населення		в тому числі:			
	осіб	%	міське		сільське	
			осіб	%	осіб	%
Всього	2727410	100	1612012	100	1115398	100
в тому числі						
українці	2464739	90,4	1366201	84,4	1098538	98,5
росіяни	195116	7,1	188923	11,7	6193	0,5
поляки	26876	1,0	18158	1,1	8718	0,8
євреї	14240	0,5	14181	0,9	59	0,005
білоруси	10787	0,4	9962	0,6	825	0,1

Л.2. Івано-Франківська область

	Все населення		в тому числі:			
	осіб	%	міське		сільське	
			осіб	%	осіб	%
Всього	1413211	100	589016	100	824195	100
в тому числі						
українці	1342888	95,0	523557	88,9	819331	99,4
росіяни	57005	4,0	53925	9,2	3080	0,4
поляки	3405	0,2	2914	0,5	491	0,1
євреї	1998	0,1	1979	0,3	19	0,002
білоруси	3257	0,2	2870	0,5	387	0,05

Л.3. Тернопільська область

	Все населення		в тому числі:			
	осіб	%	міське		сільське	
			осіб	%	осіб	%
Всього	1163974	100	470869	100	693105	100
в тому числі						
українці	1126395	96,8	440264	93,5	686131	99,0
росіяни	26610	2,3	24008	5,1	2602	0,4
поляки	6704	0,6	3177	0,7	3527	0,5

Продовження додатку Л

Л.4. ГАЛИЧИНА

	Все населення		в тому числі:			
	осіб	%	міське		сільське	
			осіб	%	осіб	%
Всього	5304595	100	2671897	100	2632698	100
в тому числі						
українці	4934022	93,0	2330022	87,2	2604000	98,9
росіяни	278731	5,3	266856	10,0	11875	0,5
поляки	36985	0,7	24249	0,9	12736	0,5

Примітка. Таблицю складено за матеріалами Івано-Франківського, Львівського й Тернопільського обласних статистичних управлінь.

Додаток М

Національний склад населення міст Галичини за результатами перепису 1989 р.

М.1. Львівська область

Міста	Всього осіб	в тому числі											
		українці		росіяни		поляки		білоруси		євреї			
		осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%		
Белз	2381	2285	96,0	80	3,4	6	0,2	3	0,1	—	—	—	—
Бібрка	4141	3946	95,3	83	2,0	81	2,0	6	0,1	2	...	...	...
Борислав	40567	37199	91,7	2332	5,8	497	1,2	148	0,4	208	0,5	0,5	0,5
Броди	23326	19907	85,4	2982	12,8	75	0,3	150	0,6	17	0,1	0,1	0,1
Буськ	8217	7911	96,2	201	2,6	62	0,7	14	0,2	—	—	—	—
Великі Мости	5453	5074	93,0	243	4,5	73	1,3	37	0,7	—	—	—	—
Винники	12017	10957	91,2	823	6,8	127	1,1	67	0,5	12	0,1	0,1	0,1
Городок	16460	13964	84,9	2081	12,6	187	1,1	80	0,5	15	0,1	0,1	0,1
Доброміль	35616	5582	96,1	87	1,5	128	2,2	7	0,1	2	...	...	...
Дрогобич	77748	68415	88,0	7349	9,4	664	0,9	372	0,7	328	0,4	0,4	0,4
Дубляни	9718	8916	97,1	171	1,9	12	0,1	13	0,1	2	...	...	...
Жидачів	11077	10393	93,0	471	4,3	136	1,2	35	0,3	10	0,1	0,1	0,1
Жовква	12576	11375	90,5	1004	8,0	64	0,5	55	0,4	12	0,1	0,1	0,1
Золочів	23125	21548	93,2	1187	5,1	163	0,7	95	0,4	10	...	...	...
Кам'янка-Бузь.	11273	9734	86,4	1238	11,0	112	1,0	105	0,9	2	...	...	...
Комарне	3943	3843	97,5	54	1,4	32	0,8	5	0,1	—	—	—	—
Львів	786903	622701	79,1	126459	16,1	9739	1,2	5849	0,7	12795	1,6	1,6	1,6
Миколаїв	14007	13354	95,3	514	3,7	55	0,4	35	0,3	16	0,1	0,1	0,1

Продовження додатку М

Міста	Всього осіб	в тому числі											
		українці		росіяни		поляки		білоруси		євреї			
		осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Мостиська	7829	5701	72,8	336	4,4	1693	21,6	48	0,6	2	...	...	...
Новий Розділ	29519	27543	93,3	1632	5,5	65	0,2	106	0,4	20	0,1	...	...
Новояворівськ	24294	22881	94,3	1197	4,9	56	0,2	57	0,2	9	...	...	...
Перемишляни	7880	7605	96,5	158	2,0	72	0,9	12	0,2	9	0,1	...	...
Пустомити	9259	8848	95,6	248	2,7	105	1,1	23	0,2	1	...	...	...
Рава-Руська	8916	7863	88,1	837	9,4	98	1,1	52	0,6	16	0,2	...	...
Радехів	8551	8297	97,0	195	2,3	15	0,2	23	0,4	1	...	...	...
Рудки	4847	4729	97,6	73	1,5	25	0,5	11	0,2	—	—	—	—
Самбір	42071	36205	86,1	3776	8,9	1497	3,6	219	0,5	107	0,2	...	...
Сколе	6505	5810	90,2	456	7,3	36	0,6	90	1,4	1	...	...	...
Сокаль	22008	20266	92,2	1418	6,4	90	0,4	135	0,6	9	...	...	...
Соснівка	13140	11102	84,5	1764	13,4	47	0,4	132	1,0	5	...	...	...
Старий Самбір	4626	4341	93,8	212	4,6	18	0,4	16	0,3	7	0,2	...	...
Стебник	22212	21078	94,9	952	4,3	52	0,2	61	0,3	4	...	...	...
Стрий	66549	55747	83,8	9179	13,8	470	0,7	466	0,7	217	0,3	...	...
Судова Вишня	6375	6123	96,2	113	1,7	110	1,7	5	0,1	3	...	...	...
Трускавець	24638	19541	79,3	3911	15,9	110	0,4	251	1,0	165	0,7	...	...
Турка	7764	7572	97,6	115	1,7	20	0,3	6	0,1	—	—	—	—
Угнів	1171	1145	97,8	18	1,5	2	0,1	3	0,2	1	0,1	...	...
Хирів	4601	3909	85,0	567	12,3	44	1,0	25	0,5	8	0,2	...	...

Продовження додатку М

М.3. Тернопільська область*

Міста	Всього осіб	в тому числі						поляки	
		українці		росіяни		осіб	%	осіб	%
		осіб	%	осіб	%				
Бережани	16658	15942	95,7	577	3,5	53	0,3		
Борщів	11247	10471	93,1	574	5,1	98	0,9		
Бучач	13265	12981	97,9	193	1,5	46	0,3		
Заліщики	12194	11770	96,5	331	2,7	51	0,4		
Збараж	13486	13057	96,8	299	2,2	77	0,6		
Зборів	6785	6698	98,7	66	1,0	9	0,1		
Копичинці	7258	6997	96,4	188	2,6	45	0,6		
Кременець	24499	22702	92,7	1445	5,9	191	0,8		
Монастирська	6321	6196	98,0	88	1,4	20	0,3		
Підгайці	3415	3371	98,7	28	0,8	12	0,4		
Почаїв	9808	9445	96,3	289	2,9	10	0,1		
Скалат	4270	3964	92,8	56	1,3	239	5,6		
Теребовля	13797	12826	93,0	730	5,3	168	1,2		
Тернопіль	202659	184852	91,2	14527	7,2	1178	0,6		
Хоростків	8859	8704	98,3	92	1,0	36	0,4		
Чортків	26830	23671	88,2	2664	9,9	244	0,9		

Примітки. Таблицю складено за матеріалами Івано-Франківського, Львівського й Тернопільського обласних статистичних управлінь та обласних державних історичних архівів.

* Матеріали про чисельність білорусів й євреїв у міських поселеннях Тернопільської області не розроблялися.

Додаток Н

Коефіцієнти етнолінгвістичного превалювання у містах Галичини
(за матеріалами переписів 1979 р. та 1989 р.)

Н.1. Львівська область

Н.І. Львівська область												
	У окремих національностей:											
	У населеному пункті			поляки			білоруси			євреї		
	1989	1979	різни- ця	1989	1979	різни- ця	1989	1979	різни- ця	1989	1979	різни- ця
Белз	-0,99	-0,97	-0,02	-1	-0,56	-0,54	-0,33	-0,33	0	—	—	—
Бібрка	-0,99	-0,96	-0,03	-1	-1	0	0	-0,50	0,50	0	0	0
Борислав	-0,86	-0,74	-0,12	-0,88	-0,78	-0,1	0,24	0,36	-0,12	0,64	0,71	-0,07
Броди	-0,2	0,23	-0,43	-0,76	-0,70	-0,08	0,64	0,92	-0,28	0,82	0,89	-0,07
Буськ	-0,98	-0,95	-0,03	-1	-0,96	-0,04	1	0,21	0,79	—	1	—
Великі Мости	-0,85	-0,84	-0,01	-0,97	-0,86	-0,11	0,39	0,28	0,11	—	—	—
Винники	-0,74	-0,69	-0,05	-0,86	-0,93	0,07	0,59	0,83	-0,24	0,45	1	-0,55
Городок	-0,1	-0,5	0,4	-0,83	-0,84	0,01	0,92	0,89	0,03	0,47	0,95	-0,98
Доброміль	-1	-0,97	-0,03	-0,74	-0,93	0,19	1	0	1	-1	-0,5	-0,5
Дрогобич	-0,47	0,1	-0,57	-0,76	-0,69	-0,07	0,68	0,72	-0,04	0,77	0,89	-0,12
Дубляни	-0,97	-0,90	-0,07	-1	-0,79	-0,21	0,65	0,67	-0,02	0	1	-1
Жидачів	-0,92	-0,81	-0,11	-0,96	-0,97	0,01	0,5	0,44	-0,03	0,11	0,67	-0,56
Жовква	-0,70	-0,42	-0,28	-0,83	-0,85	-0,02	0,65	0,37	0,28	-0,60	0,31	-0,21
Кам'янка-Бузька	-0,6	-0,25	-0,35	-0,85	-0,85	0	0,74	0,65	0,09	0	0,83	-0,83
Комарне	-0,98	-0,99	0,01	-1	-1	0	0	-0,67	0,67	—	—	—
Львів	0,22	0,68	-0,46	-0,45	-0,44	0,01	0,76	0,86	-0,1	0,95	0,97	-0,02
Миколаїв	-0,98	-0,88	-0,1	-0,81	-0,92	0,11	0,07	0,18	-0,11	0,13	0,37	-0,24

Продовження додатку Н

	У окремих національностей											
	У населеному пункті			поляки			білоруси			євреї		
	1989	1979	різни- ця	1989	1979	різни- ця	1989	1979	різни- ця	1989	1979	різни- ця
Червоноград	-0,29	0,12	-0,41	-0,45	-0,35	-0,1	0,59	0,75	-0,16	0,80	0,96	-0,16
Яворів	-0,57	-0,23	-0,34	-0,89	-0,86	0,03	0,74	0,54	0,2	1	1	0

Н.2. Івано-Франківська область

	У окремих національностей:											
	У населеному пункті			поляки			білоруси			євреї		
	1989	1979	різни- ця	1989	1979	різни- ця	1989	1979	різни- ця	1989	1979	різни- ця
Болехів	-0,99	-0,98	-0,01	-0,96	-0,97	0,01	-0,45	0,53	-0,98	1	0,73	0,27
Галич	-0,97	-0,94	-0,03	-0,85	-1	0,15	0,16	0,67	-0,51	-1	1	-2
Городенка	-0,95	-0,96	0,01	-0,87	-1	0,13	0,43	-0,11	0,54	-0,43	-0,14	-0,29
Долина	-0,76	-0,71	-0,05	-0,86	-0,90	0,04	0,33	0,60	-0,27	0	0,44	-0,44
Івано-Франків.	0,27	0,5	-0,23	-0,58	-0,58	0	0,83	0,83	0	0,92	0,94	-0,02
Калуш	-0,71	-0,44	-0,27	-0,77	-0,74	-0,03	0,49	0,67	-0,18	0,80	0,87	-0,07
Коломия	-0,53	-0,21	-0,22	-0,83	-0,86	0,03	0,73	0,73	0	0,80	0,85	-0,05
Косів	-0,96	-0,96	0	-0,90	-0,96	0,06	-0,43	-0,64	0,21	0,4	-0,71	1,11
Надвірна	-0,80	-0,54	-0,26	-0,90	-0,82	-0,08	0,49	0,69	-0,2	0,67	0,82	-0,15
Рогатин	-0,96	-0,95	-0,01	-1	-1	0	-0,20	0,33	-0,53	—	—	—
Снятин	-0,99	-0,97	-0,02	-0,95	-0,92	-0,03	0,09	0,19	-0,1	-1	-0,43	-0,67
Тисмениця	-0,98	-0,98	0	-0,64	-0,93	0,29	0,6	-0,33	0,96	—	—	—
Глумач	-0,99	-0,98	-0,01	-1	-1	0	-1	-0,33	-0,67	—	—	—
Яремча	-0,94	-0,97	0,03	-1	-1	0	1	0,5	0,5	-1	-0,33	-0,67

Продовження додатку Н

Н.3. Тернопільська область

	У населеному пункті			У полях		
	1989	1979	різниця	1989	1979	різниця
Бережани	-0,91	-0,88	-0,03	-0,84	-0,92	0,08
Борщів	-0,90	-0,94	0,04	-0,89	-0,97	0,08
Бучач	-0,99	-0,99	0	-0,95	-1	0,05
Заліщики	-0,99	-0,97	-0,02	-1	-0,94	-0,06
Збараж	-0,98	-0,99	0,01	-1	-0,95	-0,05
Зборів	-0,99	-0,98	-0,01	-1	-1	0
Копичинці	-0,97	-0,98	0,01	-1	-0,96	-0,04
Кременець	-0,95	-0,94	-0,01	-0,73	-0,82	0,09
Монастирська	-1	-0,99	-0,01	-1	-1	0
Підгайці	-0,94	0,03	-0,97	-1	-1	0
Почаїв	-0,98	-0,98	0	-1	-1	0
Скалат	-0,99	-0,99	0	-0,95	-1	0,05
Теребовля	-0,87	-0,96	0,09	-0,92	-0,97	0,05
Тернопіль	-0,70	-0,87	-0,43	-0,78	-0,76	-0,02
Хоростків	-0,99	-0,99	0	-0,88	-1	0,12
Чортків	-0,5	-0,11	-0,39	-0,76	-0,91	0,15

Додаток П
Мовна ситуація в найбільших містах Галичини в 1979 р. і 1989 р.

Міста	Чисельність населення, осіб			Чисельність росіян, осіб			Чисельність росіян з рідною українською мовою, осіб			Чисельність українців з рідною російською мовою, осіб		
	1979	1989	%	1979	1989	%	1979	1989	%	1979	1989	%
Львів	665065	786903	118,3	128338	126459	98,5	1713	2539	148,2	22918	19317	84,3
Івано-Франківськ	146593	211232	144,0	26694	35015	131,2	370	658	177,8	4786	5566	116,3
Тернопіль	141668	202659	143,1	13886	14527	104,6	382	737	192,9	1944	1708	87,9
Дрогобич	66733	77748	116,5	8061	7349	91,2	144	266	184,7	1215	871	71,7
Червоноград	55001	72084	131,0	8233	8800	106,9	125	256	204,8	851	991	116,5
Калуш	61001	67655	110,9	5321	4703	88,4	136	198	145,6	536	437	81,5
Стрий	54189	66549	121,4	9611	9179	95,5	150	251	167,3	1510	1275	84,4
Коломия	51351	62967	122,6	7020	6904	98,3	138	293	212,3	553	734	132,7
Самбір	34983	42071	120,3	3292	3766	114,4	76	120	157,9	388	468	120,6
Борислав	38435	40967	104,1	2679	2332	87,0	144	190	131,9	266	234	88,0
Новий Розділ	22296	29519	132,4	1711	1632	95,4	38	99	260,5	160	156	97,5
Чортків	24548	26830	109,3	2819	2664	94,5	367	95	141,8	362	343	94,8
Трускавець	14321	24636	172,0	1750	3911	223,5	16	69	431,3	229	392	171,2
Новояворівськ	8556	24294	283,9	740	1197	161,8	19	73	384,2	129	156	120,0
Броди	19527	23326	119,5	2826	2982	105,5	43	63	146,5	397	273	68,8
Золочів	18140	23125	127,5	1225	1187	96,9	38	56	147,44	200	128	64,0
Стебник	19467	22212	114,1	976	952	97,5	28	39	139,3	72	53	73,6

Примітка. Таблицю складено за матеріалами Івано-Франківського, Львівського й Тернопільського обласних статистичних управлінь.

Додаток Р
Коефіцієнти етнічної мозаїчності населення міст Галичини (за
матеріалами переписів 1989 р. та 1979 р.)

Р.1. Львівська область

Місто	1989	1979	Різниця
Белз	0,08	0,11	-0,03
Бібрка	0,09	0,15	-0,06
Борислав	0,16	0,19	-0,03
Броди	0,25	0,28	-0,03
Буськ	0,07	0,10	-0,03
Великі Мости	0,13	0,14	-0,01
Винники	0,16	0,19	-0,03
Городок	0,26	0,29	-0,03
Доброміль	0,08	0,10	-0,02
Дрогобич	0,22	0,27	-0,05
Дубляни	0,06	0,09	-0,03
Жидачів	0,12	0,14	-0,02
Жовква	0,17	0,19	-0,02
Кам'янка-Бузька	0,24	0,24	0
Комарне	0,05	0,06	-0,01
Львів	0,35	0,41	-0,06
Миколаїв	0,09	0,12	-0,03
Мостиська	0,42	0,43	-0,01
Новий Розділ	0,13	0,17	-0,04
Новояворівськ	0,11	0,19	-0,08
Перемишляни	0,07	0,09	-0,02
Пустомити	0,09	0,12	-0,03
Рава-Руська	0,21	0,23	-0,02
Радехів	0,06	0,07	-0,01
Рудки	0,05	0,07	-0,02
Самбір	0,25	0,27	-0,02
Сколе	0,18	0,21	-0,03
Сокаль	0,15	0,20	-0,05
Соснівка	0,27	0,31	-0,04
Старий Самбір	0,12	0,16	-0,04
Стебник	0,10	0,11	-0,01
Стрий	0,28	0,35	-0,07
Судова Вишня	0,07	0,08	-0,01
Трускавець	0,34	0,26	-0,08
Турка	0,05	0,05	0
Угнів	0,04	0,04	0

Продовження додатку Р

Місто	1989	1979	Різниця
Хирів	0,26	0,13	0,13
Ходорів	0,08	0,11	-0,03
Червоноград	0,25	0,26	-0,01
Яворів	0,25	0,24	0,01

Р.2. Івано-Франківська область

Місто	1989	1979	Різниця
Болехів	0,09	0,13	-0,04
Галич	0,11	0,12	-0,01
Городенка	0,04	0,06	-0,02
Долина	0,15	0,21	-0,06
Івано-Франківськ	0,33	0,36	-0,03
Калуш	0,15	0,18	-0,03
Коломия	0,24	0,30	-0,06
Косів	0,10	0,12	-0,02
Надвірна	0,17	0,20	-0,03
Рогатин	0,04	0,06	-0,02
Снятин	0,07	0,12	-0,05
Тисмениця	0,05	0,06	-0,01
Тлумач	0,04	0,06	-0,02
Яремча	0,08	0,06	0,02

Р.3. Тернопільська область

Місто	1989	1979	Різниця
Бережани	0,08	0,09	-0,01
Борщів	0,13	0,14	-0,01
Бучач	0,04	0,05	-0,01
Заліщики	0,07	0,08	-0,01
Збараж	0,06	0,08	-0,02
Зборів	0,03	0,05	-0,02
Копичинці	0,07	0,07	0
Кременець	0,14	0,14	0
Монастирська	0,04	0,04	0
Підгайці	0,03	0,05	-0,02
Почаїв	0,07	0,08	-0,01
Скалат	0,14	0,17	-0,03
Теребовля	0,13	0,10	0,03
Тернопіль	0,16	0,23	-0,07
Хоростків	0,03	0,03	0
Чортків	0,21	0,25	-0,04

Додаток С
Етнічне групування міст Галичини

Групи	Міста	Національ- ності пито- мою вагою понад 1% населення*	Люд- ність, тис. осіб
I група. Міста з питомою вагою українців близько 80% населення, дуже багаточисельною другою групою населення — росіянами, наявністю декількох інших численних національних груп та складним характером міжнаціональних відносин.			
1.1.	Найважливіший суспільно-політичний, економічний та культурно-освітній центр регіону:		
	а) Львів	євреї, поляки	500–1000
1.2.	Багатофункціональний обласний центр:		
	а) Івано-Франківськ	—	100–250
II група. Міста з питомою вагою українців 80–90% населення, багаточисельною другою національністю — росіянами (переважно складають понад 10% населення), й низьким або середнім рівнем превалювання української мови в міжнаціональних відносинах			
2.1.	Багатогалузеві промислові міста міжрайонного значення, що розвинулися з великих довоєнних економічних центрів:		
	а) Дрогобич	—	50–100
2.2.	Багатогалузеві промислово-транспортні міста міжрайонного значення з важливою роллю мілітарних функцій, що розвинулися з великих довоєнних економічних центрів:		
	а) Коломия, Стрий	—	50–100
	б) Самбір	поляки	20–50
2.3.	Нові промислові міста, що виникли у повоєнний період на базі однієї профілюючої галузі (вуглевидобувної):		
	а) Червоноград	білоруси	50–100
	Соснівка		10–20
2.4.	Мілітарні центри з різними господарськими функціями:		
	а) Рава-Руська, Хирів, Городок, Кам'янка-Бузька	поляки	до 10
			10–20
	б) Жовква, Яворів, Броди, Чортків	—	10–20
			20–50
2.5.	Рекреаційний центр загальнодержавного значення:		
	а) Трускавець	білоруси	20–50

Продовження додатку С

Групи	Міста	Національ- ності пито- мою вагою понад 1% населення*	Люд- ність, тис. осіб
ІІІ група. Місто з питомою вагою українців в 70% населення, багаточисельною другою національністю — поляками (понад 20% населення) та значним превалюванням української мови в міжнаціональних відносинах:			
3.1.	Промислово слаборозвинуті районні центри з функціями, що визначаються їх адміністративним статусом:		
	а) Мостиська	росіяни	до 10%
ІV група. Міста з питомою вагою українців в 90–95% населення, доволі чисельною другою національністю — росіянами (500–1000 осіб або більше, або 5–10% населення), й значним превалюванням української мови в міжнаціональних відносинах:			
4.1.	Багатофункціональний обласний центр:		
	а) Тернопіль	—	100–250
4.2.	Багатогалузеві промислові міста, що розвинулися з великих довоєнних економічних центрів:		
	а) Борислав	поляки	20–50
4.3.	Нові промислові міста, що виникли у повоєнний період на базі однієї профілюючої галузі (хімії або електроенергетики):		
	а) Калуш	—	50–100
	Новий Розділ, Новояворівськ,		20–50
	Стебник, Бурштин		10–20
4.4.	Важливі районні центри міжрайонного значення з недостатньо розвинутою промисловістю та функціями, що визначаються їх адміністративним статусом:		
	а) Бережани, Золочів, Кременець	—	20–50
4.5.	Районні центри з перевагою промислових функцій:		
	а) Жидачів, Тереховля	поляки	10–20
	б) Долина, Надвірна, Сокаль,	—	20–50
	Миколаїв, Борщів	—	10–20
4.6.	Промислово слаборозвинуті районні центри з функціями, що визначаються їх адміністративним статусом:		
	а) Сколе	білоруси	до 10
	б) Галич, Старий Самбір	—	до 10
4.7.	Супутники великих міст з перевагою промислових функцій		
	а) Винники	поляки	10–20

Продовження додатку С

Групи	Міста	Національ- ності пито- мою вагою понад 1% населення*	Люд- ність, тис. осіб
V група. Практично мононаціональні міста з питомою вагою українців понад 95% населення та повним превалюванням української мови в міжнаціональ- них відносинах.			
5.1.	Районні центри з перевагою промислових функцій:		
	а) Болехів, Ходорів	росіяни, поляки	10–20
5.2.	Промислово слабозвинуті районні центри з функціями, що визна- чаються їх адміністративним статусом:		
	а) Косів, Скалат, Пустомити	росіяни, поляки	до 10
	б) Бучач, Заліщики, Збараж, Городенка, Снятин Буськ, Зборів, Монастирська, Перемишляни, Радехів, Рогатин, Тисмениця, Тлумач, Турка	росіяни	10–20 до 10
5.3.	Регіональний центр рекреації:		
	а) Яремча	росіяни	до 10
5.4.	Супутник великого міста з функцією науково-освітнього центру:		
	а) Дубляни	росіяни	до 10
5.5.	Внутрірайонні промислово-аграрні центри:		
	а) Бібрка, Великі Мости, Доброміль, Судова Вишня	росіяни, поляки	до 10
	б) Белз, Комарне, Копичинці, Почаїв, Рудки, Угнів, Хоростків	росіяни	до 10
	в) Глиняни, Підгайці	—	до 10

* Крім національностей, згаданих у назві групи.